

Leidsch
Jaarboekje.

A. W. SIJTHOFF. — LEIDEN.

1906

JAARBOEKJE.

Jaarboekje

VOOR

Geschiedenis en Oudheidkunde

VAN

LEIDEN en RIJNLAND.

TEVENS

Orgaan der Vereeniging „Oud-Leiden”.

1906.

(Derde Jaargang).

LEIDEN. A. W. SIJTHOFF.

1906.

EEN WOORD VOORAF.

1906: Rembrandtjaar. . . , .

Dat Leiden, Nederland, geheel de beschaafde wereld herdenken het feit, dat vóór driehonderd jaren Rembrandt in onze stad werd geboren, wees ons, Redactie van het Leidsch Jaarboekje, duidelijk aan, welke de hoofdinhoud van ons boekdeeltje thans zou dienen te zijn. Het zou moeten zijn gewijd aan den schildervorst. Het zou de lezers moeten herinneren aan diens leven en werken.

Een bescheiden hulde hebben wij willen brengen aan de nagedachtenis van een van Leidens grootste zonen. Dat wij het hebben kunnen doen, is te danken aan zoo vele bewonderaars van Rembrandt in Nederland en daar buiten. Hun allen onze warme erkentelijkheid!

De Commissie van Redactie:

J. E. HEERES, Voorzitter.

W. J. J. C. BULEVELD, Secretaris.

D. HARTEVELT H.C.ZN.

L. KNAPPERT.

J. C. OVERVOORDE.

Vereeniging „Oud-Leiden”.

VERSLAG OVER HET JAAR -1905.

Het is het Bestuur aangenaam hiernavolgens in herinnering en ter kennis te brengen, wat in het afgelopen jaar door Oud-Leiden verricht is.

Op 7 December 1904 hield Dr. W. **VOGELSANG** van Amsterdam, in den Foyer der Stads-Gehoorzaal, een belangrijke lezing over „**ALBRECHT DÜRER** en **LUCAS VAN LEYDEN** een parallel”, opgeluisterd door lichtbeelden.

De volgende excursies werden gemaakt:

Op 5 Mei 1905 een tocht naar de Koninklijke landgoederen Ter Horst, Raaphorst en De Paauw, waartoe men welwillend in staat gesteld was door den Heer Mr. R. Baron **VAN ZUYLEN VAN NYEVELT**, Jagermeester van H. M. de Koningin voor de Provincie Zuid-Holland. De Heer **HOUWOLT**, secretaris van het Jachtdepartement strekte het gezelschap tot vriendelijken geleider. Na afloop der wandeling werd door Prof. Dr. P. J. **BLOK**

in den Deyl een voordracht gehouden over de geschiedenis dezer schone duin- en boschstreek in vroeger tijden.

Den 17^{den} Mei d. a. v. werd minder lichaams oefening van de leden gevegd, aangezien de als toen te bezichtigen merkwaardigheden even buiten of binnen de wallen dezer goede stad gelegen zijn.

Achtereenvolgens werden bezichtigd :

Onder leiding van Prof. Dr. L. **KNAPPERT** de monumentale Poort der Rijkswerkinrichting voor Vrouwen (het voormalige Pesthuis) buiten de Morschpoort, vertoonende een allegorische voorstelling van de Pest van de hand des beroemden beeldhouwers **ROMBOUT VERHULST**.

De Bibliotheca Thysiana op het Rapenburg, alwaar Prof. Dr. P. J. **BLOK** de bezoekers met een leerzaam woord welkom heette en inlichting gaf over een tal van hoogstbelangrijke en kunstvolle boekwerken, die ter bezichtiging uitgesteld lagen.

De Gevangenis 's-Gravestein, waarvan de boven- en ondergrondsche kerkerholen en verdere belangrijke bouwkundige details in oogenschouw genomen werden, waarna de Heer Prof. Dr. L. **KNAPPERT** een en ander meedeelde over het gevangeniswezen in vroeger tijden, en de Heer Mr. Dr. J. C. **OVERVOORDE** aan de hand van oude teekeningen en platen nadere inlichtingen betreffende de geschiedenis van dit oude Leidsche gebouw verschaft.

Den 18^{den} October toog een gezelschap van ruim 20 personen naar het kasteel Duivenvoorde onder Voor- schoten, dat door de vriendelijke toestemming van den

eigenaar Jhr. H. A. STEENGRAUWT VAN DUIVENVOORDE ter bezichtiging was opengesteld. Alvorens daartoe over te gaan, deelde de Heer Mr. Dr. J. C. OEVERVOORDE een en ander mede over de geschiedenis van het kasteel en het daaraan zoo nauw verbonden geslacht WASSENAER. Met groote belangstelling werden de talrijke familieportretten en verdere kunstschaten in oogenschouw genomen.

Op voorstel van het Bestuur namen B. en W. maatregelen voor de reparatie van het attriboot, rakende de oude Leidsche Nijverheid, dat zich bevindt op de Pomp op de Garenmarkt.

Verder werden er pogingen aangewend om bij de verbouwing van het Waaggebouw, noodig geworden door het bijplaatsen van meerdere weegschalen, de harmonie van het bouwwerk niet te doen benadeelen. Voor zoover mogelijk is hiermede bij de verbouwing rekening gehouden.

Aan de Vereeniging „Rembrandt-Harmensz. van Rhijn” werd een subsidie van f 50 verleend om haar plannen, in zake een waardige viering der herdenking van REMBRANDT'S 300^{en} geboortedag in Juli 1906 te steunen.

Aan het adres van den Nederl. Oudheidk. Bond gericht tot de Prov. Staten van Z.-Holland om een Commissie te benoemen en op de provinciale begrooting een post uit te trekken, ter instandhouding van de zich in deze provincie bevindende monumenten van geschiedenis en kunst, werd adhaesie betuigd.

Tot groote vreugde van het Bestuur en zeker niet minder tot die van alle minnaars der Leidsche geschiedenis ging de eigenaar van het perceel op den hoek van de Hoogstraat en den Nieuwen Rijn er toe over om den staart van het bekende opschrift in zake den brand dezer huizen in den jare 1766, in eere te herstellen, nadat dit slot gedurende een zekere spanne tijds onder een verflaag begraven was geweest.

De veranderingen in het Bestuur komen daarop neer, dat in plaats van den Heer G. **GERLINGS** gekozen werd de Heer Prof. Dr. L. **KNAPPERT**, terwijl de Heer D. **HARTEVELT H.Cz.** welwillend het penningmeesterschap op zich nam.

Ten gevolge van het vertrek van den Heer Dr. E. F. **VAN DISSEL** uit deze gemeente trad ZEd.ZGel. ook af uit ons Bestuur en werd door B. en W. de Heer **AUG. L. REIMERINGER** aangewezen om de Gemeente Leiden in ons midden te vertegenwoordigen.

Het nieuwe jaar wordt ingetreden met 127 leden.

Evenals verleden jaar ontvangen de leden ook thans het Jaarboekje gratis.

Dit verslag is goedgekeurd in de Bestuursvergadering van 31 October 1905.

De Secretaris.

Bestuur :

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE, *Voorzitter.*

S. J. IE POOLE L.Gz., *Secretaris.* (Bilderdijkstraat 1).

D. HARTEVELT H.Cz., *Penningmeester.* (Nieuwe Rijn 64).

Dr. P. J. BLOK.

Dr. L. KNAPPERT.

AUG. L. REIMERINGER.

F. R. CROMMELIN.

Commissie voor de beschrijving der historische monumenten :

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE, *Voorzitter.*

H. J. JEUSE.

W. C. MULDER.

J. A. VERHOOG-.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje :

Mr. J. E. HEERES, *Voorzitter.*

W. J. J. C. BIJLEVELD, *Secretaris.*

D. HARTEVELT H.Czn.

Dr. L. KNAPPERT.

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

KORTE KRONIEK

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND.

NOVEMBER 1904.

- 5 | Oprichtingsdag van „Oud-Leiden” (1902.)
- 9 | Opening van de Leidsche Arbeidersbeurs, uitgaande van den Chr. Bestuurdersbond.

Gekozen tot lid van den gemeenteraad te Katwijk de Heer R. Ouwehand Azn.

- 10 | 50-jarig bestaan van de Commissie voor de Volksbijeenkomsten.

Bij Kon. besl. benoemd tot hoogleeraar in de faculteit der geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden om onderwijs te geven in de ziektekundige ontleedkunde, dr. N. Th. Tendeloo, prosector aan het Stedelijk Ziekenhuis te Rotterdam.

Manslag te Leiden.

Tentoonstelling van Japansche, Chineesche en Indische kunstvoorwerpen, ingezonden door de firma Wed C. G. Kleykamp uit Rotterdam in de zaal der Leidsche Kunstvereeniging.

- 13 | De Universiteit te Marburg verleent het eeredoctoraat in de philosophië en de vrije kunsten aan prof. Dr. P. J. Blok, te Leiden.

- 17 | Tot Directeur van degasfabriek der gemeenten Alphen, Aarlanderveen en Oudshoorn is benoemd de heer A. H. Hildernisse.

De vernieuwde openbare school te Benthuisen ingewijd.

NOVEMBER 1904.

- 22 25 jaar geleden dat de exploitatie der Leidsche paardentram begon, onder directie van den heer Crantz.
- Invitatieconcert van Sempre Crescendo in de Stadsgehoorzaal. Orkestdirecteur: F. E. A. Koeberg; solisten: de heer Jos. v. d. Kun, Eerelid van S. c., zang; de heer Johan Rasch, uit Berlijn, viool.
- 2.5 Gekozen tot leden van de Kamer van Koophandel en Fabrieken de aftredende heeren: H. C. Juta, A. de Koster, H. J. van Nouhuys en W. F. Verhey van Wijk.
- Voor de vacature van wijlen den heer Goekoop, gekozen de heer A. Couvée P.Jzn.
- 29 De heer P. L. C. Driessen in den ouderdom van 81 jaar overleden.

December 1904.

- 1 Door wijlen Mevr. de Wed. prof. Dr. P. J. Cosijn—Plugger zijn de volgende legaten vermaakt aan instellingen hier ter stede: aan het Universiteitsfonds f 10.000; Ned. Vrouwenvereniging „Tesselschade” f 300; Vereeniging tot verzorging van kleine kinderen f 250; Vereeniging tot bescherming van dieren f 250.
- Een nieuwe Leidsche studentenvereniging opgericht uit niet-corpsleden bestaande.

DECEMBER 1904.

- 1 In de zalen der Leidsche Kunstvereening tentoonstelling geopend v. lithographieën en etsen uit de 19de eeuw (verzameling firma Van Gogh te Amsterdam).
- 3 Ds. J. Strijks, predikant bij de Ger. Gemeente te Koudekerk, heeft tegen half Februari eervol emeritaat aangevraagd.
- Aan den heer A. J. v. d. Stok, boekhouder ten kantore der invoerrechten en accijnsen te Leiden is, met ingang van 1 Januari a.s., eervol ontslag uit 's Rijks dienst verleend, na ruim 58 jaren aan dat kantoor werkzaam te zijn geweest.
- De Leidsche typographische vereening „Laurens Jansz. Coster” viert haar 50-jarig bestaan.
- 6 A. P. Valk 40 jaar in dienst bij de firma Van Kempen te Voorschoten.
- 7 Tot professor in de Duitsche en Fransche letterkunde aan het Victoria College te Stellenbosch (Kaapkolonie) benoemd de heer Dr. A. Lodewijckx te Leiden, medewerker aan het Woordenboek der Nederlandsche taal.
- Dr. E. C. van Leersum aanvaardt het hoogleeraarsambt met het uitspreken eener rede over „De arts en de geschiedenis zijner wetenschap.”
- Dr. W. Vogelsang, privaatsdocent in de kunstgeschiedenis te Amsterdam, houdt voor de Vereening „Oud-Leiden” eene lezing over Albrecht Dürer en Lucas van Leyden.
-

DECEMBER 1904.

- 8 Tot lid van den gemeenteraad te Oudshoorn gekozen de heer Dr. G. H. van Waasbergen.
- 10 **Oprichting** der vereeniging „Rembrandt Harmenz. van Rijn”, te Leiden, waarvan de statuten zijn goedgekeurd bij K. B. 6 Febr. 1905, Bijv. Stscrt. 9 Maart 1905 No. 58.
- 14 Dr. N. Ph. Tendeloo, benoemd hoogleeraar in de ziektekundigeontleedkunde aan de Universiteit te Leiden, houdt ter aanvaarding van zijn ambt een rede over „De ondeelbaarheid der geneesk. wetenschap.”
- 18 Opening der tentoonstelling van afbeeldingen van het Breviarium Grimani in de zalen der Leidsche kunstvereeniging.
- 23 Tot leeraar bij de Israël. gemeente te Leiden is benoemd de heer R. Denneboom, te **Rijssen** (Overijsel).
- 24 De Leidsche Cricket- en Voetbal-vereen. „**Ajax**” viert haar **12¹/₂-jarig** bestaan met onderlinge wedstrijden.
- 25 Overleden prof. Dr. P. L. Muller, hoogleeraar in de algem. geschiedenis aan de Leidsche Universiteit.
- 26 Overleden de heer A. G. Hessels, oud-landmeter, in den ouderdom van 91 jaar.
- 28 Zwammerdam's nieuwe Raadhuis voltooid.
- 29 In de zitting van den gemeenteraad benoemd: tot hoofd der meisjesschool **2de** klasse Mej. C. B. Renaud; tot leerares in de natuur- en scheikunde aan de **Hoogere** Burgerschool voor meisjes Mej. J. A. Kits van Heyningen, te 's-Gravenhage.
-

JANUARI 1905.

Januari 1905.

- 1 De heer **Labrijn**, benoemd hoofd der school te Oudshoorn, treedt in functie.
- 2 De heer L. den Ouden, hoofd der school aan de Morsch, gemeente Oegstgeest, viert zijn **25-jarig** ambtsjubil6.
- 5 Leidsche Kunstvereniging : Tentoonstelling van pastels en teekeningen van **Willy Sluiter**.
- 9 **Door** den president der Fransche Republiek benoemd in de Orde van het Legioen van Eer, tot Com-mandeur prof. Dr. H. G. van de Sande Bakhuyzen.
- 13 Een valsche munter te Leiden gevat.
- 19 De nieuwe leeskamer in het Leidsche Stadhuis voor de gemeenteraadsleden geopend.
- 23 De burgemeester van Leiden verbiedt de opvoering in den Leidschen Schouwburg van Heyermans' tooneelstuk „**Allerzielen**” door de Ned. **Tooneel**-vereniging van Amsterdam.
- 25-27 De Vereeniging voor vrouwelijke studenten te Leiden viert haar eerste lustrum.
- 29 Ds. J. W. **Brass**, van Pekela, de nieuwe **leeraar** der Evang. Luth. gemeente te Leiden, in zijn ambt bevestigd door Ds. C. A. Evelein.

FEBRUARI 1905.

Februari 1905.

- 1 . Opgericht de Vereeniging „Volksspeeltuinen te
i Leiden”.
- 5 Tentoonstelling van teekeningen van Herman
Heijenhock in de zalen der Leidsche Kunst-
vereeniging.
- 8 De rector-magnificus prof. Dr. J. van Leeuwen houdt
eene rede in het groot auditorium, over: „De
vrouw bij Aristophanes”, ter gelegenheid van
den 330sten verjaardag der Leidsche Universiteit.
- 9 In den Leidschen Schouwburg optreden van Coquelin
en Mme Marguerite Moreno in de comédie „Les
affaires sont les affaires”.
- In de vergadering van den Leidschen gemeenteraad
wordt besloten tot aankoop van een stuk land
achter het Terweepark.
- 15 Uitvoering der Ver. t. beoef. v. gewijde muziek
„Vrijzinnig Zangkoor” in de Stadszaal, ter gelegen-
heid van haar 10-jarig bestaan.
- 20 Tot leden van het Collegium van het Leidsch
Studentenkorps gekozen de heeren:
F. E. Vlieland Hein, praeses; A. M. Ynouck Hur-
gronje, ab-actis; L. W. van Rijn van Alkemade,
quaestor; G. C. W. van Tets, 1ste assessor en
J. G. Drossaers 2de assessor.
-

FEBRUARI 1905.

- 21 Overleden de oud-hoogleraar in de godgeleerdheid aan de Universiteit te Leiden prof. Dr. J. H. Gunning te Velp, in den ouderdom van 75 jaar.
- 23 In de zaal der Leidsche Kunstvereeniging: Tentoonstelling van schilderijen (studies) en teekeningen door M. W. v. d. Valk en van schetsen en sensitivistische teekeningen door S. Jessurun de Mesquita.

Maart 1905.

- 5 Ds. W. J. Kühler van Meppel, benoemd als opvolger van wijlen Ds. S. Kutsch Lojenga, verbindt zich aan de Doopsgez. gemeente te Leiden met de woorden van 1 Korinthe IV, vers 20.
- 10-jarig bestaan van het Leidsch Schaakgenootschap.
- 13 Prof. Dr. A. Harnack, hoogleraar te Berlijn, houdt in het Leidsche Academiegebouw twee lezingen over „Eigenes und Angeeignetes im ältesten Christentum.”
- 16 Bij Kon. besl. is benoemd tot hoogleraar in de 'faculteit der letteren en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit te Leiden om onderwijs te geven in de algemeene geschiedenis en de politieke aardrijkskunde, Dr. K. El. 'Th. Bussemaker, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen; is aan dr. Th. Mac Gillavry, met ingang van 18 September 1905, eervol ontslag verleend als hoogleraar in de faculteit der geneeskunde aan de Rijks-

MAART 1905.

- nniversiteit te Leiden; is benoemd tot hoogloeraar in de faculteit der geneeskunde aan de **Rijks-** universiteit te Leiden, om onderwijs te geven in de bacteriologie, de gezondheidsleer en de geneeskundige politie, **R. P. van Calcar**, arts te Amsterdam; en wordt met ingang van 18 September 1905, de hoogleeraar in de faculteit der geneeskunde aan de **Rijks-Universiteit** te Leiden, **N. Ph. Tendeloo**, belast met het geven van onderwijs in de ziektekunde.
- 16 Gekozen tot lid van den gemeenteraad te Noordwijk de heer **C. Passchier Wzn.**
- 18 Opgericht de „**Vereeniging tot bestrijding van tuberculose**”, te Leiden.
- 19 De heer **D. Meerburg**, wethouder van Katwijk aan Zee, overleden.
- 20 Door enkele candidaatstelling is de heer **D. J. G. J. baron van Pallandt**, te Wassenaar, gekozen tot lid van de Provinciale Staten.
- 22 Op den leeftijd van 66 jaren te Leiden overleden de heer **C. J. haron Leembruggen**, lid der firma **P. Clos en Leembruggen**.
- 23—24 Voorstelling van een Japansch Theater in den Leidschen Schouwburg.
- 23 In de gemeenteraadszitting benoemd tot leeraar in de Engelsche taal aan het Gymnasium de heer **Chr. Kok**, leeraar aan de **H. B.S.** te Amersfoort.

MAART 1905.

- 29 Prof. Blok houdt voor de Studenten-afdeeling Leiden van het Alg. Ned. Verbond een voordracht over den Koning-Stadhouder Willem III.
- 31 De Studenten-Gymnastiek- en Scherm-Vereeniging „Arena Studiosorum” herdenkt haar 75-jarig bestaan door het houden van een interacademialen wedstrijd in de Stadszaal.

April 1905.

- 1 De heer H. L. A. van Campen, landmeter(kantoor-dienst), herdenkt den dag, waarop hij vóór 50 jaren deze betrekking aanvaardde.
- 2 Ds. J. G. Verhoeff te Bodegraven, emeritus geworden, neemt afscheid van zijne gemeente.
- 3 De oud-rector van het Gymnasium te Leiden, Dr. h. W. van der Mey, in den ouderdom van 70 jaren na een langdurige ongesteldheid overleden.
- De civiel-ingenieur Dr. E. F. van Dissel te Leiden, neemt wegens gezondheidsredenen ontslag uit de betrekking van ingenieur van het Hoogheemraadschap van Rijnland.
- 4 Armen-Concert van „Sempre Crescendo”, ten bate van het Fonds voor herstellende borstlijders en van de Algemeene Armen van Leiden.

APRIL 1905.

- 5 De heer T. E. Meerburg te Katwijk wordt bij enkele
! kandidaatstelling benoemd tot lid van den gemeen-
teraad.
- 6 Bij Kon. besl. is benoemd tot hoogleeraar in de
faculteit der rechtsgeleerdheid aan de Rijks-
universiteit te Leiden, om onderwijs te geven in
het in Zuid-Afrika geldende materiele en for-
meele privaatrecht in verband met de beginselen
van het Engelsche recht, en het in Zuid-Afrika
geldende materiele en formeele strafrecht, in
verband met de beginselen van het Engelsche
recht, en in de Engelsche bewijsleer, de heer
M. de Villiers, te Kaapstad.
- 7 Opening van de nieuwe bewaarschool te Katwijk
aan Zee.
- 10 De nieuwe R.-K. Par. School te Oud-Ade wordt
geopend.
- 1 1 Tot commies-redacteur van de gemeente Leiden be-
noemd Mr. C. E. van Strijen, te Amsterdam, in de
plaats van Mr. H. H. Cornelissen, die ter secre-
tarie van 's-Gravenhage is benoemd tot commies.
- 13 Te Aarlanderveen tot lid van den gemeenteraad ge-
kozen de heer A. van Dam.
- 13 Leidsch Studententoneel : Invitatie-voorstelling in
den Leidschen Schouwburg van „Dr. Wespe.”

APRIL 1905.

14 Officieele opening van de Poppententoonstelling te Leiden, georganiseerd door de Vereeniging tot bevordering van Vreemdelingenverkeer.

16 In de zaal der Leidsche Kunstvereeniging: tentoonstelling van beeldhouwwerk van Mendes da Costa, Mej. Thérèse v. Wall, Mej. B. Verstijnen e.a. Meubelen en Koperwerk van „Onder den St.-Maarten” te Haarlem.

20 Den heer A. van der Harst wordt met ingang van 1 October a. s. op de meest eervolle wijze ontslag verleend als hoofd der Openbare School 3de Klasse N°. 1 (Plantsoenschool) te Leiden, welke betrekking hij sinds 1 Januari 1862 vervulde.

Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is afwijzend beschikt op het verzoek van burg. en weth. der gemeente Alphen (Z.-H.), waarbij werd gevraagd om in stukken, gericht tot of handelende over die gemeente, den naam „Alfen” te schrijven met f in plaats van met ph, ter verkrijging eener uniforme schrijfwijze van den naam en ook ter onderscheiding van de gelijknamige gemeente in de provincie Noord-Brabant.

26 (Prinsendag). Ringrijderij op het Doelenkazerne-terrein, en 's avonds Café-Concert in de Geheerzaal, een en ander georganiseerd door de „Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer”.

MEI 1905.

Mei 1905.

1 De heer P. de Graaf, 40 jaar werkzaam in den boekhandel van den heer S. C. van Doesburgh te Leiden.

2 H. v. Gijzen, 40 jaar verbonden als winkelknecht aan de zaak van den heer Bernard op de War-moesmarkt te Leiden.

De heer G. de Kruyf bedankt voor het lidmaatschap van den Raad te Bodegraven, wegens vertrek uit de gemeente.

5 Rij Kon. besluit benoemd tot lector in de faculteit der geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden, tot het geven van onderwijs in de histologie en in de gerechtelijke geneeskunde, Dr. J. Boeke, 1ste biologische assistent bij het Rijksinstituut voor het onderzoek der zee, te Den Helder.

Tocht van een aantal leden der Vereeniging „Oud-Leiden” met hunne dames naar de Koninklijke landgoederen „Ter Horst” en „Raaphorst”, en naar de plaatsen „De Pauw” en een gedeelte van „Backershagen”.

12 Mr. C. D. Asser Jr., te Amsterdam, benoemd tot privaat-docent in het Internationaal Privaatrecht aan de Leidsche Universiteit, aanvaardt zijn ambt in het klein auditorium van het academiegebouw met het houden eener openbare les.

MEI 1905.

- 17 Prof. Dr. M. J. de Goeje, gedelegeerde van de Ned. Regeering bij het 14de Oriëntalisten congres te Algiers, verkozen tot president van de Arabische sectie; Prof. Dr. J. J. M. de Groot, bij hetzelfde congres verkozen tot pres. van de Chineesche sectie.
- Leden der Vereeniging „Oud-Leiden” met hunne dames brengen een bezoek aan eenige historische gehouwen hier ter stede, als: het Pesthuis (thans Rijkswerkinrichting voor vrouwen), de Bibliotheca Thysiana op het Rapenburg, en 's-Gravensteen.
- 18 De Leidsche gemeenteraad besluit om de aard-appelenmarkt terug te brengen naar het oude terrein aan den Ouden Singel.
- Tot hoofd der school 3de klasse te Leiden benoemd de heer P. A. Hibma, hoofd der school te Franeker. Tot stadsgeneesheer te Leiden benoemd de heer J. A. Schreuder.
- 19 Onder leiding van Ds. G. Wisse te Leiden opgericht een afdeeling van den Christelijken Bond voor Ziekenverpleging.
- 23 De heeren R. P. Dojes, Mr. G. W. baron van der Feltz, Mr. J. D. baron van Wassenauer van Rosande en H. Waller, leden der Eerste Kamer der Staten-Generaal, met den griffier der Kamer, Mr. Zillissen, en Mr. F. J. M. A. Reekers, lid der Eerste Kamer voor Zuid-Holland, bezoeken Leiden, om onder geleide van Mr. J. E. Boddaert, secretaris van het College van Curatoren der Universiteit, verschillende rijksinstellingen te bezichtigen.

MEI 1905.

23	15 journalisten, onder wie een dame uit Engeland, speciaal van de toonevende landbouwers, brengen, onder geleide van den inspecteur, den heer Löhnis en de heeren Ferf, voorzitter van het Ned. Landbouwcomité en Dr. Van Rijn, zuivelconsulent voor Friesland, de stad Leiden een bezoek, ter bezichtiging van het Rijks Zuivelstation aan de Vreewijkstraat en het Botercontrôlestation in Zuid-Holland, in de Hugo-de-Grootstraat 23.
25	Afscheidscollege van prof. Dr. Th. H. Mac Gillavry.
Bij Koninklijk besluit tot burgemeester van Zoeterwoude benoemd de heer A. A. van Gils, secretaris dier gemeente.
26	Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland heeft met ingang van 1 Juli a.s. aan Ds. G. van Herwaarden Azn. te Leiden eervol emeritaat verleend.
Benoemd tot wethouder van Katwijk de heer D. Ouwehand Azn.
32	Het werkliedenreglement in de zitting van den Leidschen gemeenteraad aangenomen.

- - -

Juni.

1	De houten kanonneerboot N ^o . 16 van de Kweekschool voor Zeevaart te Leiden, die er tal van jaren heeft gelegen, is vervangen door de stalen boot N ^o . 3, een afgekeurd oorlogsvaartuig.

JUNI 1905.

- 6 Bij herstemming tot lid van den gemeenteraad van Bodegraven gekozen de heer P. Brunt P.Jzn.
- 7 In de vereenigde vergadering van dijkgraaf en hoogheemraden van het hoogheemraadschap Rijnland tot ingenieur van Rijnland benoemd de heer P. Hoogenboom, ingenieur bij den waterstaat, gedetacheerd aan het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, te 's-Gravenhage.
- Installatie van den Heer A. A. van Gils als burgemeester van Zoeterwoude.
- 8 De heer W. A. baron Leembruggen verzoekt ontslag als lid der Commissie voor het Stedelijk Museum te Leiden.
- 13 Tentoonstelling van teekeningen, gravures, schilderijen van W. O. J. Nieuwenkamp aan boord van zijn vaartuig „de Zwerver”.
- 14 Jaarlijksche vergadering der Maatschappij van Ned. Letterkunde te Leiden.
- 16 Gekozen tot lid v. d. 2de Kamer der Staten-Generaal voor Katwijk: de heer Mr. O. J. E. baron van Wassenauer van Catwijk; idem voor Bodegraven : de heer Mr. J. W. H. M. van Idsinga.
-

JUNI 1905.

16	70 jaar geleden is de Goud- en Zilverfabriek van de firma J. M. van Kempen & Zonen te Voor-
schoten opgericht.
17	Galavoorstelling in d. Leidschen Schouwburg. Opvoe-
ring van H. J. Schimmel's „Het Kind van Staat”
door H.H. Officieren te Haarlem in garnizoen. De
opbrengst van dezen avond komt het fonds voor een
standbeeld van den Koning-Stadhouder ten goede.
18	Op den te Tilburg gehouden muziekwedstrijd
heeft het stafmuziekkorps van het 4 ^{de} regiment
infanterie, kapelmeester de heer W. van Erp,
tegenover de andere stafmuziekkorpsen der Infan-
terie, den 1 ^{sten} prijs, een door de Koningin uit-
gelooft verguld zilveren medaille, en een verguld
zilveren lauwerkrans behaald.
19	De Kapel van de Eerw. Zusters van den Goeden
Herder te Leiderdorp door den bisschop van
Haarlem geconsacreerd.
19-24	De Lustrumfeesten bij gelegenheid van het 330-
jarig bestaan der Leidsche Hoogeschool.
19	Plechtige inhaling der Reunisten. Verwelkoming door
den president van het Studentenkorps. Receptie op
de Sociëteit Minerva. Concert op de Soc. Minerva.
20	Gekostumeerde optocht, voorstellende den intocht van
Willem III, Koning van Engeland, Stadhouder van
Holland en Zeeland, West-Fries], enz., te 's-Graven-
hage, in Febr. 1691, met zijn vorstelijke gasten, de
leden van het Haagsche Congres en de grooten van
zijn hof. Matinée en Concert op het Feestterrein.

JUNI 1905.

20 Op initiatief van de Ver. ter hevv. van Vreemdelingenverkeer biedt de heer J. J. Hasselbach, directeur van het Noordhollandsch Landbouwcrediet, als wonend bij het begin van Breestraat en Rapenburg, namens de burgerij den Koning ter verwelkoming een in oranjelinten besloten oorkonde aan.

21 Bezoek van H. M. de Koningin Wilhelmina en Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden, met gevolg, aan de gemeente Leiden. Ontvangst en lunch ten Stadhuize, bezoek aan de Academie, waar de Senaat vergaderd is, daarna rijtoer, zooveel mogelijk door de arbeidersbuurten, langs Kazerne en Kweekschool voor Zeevaart naar het Feestterrein, ter bijwoning van „De Investituur van den Hertog van Brunswijk Lunenburg-Zell in de orde van den Kouseband”.

Matinée op het Feestterrein. Café-Chantant op de Sociëteit Minerva.

Bij Kon. hesl. zijn, bij H. M. bezoek aan Leiden, benoemd : tot officier in de orde van Oranje-Nassau, de heer J. Korevaar P.Az., wethouder; tot officier in dezelfde orde met de zwaarden, de luitenant-kolonel D. Th. Helbach, garnizoen+commandant; tot ridder in de orde van Oranje-Nassau de heer J. J. Hasselbach Sr, oudste raadslid in dienstjaren, Mr. M. C. de Vries van Heyst, gemeentesecretaris, Ds. H. J. de Wolff, hervormd predikant te Leiden en de heer J. Vernienwe, pastoor te Leiden; in de Orde van den Nederlandschen Leeuw tot ridder Dr. J. van Leeuwen Jzn.,

JUNI 1905.

hoogleraar; in de Oranje-Nassauorde tot officier jhr. A. Six, commandant bij 't tweede reg. veld-artillerie. Toegekend is de eere-medaille in zilver aan den heer Heisterborg, adjudant-onderofficier bij de d.d. schutterij en H. Buitendijk, meester-knecht bij de firma Loeber.

H. M. de Koningin heeft hij Hoogstderzelver vertrek aan den Burgemeester een bedrag van duizend gulden doen overhandigen voor de algemeene armen van Leiden, benevens honderd gulden voor de politie.

22 Matinée Musicale, gegeven door de L. S. V. C. en H.-Club en de L. S. L. T.-Vereeniging op het Feestterrein. Vauxhall en Bal, aangeboden door de Sociëteit Minerva op het Feestterrein.

23 Herhaling van de Investituur van den Hertog van Brunswijk Lunenburg-Zell, gevolgd door een pluchtigen cour van Z. M. Willem 111. Concert van het 4de regiment infanterie in den tuin van Zomerzorg te 8 uren. Daarna Kermesse d'été, benevens bal champêtre, gegeven door het gezelschap „Doctrina” op Zomerzorg.

24 Matinée musicale op de sociëteit „Minerva”; concert en hal, gegeven door de vereenigingen „Pro Patria en „Sempre Crescendo” op het Feestterrein.

26 Concert op het Feestterrein, het Leidsch Studenten-corps aangeboden door het korps officieren der d. d. Schutterij te Leiden. Het concert wordt gevolgd door een geïmproviseerd bal.

JUNI 1905.

Ds. J. Holster te Leiden op ruim 70-jarigen leeftijd overleden.

27 Feest der burgerij aan het Leidsch Studentencorps.

Te Haarlemmermeer zijn in district II de aftredende leden van den gemeenteraad, de heeren G. B. 't Hooft en T. C. Los, bij candidaatstelling gekozen.

Te Zoetermeer is voor de vacature in den gemeenteraad, ontstaan door de periodieke aftreding van de heeren C. L. J. Bos (lib.) en W. van Dorp Hzn, (n. r.) één **candidatenlijst** ingeleverd met de namen van de beide aftredenden, die alzoo gekozen zijn verklaard.

Bij candidaatstelling zijn als leden van den gemeenteraad van Hazerswoude herkozen de heeren J. D. van den Akker, Chr. de Bruin, A. de Jong en Jh. Koetsier.

De aftredende heeren C. Molenaar en L. J. Zwetsloot zijn bij enkele candidaatstelling tot leden van den gemeenteraad van Woubrugge herkozen.

Te Stompwijk zijn voor den gemeenteraad de aftredende leden C. J. Mooyman, N. Blonk en L. van der Meer **dadelyk** herkozen.

JUNI 1905.

- 28 Gekozen tot afgevaardigde voor Leiden in de 2de Kamer der Staten-Generaal: de heer Mr. W. van der Vlugt.
- 30 De stadhouder-koning Willem III, de hoofdpersoon der te Leiden gehouden Maskerade, de heer S. N. B. Halbertsma, heeft aan den burgemeester voor de algemeene armen van Leiden vijfhonderd gulden ter hand gesteld.

Tot organist der Remonstrantsche Gemeente te Leiden benoemd de heer J. C. E. Schmeltz.

Juli.

- 1 Hij enkele candidaatstelling zijn benoemd tot leden van den gemeenteraad van Zoeterwoude de heeren C. v. Leeuwen, J. Pieterse, A. Rijnsburger en J. v. Teylingen, terwijl voor de vacature C. v. d. Salm eveneens bij enkele candidaatstelling werd gekozen de heer P. Hoogeveen.
- 2 25 jaren geleden, dat de Chr. Jongeling+Vereeniging „Jeremia 13 : 16a” te Katwijk aan den Rijn werd opgericht.

De volksspeeltuin op het Raamland aan den Hoogen Rijndijk te Leiden geopend.

JULI 1905.

- 5 Aanvaarding door den heer Melius de Villiers van het **hoogleeraarsambt** in de faculteit der rechtsgeleerdheid aan de Leidsche Universiteit, met hel uitspreken van een oratie in het groot auditorium van het **Academiegebouw** over „Het Oud-hollandsch Recht in Zuid-Afrika.”

Te Wassenaar tot lid van den gemeenteraad gekozen : de **heeren** L. Broeksmit, A. C. Verburg en H. v. Wissen.

- 6 Voor den Leidschen gemeenteraad zijn in het eerste kiesdistrict herkozen : de **heeren** Fockema Andreae en De Vries, en gekozen de heer **Reimeringer**.
In het tweede kiesdistrict herkozen: de heer Paul en gekozen de **heeren** De Boer, Fokker en Zwiers.
In het derde kiesdistrict herkozen: de **heeren** Aalberse en Vergouwen, terwijl herstemming moet plaats hebben tusschen de **heeren** Kerstens, kath., en Paul **vrijz.**

Te Aarlanderveen tot leden van den gemeenteraad gekozen de **heeren**: J. v. d. Knijff, M. v. Muiswinkel en J. H. **Ruting**. Herstemming tusschen W. C. Allart en C. v. Muiswinkel.

De heer R. A. van der **Schoot** herkozen tot lid van Hillegom's gemeenteraad.

Gekozen tot leden van Noordwijk's gemeenteraad de **heeren**: C. Alkemade, G. van **Konijnenburg**, Dr. A. Kervel en W. N. Alkemade.

JULI 1905.

- 7 Gekozen tot leden van Koudekerk's gemeenteraad
d e **heeren**: M. Oppelaar (aftr.), D. Reyneveld
(aftr.) en A. Hoogeboom.

Gekozen tot leden van Zegwaard's gemeenteraad
de **heeren**: C. J. Veldhuyzen en L. J. Vriesman.

Herkozen tot leden van Katwijk's gemeenteraad de
heeren: P. Aardewiel Jzn., D. **Ouwehand** Azn.,
L. A. van Mels en C. Wassenaar Sr.

Herkozen tot leden van Oudshoorn's gemeenteraad
de **heeren**: J. W. O. **Clant**, H. H. v. d. Kloot **Mey-**
burg en G. H. v. Waasbergen.

Tot leden van den gemeenteraad van Waddingsveen
zijn herkozen de **heeren**: F. A. van der Torren
en K. Jonkheid.

- 9 Op bijna **83-jarigen** leeftijd te Noordwijk overleden
de heer Jac. de Groot Sr.

- 10 Gekozen tot leden van Sassenheim's gemeenteraad
de **heeren**: J. J. **Kruijff**, B. P. Roest en W. Warnaar.

Gekozen tot leden van Lisse's gemeenteraad de
heeren G. van Parijs, J. W. Lefeber, Alb. van der
'Zaal en M. Veldh. van Zanten.

Tot leden van den gemeenteraad van Oegstgeest
herkozen de **heeren**: H. van den Ameele, A. **Juffer-**
mans en A. den Haan.

JULI 1905.

- 12 Bij Kon. besl. is de heer C. Geel, directeur van de Martha-stichting te Alfen aan den Rijn, benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

Overlijden van prof. Dr. W. C. van Manen, oud-hoogleraar aan de Leidsche Universiteit.

- 15 Bij de herstemming voor een lid van den gemeenteraad van Leiden gekozen: de heer Mr. L. M. J. H. Kerstens.

Tot lid van den gemeenteraad van Aarlanderveen gekozen: de heer C. van Muiswinkel.

- 16 75ste algemeene vergadering van het Genootschap van leeraren der Nederlandsche Gymnasia in het café „Zomerzorg”, te Leiden.

- 19 Bij de herstemming van drie leden van den gemeenteraad van Hillegom zijn gekozen: de heeren J. van Til Rzn., G. Veldhuyzen van Zanten Sr. en H. A. van Waveren.

Tot leden van den gemeenteraad van Waddingsveen is herkozen: de heer C. Oudijk en gekozen: de heer I. C. v. d. Torren.

- 21 Bij gelegenheid van het 50-jarig jubileum der gemeente Hoofddorp brengt H. M. de Koningin-Moeder een bezoek aan de Haarlemmermeer en woont een gedeelte van het concours hippique bij.

JULI 1905.

- 22 Bij Kon. besl. is voor den duur van het studiejaar 1905-1906, benoemd tot rector-magnificas der Rijksuniversiteit te Leiden Dr. W. Einthoven.

De heer J. J. Bruystens te Wassenaar herdenkt den dag, waarop hij veertig jaren geleden tot pastoor werd benoemd.

- 24 De heer Salverda de Grave, lector aan de Universiteit te Leiden, is benoemd tot officier d'académie van Frankrijk.

- 27 Benoemd tot lid der commissie voor het Stedelijk Museum te Leiden, Dr. A. C. Hartevelt.

Augustus 1905.

- 1 Veertig jaar geleden dat de heer C. L. J. Bos, burgemeester van Zoetermeer, de betrekking van secretaris aanvaardde. 22 Maart 1894 volgde hij den heer Augustijn als burgemeester op.

- 5 100-jarig bestaan der wollen-dekenfabriek „De Blauwe Klok” der firma J. Zuurdeeg & Zoon aan den Ouden Singel, te Leiden (tegenwoordige firmanten de heeren Paul L. C. J. en F. C. Zuurdeeg); de oudste der tegenwoordige firmanten, de heer Paul L. C. J. Zuurdeeg, is bij Kon. besl. henoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau, terwijl den oudsten wever, J. Trouwée, de eere-medaille in zilver van die Orde is toegekend.
-

AUGUSTUS 1905.

Intrede te Roelofarendsveen van den nieuwbenoemden pastoor, den heer W. S. M. Herscheit.

- 6 De bewoners van het Loridanhofje, op de Var-
kenmarkt te Leiden, herdenken het 250-jarig
bestaan der stichting van het Hofje.
- 10 Ds. G. van Wijhe, sedert 20 Sept. 1896 predikant
bij de Ned. Herv. Gem. te Voorhout, heeft tegen
1 Oct. a. s. eervol emeritaat aangevraagd.
- 12 De heer J. Wuyster, oud-hoofd der school 3de klasse
No. 3, aan de lange Mare, overleden.
- 14 De heer J. H. Landwehr herdenkt dat hij vijftig
jaar onafgebroken de Geref. Kerk te dezer stede
heeft gediend, achtereenvolgens als diaken en
ouderling.
- 20 400-jarig bestaan van Woubrugge.
- 24 De Leidsche gemeenteraad benoemt tot geneesheer
van het krankzinnigengesticht „Endegeest” en
het sanatorium „Rhyngeest”, buiten bezwaar van
de gemeentekas, den heer R. A. Mees, arts-assistent
voor de psychiatrie aan de Rijksuniversiteit te
Leiden.
- 28 Inwijding van het nieuwe R.-C. kerkgebouw te
Wassenaar, door den bisschop van Haarlem.

AUGUSTUS 1905.

- 30 **Dr. H. C. Rogge**, onze vroegere stadgenoot, de bekende historicus, oud-predikant en oud-hoog-leeraar, te Haarlem in den ouderdom van 74 jaren overleden.
- 31 Bij Kon. besluit benoemd: tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw de heer J. M. van Kempen, fabrikant te Voorschoten; tot ridder in de orde van Oranje-Nassau de heer P. H. Van der Togt, boekhouder aan het Academisch Ziekenhuis te Leiden. De eere-medaille in zilver dierzelfde orde is toegekend aan den heer J. de Graaf, te Voorschoten, gewezen geëmployeerde aan de goud- en zilverfabriek aldaar.

September 1905.

- 1 De heer P. H. van der Togt herdenkt den dag, waarop hij vóór vijf en twintig jaren werd aangesteld tot boekhouder aan het Ziekenhuis der Rijksuniversiteit te Leiden.
- 2 Feestelijke herdenking van het 50-jarig bestaan der firma M. Cahen en Co., te Leiden.
- 4 Feestelijke opening van de school voor Chr. onderwijs te Oudshoorn.
- 5 Door den gemeenteraad van Leiden worden herbenoemd tot wethouders, om af te treden in 1911: de heer Juta; om af te treden in 1908: de heer Kerstens.

SEPTEMBER 1905.

- 6 Het Koningshof te Katwijk aan den Rijn, aldus genoemd naar de stichtster Mej. A. J. de Koning, geh. 1760 en overl., 1802 te Leiden, viert het 100-jarig bestaan.
- 10 Inwijding van de nieuwe kapel, in het St.-Jozefs-gesticht, te Alfen, gebouwd volgens het plan van den heer Edmans.
- 1 5 Bij Kon. besl. is, met ingang van 16 Oct., benoemd tot directeur van het Post- en Telegraafkantoor te Haarlemmermeer, de heer W. H. van Riel, thans commies der Posterijen en Telegrafie 3de klasse.
- Jan Oudshoorn veertig jaren als meesterknecht aan de stoom-, zeep- en ~~aan~~ de cologne-fabriek voorheen Sanders en Co., te Leiden, werkzaam.
- 2 2 De heer J. P. Huibers, kapelaan aan de kerk van O. L. V. Hemelvaart te Leiden benoemd tot prof. aan het Seminarie „Hageveld” te Voorhout.
- 23 Overl. van den heer A. J. van Hoeken J.Jzn., sinds 9 Juli 1897 lid van den Leidschen gemeenteraad.
- 24 Opening der nieuwe teekenschool van den R.-K. Volksbond, afdeling Leiden en omstreken.

- 26 Prof. R. P. van Calcar, **benoemd** hoogleeraar aan de Universiteit te Leiden als opvolger **van** prof. Dr. Th. H. Mac Gillavry, aanvaardt zijn ambt met het uitspreken van een rede in het groot-auditorium, getiteld: „Het hedendaagsche standpunt van het toxine-vraagstuk.”

October 1905.

- 1 De heer J. J. Taffijn, amanuensis bij 's Rijks Herbarium te Leiden, sinds 50 jaar bij die inrichting werkzaam.
- De heer H. Kajan van de Vrije Universiteit, beroepen naar de Geref. kerk te Woubrugge, doet aldaar zijne intrede.
- 3 Herdenking van „Leiden's Ontzet” Middagfeestviering: Uitvoering van 40 muziekkorpsen uit omliggende gemeenten.
- 4 Prof. Dr. Th. Bussemaker, sedert 1895 hoogleeraar in de geschiedenis aan de Universiteit te Groningen, voor eenigen tijd benoemd tot opvolger van prof. Dr. P. L. Muller aan de Leidsche Universiteit, aanvaardt dit ambt met het uitspreken eener rede „Over de waardeering der feiten in geschiedvorsching en geschiedbeschrijving.”

De Stoombootdienst Leiden-Katwijk aan Zee opgeheven.

OCTOBER 1905.

- 6 Lcidsche kunstvereniging: Tentoonstelling van werken van Vincent van Gogh.
- 9 I. J. Berlemon herdenkt den dag, waarop hij vóór 40 jaren in dienst trad bij de firma D. Sala en Zonen te Leiden.
- 13 Vereeniging tot bestrijding der tuberculose, gevestigd te Leiden, opent haar kamer van navraag. Hooigracht 46.
- 15 De heer C. T. B. Cuypers, apotheker, Breestraat hoek Steenschuur, viert, gelukkig hersteld van een ernstige ziekte van dezen zomer, zijn 80sten verjaardag.
- Ds. G. van der Pot te Waddingsveen herdenkt zijn 40-jarige ambtsvervulling als leeraar bij de Remonstr.-Geref. gemeente aldaar.
- 16 Vijf en twintig jaar geleden, dat Dr. A. G. Metzlar zich te Sassenheim als geneesheer vestigde.
- Plechtige oponing van het centraalbureau der Kath. Sociale Actie, Oude Singel 78 te Leiden.
- Bij Kon. besl. is de heer J. J. Taffijn, amanuensis aan 's Rijks Herbarium te Leiden, benoemd tot broeder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.
-

OCTOBER 1905.

Hij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is de aan Mr. H. L. Drucker verleende toelating als privaatsdocent aan de Rijks-universiteit te Leiden op zijn verzoek ingetrokken.

Overlijden van den heer Jan Goedeljee te Leiden, op ruim 81-jarigen leeftijd.

17 De Geref. Beurs „De Leidsche Gerechtigheid” is na een bestaan van ruim 194 jaar opgeheven.

18 Bezoek van leden van „Oud-Leiden” aan het kasteel Dnivenvoorde onder Voorschoten.

Optreden in den Leidschen Schouwburg van de danseres Miss Isadora Duncan.

19 Onthulling van het huldeblijk op het graf van Frans Coenen op de begraafplaats aan de Groenesterg te Leiden.

20 Het vandalenwerk van het wegruimen van het geboomte op de te sloopen buitenplaats „Buitenrust”, aan het einde van het Schelpenpad en aan de Heerenstraat te Leiden, is begonnen.

Onthulling van een gedenkplaat ter eere van C. J. Temminck in het Museum van Nat. Historie te Leiden.

Tentoonstelling van schilderijen en teekeningen, (meest nieuw werk uit Venetië), door Philip Zilcken.

OCTOBER 1905.

Beroepen tot predikant bij de Ned. Herv. Gem. te Leiden Ds. D. J. van Aalst, sedert 1901 predikant te Amersfoort.

- 21 Overlijden van den heer P. W. M. Trap te Leiden in den leeftijd van 84 jaren.

Tot predikant bij de Chr.-Ger. Kerk te Lisse is beroepen Ds. J. van der Vegt, te Haarlem.

Huldiging van wijlen Dr. H. W. van der Mey door plaatsing van een gedenkteeken in het Leidsch Gymnasium. De overdracht van het gedenkteeken geschiedt in de Stadszaal met eene rede van prof. P. H. Damsté uit Utrecht.

Overlijden op 49-jarigen leeftijd van Dr. J. C. Th. Scheffer, geneesheer-directeur van het **krankzinnigengesticht „Endegeest”** en van het sanatorium voor zenuwlijders **„Rhijngeest”**.

- 2 2 40-jarig jubilé van den heer H. Eekhout, directeur van het **Rijks-Postkantoor** te Leiden.

23—24 De Leidsche vereeniging van bezoldigde agenten van politie **„Door Eendracht Saamgebracht”** viert haar vijfjarig bestaan. Bij deze gelegenheid houdt **prof. dr. L. Knappert**, op uitnoodiging van het bestuur, eene voordracht over **„De Leidsche politie in oude dagen”**.

- 26 , Aangenomen het beroep naar de Ned.-Herv. gemeente te Waddingsveen door Ds. E. J. Hupkes, te Genemuiden.
-

OCTOBER 1905.

- 29 Ds. S. H. J. de Wolff, oudste predikant der Ned.
Herv. gemeente te Leiden herdenkt den dag waarop
hij veertig jaren geleden, op 29 October 1865 te
Blauwkapel, bij Utrecht zijn dienstwerk aanvaardde.
Z. Eerw. deed op 14 Juli 1872 zijn intrede in deze
gemeente en legt thans het predikambt neder.

November.

- 2 Op initiatief van den heer C. W. G. T. Visser,
burgemeester van Alfen aan den Rijn, heeft een
proefrit met een Renardtrein plaats van Utrecht
naar Leiden, tot deelneming waaraan uitnoodigingen
zijn verzonden aan de belanghebbende gemeente-
besturen.
- 4 De Waalsche Commissie heeft aan den heer C. G.
Chavannes, Waalsch predikant te Leiden, op diens
verzoek, na veertigjarigen dienst, met ingang van
1 Januari e.k. eervol emeritaat verleend.

IN MEMORIAM,

Dr. P. L. MULLER. †

Op Kerstdag 1904 ontviel aan onze Universiteit een bekwaam en werkzaam geleerde, die sedert 21 jaren hier de algemeene geschiedenis vertegenwoordigde. Velen in onze stad zullen zich den stillen, eenvoudigen wandelaar herinneren, zoo zonder eenig vertoon rustig levend voor zijn geliefkoosde studie en zich zelden inlatend met de dagelijksche zaken, die onder ons voorkomen. Zijn studeerkamer was zijn levenskring, het geluk in zijn huiselijke omgeving zijn eenige genieting, behalve dat hij in den zomer gaarne de Alpen bezocht, die hij liefhad en door en door kende. Te Koog aan de Zaan in 1842 geboren, had hij te Leiden onder **FRUIN**, zijn geëerden leermeester, gestudeerd. Na een korten tijd van leeraarschap achtte hij zich meer geschikt voor wetenschappelijke studie en wijdde zich aan het archiefwezen, om in 1878 zijn Haagschen archivarispost te ruilen met dien van hoogleeraar in de geschiedenis te Groningen, waar hij tot 1883 bleef. De bescheiden geleerde stond bij zijne vakgenooten, ook buitenslands, hoog aangeschreven en maakte zich verdienstelijk door

tal van wetenschappelijke geschriften, waaronder zijn „Gouden Eeuw” het meest gelezen werd. Zijn laatste werk, de „Geschiedenis van onzen tijd” bleef, helaas, onvoltooid, al was het reeds voor het grootste gedeelte gereed, toen de ernstige ziekte, die hem ver van zijn vaderland, te Gardone Riviera aan het Gardameer, nog onverwacht aan de zijnen ontrukte, hem verhinderde het voort te zetten. Ook in dit Jaarboekje mocht, een woord van vriendelijke herinnering niet ontbreken.

A. G. HESSELS. †

Den 26sten December is „de oude heer HESSELS” op ruim 91-jarigen leeftijd overleden.

De krachtige opgewekte grijsaard, een der weinige hier overgebleven gerechtigden tot het dragen van het Metalen Kruis, was een bekend en bij velen zeer bemind man, die zich op menig gebied verdienstelijk maakte voor de stad zijner inwoning.

De Heer. A. G. HESSELS wijdde, voorzoover zijne bezigheden als landmeter dit toelieten, zijn tijd aan de publieke zaak en, al kon hij, op hoogen leeftijd gekomen, daaraan geen werkzaam aandeel meer nemen, zijne belangstelling bleef onverminderd. Hij trachtte zooveel mogelijk het gezellige leven in Leiden te bevorderen; de sociëteit Concordia werd door hem mede-opgericht en kwam onder zijn voorzitterschap tot grooten bloei. In 1902, bij gelegenheid van het 40-jarig bestaan dier sociëteit, bleek uit de hem door de leden gebrachte hulde, hoezeer zij zijne verdiensten op prijs stelden.

Ook op ander gebied was de Heer HESSELS met ijver werkzaam. Meer dan 40 jaren had hij zitting in het

college van regenten van R. K. armen en van het Wees. en Oudeliedenhuis. Zijn 40-jarig jubileum als zoodanig herdacht hij te midden van de jeugdige en bejaarde verpleegden, wier belangen steeds met groote toewijding door hem behartigd werden.

Geen wonder dat bij die gelegenheid het college hem benoemde tot zijn Eere-Voorzitter.

In hem heeft Leiden een goed burger verloren.

C. J. Baron LEEMBRUGGEN. †

CORNELIS JOHANNES Baron LEEMBRUGGEN, den 22sten Maart 1905 alhier overleden, behoorde tot het krachtig geslacht van industrieelen, die door hun ondernemingsgeest en werkkraft in den overgangstijd, die de industrie in het midden der 19de eeuw heeft doorgemaakt, hunne bescheiden fabriek hebben opgewerkt tot een op groote schaal ingerichte onderneming, die thans aan honderden werklieden een goed bestaan verschaft. Zelf gesproten uit een aanzienlijk geslacht, dat sinds het eind der 16de eeuw in Leiden gevestigd was, en dat sinds het midden der 18de eeuw zich op het gebied van Leiden's hoofdnering een welverdienden naam had verworven, kwam de firma P. CLOS & LEEMBRUGGEN reeds spoedig onder zijne leiding. De fabriek aan de Langegracht werkte toen met ongeveer 50 werklieden, welk aantal thans ruim het tienvoudige bedraagt, terwijl de hoeveelheid afgeleverde stoffen in dien tijd tot ongeveer het veertigvoudige is gestegen.

De oude fabriek werd na den brand van 30 Augustus 1865 op grooter schaal herbouwd en in Mei 1877

werd een groote uitbreiding aan de zaak gegeven door den aankoop van de vroeger door de firma VAN HEUKELOM & Co. geëxploiteerde fabriek aan de Binnen-vestgracht. De brand van 21 Mei 1884 gaf aanleiding dat ook deze inrichting geheel werd vernieuwd en volgens de **nieuwste** eischen van het bedrijf werd ingericht.

De heer **LEEMBRUGGFN** was den 8sten Augustus 1838 alhier geboren uit het huwelijk van **ADRIAAN CORNELIS LEEMBRUGGEN** en mej. **YLUYGERS** en huwde in 1871 met **LOUISE JACOB A MODDERMAN**. Hij was een fabrikant, die een warm hart toonde voor zijne werklieden en op wiens steun door hen zelden tevergeefs een beroep werd gedaan. Hij was vele jaren voorzitter der door zijnen vader opgerichte Leidsche Bouwvereeniging en bestuurslid van de Leidsche Maatschappij van weldadigheid, waarvan hij het edele doel ook in zijn particulier leven op milde wijze nastreefde. Ook vele onbemiddelde studenten mochten dankbaar den in stilte verstreken steun herdenken.

Zijn practische blik werd door zijne medeburgers erkend door zijne benoeming tot lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland en van de Leidsche Kamer van Koophandel, waarvan hij verschillende jaren het voorzitterschap bekleedde. Zijn belangstelling in zijne geboorteplaats toonde hij door het geschenk van een belangrijk doek van **JAN STEEN** aan het Stedelijk Museum en door het bijeenbrengen van eene prentverzameling over Leiden

en omstreken. Na zijn overlijden werd door zijnen zoon aan het Gemeente-archief de gelegenheid gegeven, om uit deze rijke collectie het ontbrekende in de archief-collectie te completeeren. De gemeente-verzameling dankt hieraan een aantal fraaie en zeldzame aanwinsten.

In de laatste tien of vijftien jaar van zijn leven trok de heer **LEEMBKUGGEN** zich uit het publieke leven terug, zoodat alleen de oudere stadgenooten hem in zijne volle werkzaamheid hebben gekend. Zijn naam zal echter gevestigd blijven als een der grondvesters van Leiden's nieuwere industrie en zal, als mild weldoener, bij velen in dankbare herinnering voortleven.

J. C. O.

Dr. H.W. VAN DER MEY. †

Den 3^{den} April van het afgelopen jaar ontfermde zich de dood over hetgeen nog over was van **HENDRIK WILLEM VAN DER MEY**, den oud-rector van het Leidsch gymnasium, en den 6^{den} daarop bracht een treurende schare van betrekkingen, vrienden en leerlingen hem naar zijn laatste rustplaats. En voorzeker praedomineerde in de harten van die velen het verdriet over het heengaan van hun gewaardeerden vriend of leermeester: maar dat leedgevoel werd getemperd door hun overtuiging dat de dood hier uitkomst had gebracht. Want het lijden was groot geweest. Waarmede, was men soms geneigd geweest te vragen, had die man van zoo voorbeeldige frugaliteit, van zoo nauwgezette plichtsbetrachting, aan den avond zijns levens zulk een lijden verdiend als hem beschoren was ? En hoe anders had hij zichzelf den avond zijns levens voorgesteld toen hij, nog in het volle bezit van zijn krachten, in Sept. 1902 ontslag verzocht uit zijn betrekking. „O, ik heb allerlei plannetjes”, placht hij destijds te zeggen, „ik heb nu zoo lang anderen gedoceerd, dat ik er naar verlang

weer iets voor mij zelf te zijn en me weer te verdiepen in allerlei half afgewerkte studies, waarvoor mijn betrekking me geen tijd liet". Het heeft niet zoo mogen zijn! En het noodlot nam zelfs geen genoegen met den fatalen termijn van 1 Januari, dien hij zichzelf gesteld had, want reeds drie maanden vóór den ingang van dat zoo welverdiend en hem zoo hartelijk gegund otium openbaarde zich, aanvankelijk minder beslist, maar weldra met brutaal geweld, de slepende ziekte die hem zijn otium zou bederven, zijn illusies benemen en hem — wreed genoeg — het volle gevoel zou laten van zijn toestand.

Lange jaren is VAN DER MEY verbonden geweest aan het Leidsch gymnasium, aanvankelijk (sedert 1 Mei 1865) als leeraar, sedert 19 September 1867 als pro-rector, sinds 31 Augustus 1877 als rector. Het laatstgenoemd ambt had hij dus bij zijn aftreden ruim 25 jaren bekleed, en in de waarneming van dat ambt liggen zijn grootste verdiensten. Wie van VAN DER MEY'S leven en streven, vooral op dit gebied, meer wil weten dan wij hier kunnen geven, zij verwezen naar het voortreffelijk levensbericht door zijn opvolger in het rectoraat, Dr. L. PUNT, bijgegeven aan het program van ons gymnasium voor 1904—'05, en waaruit ook wij de data en de feiten slechts te putten hadden. Ook wij bepalen ons bij voorkeur tot zijn werkzaamheid als rector, en meenen als zijn meest kenmerkende eigenschappen de volgende te hebben opgemerkt: hij was

een zeer knap man; dat voelden zijn ambtgenooten ieder oogenblik, al had hij allerminst de neiging om zijn knapheid te toonen; hij was een selfmade man zonder daarvan den indruk te maken, al schaamde hij zich geenszins voor zijn eenvoudige afkomst; hij was eenvoudig en wars van uiterlijk vertoon; hij was een aangenaam man, althans wanneer hij zichzelf was en zich gezond gevoelde, want zijn zenuwen speelden hem soms parten; hij was een man vol eigenaardigheden, die voor een deel uitvloeisels waren van zijn natuur, maar voor een deel ook hem waren eigen geworden — en later bijgebleven — door de omstandigheden waaronder hij zijn betrekking aanvaardde; hij was het tegendeel van een „streber” in den gewonen zin; voor zichzelf kende hij geen andere eerezucht dan om de plaats, die hij innam, met eere in te nemen. Zoo was voor hem het gymnasium geen doorgangshuis tot een tempel van hooger roem, maar einddoel ; aan dat gymnasium: waarmee hij zich vereenzelvigd had, gaf hij, door geen ambitie afgeleid, zijn beste, neen al zijn krachten. En wanneer dat gymnasium thans een gunstige reputatie geniet, dan is dat, zelfs wanneer men rekening houdt met velerlei andere omstandigheden die tot dat resultaat medewerkten, voor het overgrootste deel te danken aan **VAN DER MEY**, die er den goeden geest van orde en plichtsbetrachting in bracht en door zijn voorbeeld in wist te houden. En dat de massa van zijn leerlingen met dankbare gevoelens aan hem terugdenkt, bleek

overtuigend uit de hulde op 21 October jl. eerst in de Stadszaal en later binnen de muren van het gymnasium aan zijne nagedachtenis gebracht.

In Leiden heeft **VAN DER MEY** zijn beste en gelukkigste levensjaren gesleten; daar vond hij ook — en tegenover zijn goede vrienden herdacht hij dat vaak en met dankbaar gemoed — de vrouw, met welke hij vreugd en leed gedeeld heeft. Daar genoot hij van de vriendschap van **DOZY**, **DE VRIES**, **FRUIN** en **COBET**. Met den laatstgenoemde te zamen redigeerde hij van 1873 tot 1886 de „Mnemosyne”. Samen met **FRUIN** bezorgde hij in 1891 de uitgaaf van **COBET**'s brieven aan **GEEL**.

Geboren was hij te Doesburg 5 November 1834, vanwaar hij als student naar het Athenaeum te Deventer vertrok; daar, in Deventer, begon hij zijn carrière bij het onderwijs, aanvankelijk (in 1858) als tijdelijk docent, sedert 1860 definitief. In 1865 kwam hij naar Leiden, waar hij inmiddels zijn examens gedaan had en ook gepromoveerd was (in 1864).

Aan Leiden, waar hij zich thuis voelde, bleef hij getrouw tot zijn droevig einde; daar heeft hij gewerkt, genoten, geleden, en grooten invloed uitgeoefend op velen, een invloed die, als wij ons niet bedriegen, nog lang zal nawerken.

Requiescat in pace.

H. VAN ECK.

Prof. Dr. W. C. VAN MANEN. †

Den 12^{den} Juli 1905 is na lang en met voorbeeldig geduld gedragen lijden aan onze stad ontvallen de oud-hoogleraar in de godgeleerdheid, **WILLEM CHRISTIAAN VAN MANEN**, oud-hoogleraar, maar niet lang nog, want nog geen volle twee jaar te voren was hij afgetreden, toen het bleek, dat hij niet meer bij machte was zijn ambt naar den eisch te bekleeden. Eene bittere beproeving aldus, terwijl de geest nog ongedeerd is, geliefd werk uit de hand te moeten leggen. En zijn werk wàs hem lief, gelijk zijn werkkraft groot en zijne belangstelling voor zijne studenten warm en vol toewijding was. Hij onderwees de uitlegging van het Nieuwe Testament en de oud-christelijke letterkunde, van den beginne zijne lievelingsvakken, gelijk hij ook op dit gebied zijne standaardwerken geschreven heeft. Omtrent de wording van het christendom en het leven en de werken van **PAULUS** stond hij zeer radicale meeningen voor, die zeker niet bij allen ingang vonden, maar zijne studenten waren immer en zijn nog vol bewondering voor zijne scherpzinnigheid en prijzen die volstreekte, onkreukbare waarheidsliefde, voor hemzelven hoogste richtsnoer, die hij

ook zijnen leerlingen inprentte. Inderdaad, een waar en oprecht man, uit één stuk, belangstellend en trouw, in zijne woorden en uitlatingen soms harder dan hij innerlijk voelde. In het kerkelijke behoorde hij tot de vrijzinnige richting en hij heeft hier ter stede, gelijk elders altijd de belangen der vrijzinnig-hervormden met warmte en talent voorgestaan. Hij was met zijne groote, forsche gestalte eene bekende figuur in onze stad en zijn heengaan, voor de zijnen een oorzaak van diepe droefheid: is een verlies voor de godgeleerde wetenschap en voor de Leidsche hoogeschool. Wij missen hem noode, al was ten slotte zijn sterven eene verlossing uit zwaar lijden.

VAN MANEN werd den 8sten Augustus 1842 geboren en deed den 3^{den} December 1865 zijne intrede in zijne eerste gemeente Abbenbroek. Predikant nog daarna te Winkel en te Zierikzee, werd hij 11 December 1884 kerkelijk hoogleeraar te Groningen, om reeds den 23sten September 1885 zijn ambt te Leiden te aanvaarden.

Zaterdag den 15^{den} Juli 1905 werd zijn stoffelijk overschot begraven op het kerkhof aan de Groenesteeg in bijzijn van eene breede schare uit alle oorden des lands samengestroomd. Professor OORT sprak uit aller naam woorden van achting en dankbare vriendschap voor den man „wiens wil, zijn leven door, op goedheid en waarheid was gericht”.

L. K.

A. J. VAN HOEKEN. †

Den 23sten September 1905 trof zoowel de gemeente van Oegstgeest als die van Leiden een groote slag door het plotseling overlijden van den Heer **ADRIANUS JAKOBUS VAN HOEKEN**.

Den 3^{den} Sept. 1868 geboren uit het huwelijk van den Heer J. J. **VAN HOEKEN** met Mejuffrouw L. **VAN GUGTEN**, ontving hij onderwijs, eerst op de school aan den Stille Rijn, daarna op die van àen Heer **VAN WIJK**. Reeds op 13-jarigen leeftijd werd hij werkzaam in de bloeiende houthandel-zaak van zijn vader, zoodat de omvangrijke kennis, die hij bezat, grootendeels de vrucht is geweest van eigen ontwikkeling.

Na zijn huwelijk met Mejuffrouw A. **VAN DER LIP** van Utrecht, uit welk huwelijk hem twee kinderen geboren werden, bekleedde hij eerst in Oegstgeest enkele functies, zooals die van brandmeester en bestuurslid van de ijsclub. Na de annexatie van een voomaam deel van Oegstgeest bij Leiden, werd hij reeds in September 1897 door de Antirevolutionaire partij, waartoe hij behoorde, in het

derde district verkozen tot lid van den Gemeenteraad van zijne nieuwe gemeente. Dit mandaat werd na zes jaar verlengd. Doch, dewijl hij toen tegelijkertijd tegenover het aftredend lid Mr. H. L. DRUCKER verkozen werd in het eerste district, nam hij voor dit district zitting.

In den raad kenmerkte hij zich al spoedig als een man van groote werkkraft en van een helder doorzicht; maar ook als een man, die de eenmaal op zich genomen taak consciëntieus behandelde en stipt ten uitvoer bracht.

Achtereenvolgens werd hij benoemd tot lid van de commissie van fabricage en tot voorzitter van de commissie van financiën. Voor de eerste functie bedankte hij in 1904; voor de tweede werd hij bij de periodieke aftreding niet herkozen; evenwel werd hij, nog slechts twee dagen voor zijn overlijden, benoemd tot president-commissaris der Leidsche duinwatermaatschappij.

Onderwijl was hij te Oegstgeest, tot welke gemeente hij kerkelijk bleef behooren, werkzaam, niet alleen als lid van het Kiescollege, maar ook als Kerkvoogd, in welke laatste betrekking vooral, zijn gemis nog lang zal gevoeld worden.

Bovendien vervulde hij te Leiden nog de betrekkingen van : penningmeester der Antirevolutionnaire Kiesvereniging Nederland en Oranje, commissaris van de nieuw opgerichte credietbank van Nederland en burgerlijk lid van den Militieraad.

Hoe groote achting hij zich in al deze betrekkingen

wist te verwerven en met welk een weemoed hij nagestaard wordt, bleek ten duidelijkste uit de groote belangstelling bij zijne teraardebestelling op den doodenakker te Oegstgeest betoond.

Schijnbaar gezond en zelfs krachtig van gestel, werd hij na een kortstondige ziekte reeds op 37-jarigen leeftijd ontnomen aan allen, die hem zoo innig liefhadden.

A. J. R.

J. GOEDELJEE. †

Het Leidsch jaarboekje zou in de vervulling van zijn taak te kort schieten, als het niet met een kort woord den man in herinnering bracht, wiens naam hierboven geschreven staat. JAN GOEDELJEE, geboren te Leiden den 24sten Augustus 1824, te Leiden gestorven den 16^{den} October 1905, was in al zijn eenvoud en bescheidenheid een figuur, die door het thans levende geslacht niet licht vergeten zal worden. In drie functiën vooral leefde hij het leven zijner stadgenooten mee, waartoe het neerleggen van zijn beroep hem den tijd en de gelegenheid schonk. Aan die drie betrekkingen gaf hij dan ook al zijn tijd, zijn werkkraft en zijn liefde. Wat hij deed, moest hij zoo goed mogelijk doen; de gestrengheid, waarmee hij zichzelf eischen stelde, werd slechts geëvenaard door de haast kinderlijke vreugde, die hij smaakte, als hij zijn doel bereikt had.

Wie ooit zijn diensten noodig had als directeur der Leidsche Begrafenis-Vereeniging, weet hoe ernstig hij zijn plicht opvatte, hoe hij zijn beschikkingen niet op anderen liet aankomen maar ze zelf uitvoerde, overtuigd dat men door niemand beter geholpen wordt dan door zich zelf.

Zijn tweede openbare betrekking mag wel genoemd worden het Voorzitterschap der Vereeniging „Nut en Genoegen”. Wat hij voor die door hem vóór 40 jaren mede-opgerichte Vereeniging geweest is, weten in de eerste plaats de leden, die bij monde van den Secretaris het aan de groeve uitspraken, hoeveel zij aan zijn Bestuur verschuldigd waren. Zijn leiding dier Vereeniging, die vooral in de eerste jaren misschien niet onjuist gekarakteriseerd kan worden met den naam van „verlicht despotisme”, heeft haar op stevige grondslagen doen rusten en door allerlei wisseling van tijden en inzichten heen ten zegen doen blijven voor de leden-werklieden, en dóór hen ten zegen voor onze gemeente.

In de derde plaats is **GOEDELJEE** een publiek man geweest als Penningmeester der 3-October-Vereeniging. Toen in 1886 het denkbeeld werd uitgesproken een Vereeniging te stichten, die den grooten dag uit Leidens historie telken jare feestelijk zou doen herdenken, was **GOEDELJEE** een der eersten, die hun sympathie met het plan te kennen gaven. En toen de Vereeniging geconstitueerd was en een Bestuur koos, mocht de echt Leidsche figuur van **JAN GOEDELJEE** daarin niet ontbreken. Gaarne nam hij de benoeming aan; met ijver en nauwgezetheid beheerde hij bijna 20 jaren de geldmiddelen; met belangstelling nam hij deel aan de voorbereiding der feestvieringen en met jeugdige kracht, misschien wel met jeugdigen overmoed, voerde hij uit wat hem werd opgedragen. Wie hem in

de laatste helft der Septembermaand met zijn kleine pasjes zich door Leidens straten zag heenspoeden, kon er zeker van zijn, dat hij òf zijn eigen taak voorbereidde òf ging informeeren, of hij anderer taak wellicht kon overnemen. Die ijver heeft hem tot de laatste feestviering niet verlaten; hij wilde niet gevoelen, dat zijn liefde voor de Vereeniging sterker was dan zijn krachten ; hij zou ook hier werken, zoolang het dag voor hem was. Eigenlijk was op den 3^{den} October 1905 de dag voor hem reeds dalende; gelukkig voor hem werd die dalende dag nog verhelderd door een goed geslaagde feestviering. Hij heeft niet lang geleden ; den 16^{den} October eindigde dit werkzame leven, dat zeker welbesteed ge. noemd mag worden.

N. B.

Dr. J. C. Th. SCHEFFER.

Na eene slepende ziekte, die langzaam maar zeker zijne krachten ondermijnde, overleed den 21sten October van dit jaar Dr. J. C. Th. SCHEFFER. Hij was sedert 1900 geneesheer-directeur van het krankzinnigengesticht „Endegeest” en van de inrichting voor zenuwlijders „Rhijngeest”. Hij was eene stille, sympathieke natuur, die weinig naar buiten uitkwam, maar die door allen die hem in zijne betrekking en in zijn gezin kenden, des te meer werd gewaardeerd.

Op voorbeeldige wijze heeft hij de inrichtingen, aan wier hoofd hij stond, bestuurd en overal waar hij kon en waar hij het dienstbaar achtte, bracht hij verbeteringen aan en zon hij op middelen, de behandeling en verpleging der aan zijne zorgen toevertrouwde lijders te bevorderen. Wanneer eene verbetering in verpleging of behandeling hem gewenscht voorkwam, was geen moeite hem te groot om eerst door persoonlijk onderzoek in binnen- of buitenland zich door eigen aanschouwing op de hoogte te stellen en verder om die verbetering ook in zijne inrichting door te voeren.

Onder zijn bestuur kwam de oprichting van „Rhijngeest”

tot stand en met grooten ijver en doorzicht heeft hij de zeker niet gemakkelijke combinatie van „Endegeest” met eene inrichting voor zenuwlijders tot stand gebracht.

SCHEFFER zag onmiddellijk het groote en doorgrijpende verschil dat er moet zijn in behandeling en verpleging tusschen een van zijne vrijheid beroofden krankzinnige en een op zijne vrijheid jaloerschen zenuwlijder. Stellig mag men hem niet verwijten, wat menig psychiater niet zoo onmiddellijk voelt, dat wat voor den een goed is, voor den ander zeer verkeerd kan zijn. **SCHEFFER** was een stil en ingetogen, maar bovendien een beschaafd en fijn voelend mensch en daarom kon hij zich zoo gemakkelijk in andere eischen indenken en invoelen en wist hij zoo onmiddellijk eene inrichting, die aan andere eischen moest voldoen, tot stand te brengen.

Reeds in zijn jeugd toonde hij een goed verstand te hebben, op school ging hij door voor knap en hij was een begaafd student. Zijn leven was niet gemakkelijk. Als officier van gezondheid ging hij gehuwd naar Indië en was daar later praktiseerend burgergeneesheer. Daar heeft hij in een afmattend klimaat zware jaren van eene drukke praktijk meegemaakt en die zijn niet spoor loos aan hem voorbijgegaan.

Bij zijne terugkomst in het vaderland moest hij een tijd lang rust nemen. Spoedig was hij echter weer aan den arbeid, eerst als geneesheer aan het gesticht te Utrecht en na enkele jaren kwam hij in ons midden. Hier heeft hij gewerkt zoo lang het dag voor hem was.

Hij was voorzitter van de afdeeling Leiden van de Nederlandsche Maatschappij voor geneeskunde. In de vergaderingen hoorde men hem gaarne. Hij was een ijverig lid der Nederlandsche vereeniging voor Psychiatrie en Neurologie, waar hij herhaaldelijk sprak en talrijke oorspronkelijke stukken en referaten of boekbesprekingen in het tijdschrift der vereeniging bewijzen hoe spoedig SCHEFFER zich van een algemeen medicus tot een psychiater, die genoemd mocht worden, heeft weten te vervormen. Ook hier bleek zijn groot aanpassingsvermogen. Bovendien was hij voorzitter van den Hond van directeuren van Ziekenhuizen.

Het laatste jaar was voor hem een lijdensjaar. Hij had een inzicht in den ernst van zijne ziekte en wist het noodlottige verloop daarvan. Zijne arbeid werd hem te zwaar en zeer tegen zijn wil moest hij zich terugtrekken. Zijne laatste maanden werden verhelderd door de innige toewijding van het gezin, waarvan hij altijd de ziel was geweest.

G. J.

Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen en besturen.

LEIDEN.

Burgemeester: Mr. N. de Ridder.

Wethouders: H. C. Juta, J. A. van Hamel, J. Koore-
vaar P.Azn., Mr. L. M. J. H. Kerstens.

Secretaris: Mr. M. C. de Vries van Heyst.

Ontvanger: G. H. Kokxhoom.

Archivaris: Mr. Dr. J. C. Overvoorde.

Directeur van Gemeentewerken: G. L. Driessen.

Politiecommissaris : J. Groebe.

Commandant der Schutterij: J. H. Van Waveren.

Garnizoenscommandant, tevens kolonel-commandant 4^{de}
regt. inf.: D. F. Helbach.

Majoor-commandant depot-eskadron 3de regt. huzaren :
H. C. P. L. Mathon.

Majoor-commandant 2de regt. veld-artillerie : Jhr. A. J. B. Six.
Militie-Commissaris : Luit.-Kolonel J. Arnoldy.
Inspecteur der registratie en domeinen : A. E. J. Bertling.
Ontvanger der registratie en domeinen: F. Gordon.
Bewaarder der Hypotheken enz.: J. W. Keiser.
Inspecteur der directe belastingen, enz.: P. Dubois.
Ontvanger der directe belastingen: J. C. Bekker.
Ontvanger der invoerr. en accijnzen : H. J. van Ebbenhorst.
Afgevaardigde voor het kiesdistrict Leiden ter 2de Kamer
der S.-G: Mr. W. van der Vlugt.
Afgevaardigden ter Provinciale Staten: W. Pera, W. F.
van Wijk Thzn., H. Paul, Dr. E. F. van Dissel,
Dr. Th. C. den Houter.

KANTONGERECHT.

Kantonrechter: Mr. H. M. G Kloppenburg
Ambtenaar O. M: Mr. A. van der Elst.
Griffier: Mr. C. A. Cau.

RIJKSUNIVERSITEIT.

Curatoren: Mr. C. Fock, Jhr. Mr. P. R. Feith en Mr.
C. Pijnacker Hordijk, te 's-Gravenhage; Dr. J.
Bosscha, te Haarlem; Mr. N. de Ridder, te Leiden.
Secretaris van Curatoren: Mr. J. E. Boddaert.
Rector-Magnificus: Dr. W. Enthoven.
Secretaris: Dr. W. Nolen.

Bibliothecaris: Dr. S. G. de Vries.

President van het Col. Civ. Acad. Lugd. Bat. Supr.:
F. E. Vlielanders Hein.

Gymnasium. President-Curator : Prof. Mr. S. J. Fockema
Andreae.

Rector: Dr. L. Punt.

Commissie van Toezicht op de scholen voor **Middel-
baar Onderwijs**: Prof. Dr. H. A. Lorentz, voor-
zitter.

Directeur H. B. S. voor jongens: Dr. J. L. Andreae.

Directrice H. B. S. voor meisjes: Mej. J. Engelman.

Arrondissement-inspecteur voor het **Lager Onder-
wijs**: Tj. Kielstra.

Commissie voor oppertoezicht en beheer der **Kweek-
school voor Zeevaart**: Dr. M. J. de Goeje,
voorzitter; A. L. Boelen, secretaris.

Commandant der Kweekschool voor Zeevaart: N. J.
van der Worm, luit. t/z. 1^e kl.

Predikanten. Bij de Ned.-Herv. Gem. : J. J. van der Lip,
F. Oberman, W. J. Hriët, G. J. de Hoest S.Jzn.,
C. Hartwigsen, J. Hoogenraad, K. W. Vethake,
G. Oorthuys en 1 vacature.

Bij de Waalsche Gem.: S. Cler en vacature.

Bij de Rem. Gem.: Dr. W. J. Lente.

Bij de Vereeniging Vrijz.-Herv.: A. van der Wissel.

Bij de Gereformeerde Kerken: H. J. Kouwenhoven,
G. Wisse Jr., R. J. W. Rudolph.

Bij de Evang.-Luthersche Gem.: M. van Kleef en J. W. Brass.

Bij de Doopsgezinde Gem.: W. J. Kühler.

Pastors. Bij de R.-K. Gem. : P. L. Dessens, deken;
J. J. Vernieuwe, P. L. Dessens, H. L. A. Gadet,
pastors.

Oud-Katholieke Gem.: J. M. van Beek, pastoor.

Israëlietische Gemeente: H. 1. Cohen, leeraar.

Postkantoor. Directeur: H. Eekhout. **Telegraaf-**
kantoor. Directeur: A. H. Krieger.

Stationschef: D. Stiphout.

Leiden telt thans $\pm$ 56,800 inwoners,

**Leden der 2de Kamer der Staten-Generaal
voor de districten:**

Haarlemmermeer. F. H. van Wichen.

Katwijk. Mr. O. J. E. baron van Wassenaar
van Catwijk.

Bodegraven. Mr. J. W. H. M. van Idsinga.

Leden der Prov. Staten voor de districten:

<i>Leiderdorp.</i>	{	S. baron van Heemstra.
		Ö. J. L. van der Meer.
		Mr. L. M. J. H. Kerstens.
		J. J. van Hoeken.
<i>Zoetermeer.</i>	{	Jhr. P. G. M. von Fisenne.
		J. Krap.
		D. J. G. J. baron van Pallandt.
		Jhr. J. W. J. Ö. M. van Nispen tot Sevenaer.
<i>Alfen</i>	{	J. J. Duynstee.
		Mr. C. S. van Dobben de Bruyn.
		N. D. Kemink.
		F. H. van Wichen.

Bestuur der Gemeenten.

Ter Aar: Jhr. K. W. L. de Muralt, *Burgemeester*;

J. Hogenboom, *Secretaris*.

Aarlanderveen: J. W. van der Lee, *Burg.*; A. P. Tolck,
Secretaris.

Alkemade: F. H. van Wichen, *Burg. en Secr.*

Alfen: C. W. C. Th. Visser, *Burg.*; K. E. J. Koning,
Secretaris.

Benthuizen: C. L. J. Bos, *Burg.* ; A. C. Beelaerts van
Emmichoven , *Secr.*

Hazerswoude: Mr. C. J. van Dobben de Bruyn, *Burg.* ;
J. M. Kok, *Secr.*

Katwijk: T. A. O. de Ridder, *Burg.*; J. Varkevisser,
Secretaris.

Leiderdorp: G. van der Valk Bouman, *Burg.* en *Secr.*

Leimuiden: Th. C. C. Ninaber, *Burg.* en *Secr.*

Lisse: Jhr. P. F. A. J. von Bönnighausen tot Heerineck-
have, *Burg.* en *Secr.*

Noordwijk: E. L. baron van Hardenbroek, *Burg.*; E. de
Groot, *Secr.*

Noordwijkerhout: J. P. J. M. Sweens, *Burg.* ; A. B. Ver-
meulen, *Secr.*

Oegstgeest : J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.* en *Secr.*

Oudshoorn: J. de Lange, *Burg.* ; W. Steen, *Secr.*

Rijnsaterwoude: Th. C. C. Ninnber, *Burg.* en *Secr.*

Rijnsburg : R. van Ham, *Burg.* en *Secr.*

Sassenheim: S. baron van Heemstra, *Burg.*; O. v. Eek,
Secretaris.

Stompwijk: P. van Duyvendijk, *Burg.*; H. Velthuyzen,
Secretaris.

Valkenburg: P. J. Lotsy, *Burg.*; W. A. Meyboom, *Secr.*

Veur : P. van Duyvendijk, *Burg.* en *Secr.*

Voorhout : J. G. M. van Griethuyzen, *Burg.* ; C. Bergman,
Secretaris.

Voorschoten: E. Vernède, *Burg.* en *Secr.*

Waddinxveen : S. C. Tuymelaar, *Burg.* ; G. van Dort Kroon,
Secretaris.

Warmond: Th. Sanders, *Burg.* en *Secr.*

Wassenaar : Mr. R. baron van Zuylen van Nyevelt,
Burg. en Secr.

Woubrugge: A. L. Wichers, *Burg.*; C. Kammeraat *Secr.*

Zoeterwoude: A. A. van Gils, *Burg. en Secr.*

RIJNLAND.

Dijkgraaf: Mr. E. de Vries.

Hoogheemraden: Mr. C. Cock, M. C. J. van der Weyden,
H. F. Bultman, Jhr. W. A. L. Mock, A. J. E. baron
van Ittersum, J. C. van der Torren.

Secretaris: Mr. G. J. Bisschop.

Rentmeester: H. Meinesz.

Ingenieur: P. Hoogenboom.

**De volgende verzamelingen zijn voor het
publiek toegankelijk:**

Rijksmuseum van Oudheden, Breestraat, werkdagen 10 — 4 uur, Zon- en Feestdagen 1 — 4 uur.

Ethnographisch Museum, Rapenburg en Hoogevoerd, alleen werkdagen 12 — 4 uur, op de Heerengracht, Maandags en Donderdags 12-4 uur.

Museum van Natuurlijke Historie, Rapenburg, werkdagen 10 — 4 uur, en Zondags van Mei — November, 12-3 uur.

Kabinet van Pleisterbeelden, Rapenburg, werkdagen van 10-4 uur, Zon- en Feestdagen 1- 4 uur.

Hortus Botanicus, Rapenburg, werkdagen, 1 April — 30 Sept., 9 — 6 uur; 1 Oct. — 31 Maart, 9 — 4 uur, Zondag 10-4 uur.

Kabinet van Prenten, Rapenburg, Dinsdags 10-3 uur.

Stedelijk Museum „de Lakenhal”, Oude Singel, werkdagen 10-4 uur, Zondags 12—4 uur.

Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, werkdagen 10—4 uur, doch van 15 Nov.— 15 Jan. 10-3 uur en in de acad. vacaties 1 — 3 uur.

Oud-Archief der gemeente, Boisotkade, werkdagen van 9— 4 uur.

LOUIS DRIESSEN.

Peter Ludwig Carl Driessen.

„Betrachten wir das Leben dieses vortrefflichen Mannes, so wird man es tief vnd wol thuend inne wie der Gewerbsmann, der scheinbar nur für sich selbst bemüht ist, von vngemein hoher Bedeutung ist. Stellt sich die Wirksamkeit des Staatsdieners als eine von aussen her das bürgerliche Leben ordnende vnd formende dar, so lässt sich dagegen die Thätigkeit des Bürgers, als eine von Innen nach Aussen treibende, productive bezeichnen vnd schwer möchte zu sagen sein, welcher von beiden der Vorzug gebühre.“

Neuer Necrolog der Deutschen.
Weimar. 1843.

No. 154 Peter Drirssen. Fol. 539. Kaufmann vnd Fabrikant, Ritter des rothen Adlerordens zu Bochohl, geb. d. 25 Oct. 1756, gestorhen 2 Juni 1843.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de Commissie van Redactie van het Leidsche Jaarboekje, die mij vroeg eenige woorden te wijden aan de nagedachtenis van mijn vader, den heer Louis Driessen. Uit den aard der zaak zal ik niet treden in eene uitgebreide karakterbeschouwing:

doch wensch alleen eenige historische gegevens mede te deelen omtrent het leven en werken van den man, die vooral voor de Leidsche nijverheid van zoo groot nut is geweest. Die taak is mij zeer gemakkelijk gemaakt, doordat verschillende aantekeningen van wijlen mijn grootvader en vader in mijn bezit zijn, waaruit ik dan ook de volgende levensschets heb kunnen samenstellen.

De vader van den in het motto genoemden Peter Driessen, Johann Bernard Driessen werd te Bochold op 21 November 1726 geboren en huwde 25 Januari 1752 met Sara Christina Jagerink van Amsterdam.

Fabrikant te Bochold, voerden hem zijne handelsbetrekkingen dikwijls naar Holland en op eene dier reizen, vergezeld van zijn veertienjarigen zoon Peter, overleed hij in het „Bossche Veerhuis” in Den Haag in het jaar 1572.

De jeugdige Peter zette te Bochold de zaken van zijn vader in Biberstoffs voort en mocht daarin allengs een groot fortuin verwerven. Hij huwde in 1782 met Maria Elisabeth Hölscher, „eine Hausfrau, nach der alten tüchtigen Weise : sparsam, einfach , arbeitsam, Gottesfürchtig , mildthätig” zooals wij in de bovengenoemde Necrologie lezen, die haar echtgenoot in zijne zaken behulpzaam was en het geluk mocht smaken met hem de gouden bruiloft te vieren. Zij was eene zeer nederige vrouw, altijd aan haar spinnewiel bezig en ofschoon zich wel bewust, dat zij, zooals zij zich uitdrukte, wel in een

gouden koets had kunnen rijden, ontzag zij zich niet met de dienstboden des avonds bij een olielampje op de deel knollen en wortels voor het vee van groen te ontdoen. Peter Driessen was een zeer gezien koopman en zijne medeburgers kozen hem in 1798 tot schepen en in 1799 tot burgemeester der stad Bochohl, welke betrekking hij tot in 1811 bekleedde, dus juist in den moeilijken, oproerigen Fransehen tijd. In 1811 werd hij Adjoint-Maire en in 1813 Membre du Conseil de l'arrondissement Rees, door decreet van Napoleon I.

Peter Driessen had vier dochters en één zoon, Johann Heinrich Joseph Driessen, geboren 10 Juli 1794, die zijne opvoeding ontving in het Jesuitencollege te Amsterdam en daarna bij zijn vader in de zaak kwam. Heinrich sprak uitmuntend Fransch, zoodat hij in het jaar 1812, toen een gedeelte der Fransche troepen van Napoleon door Boehold trok, de eenige was, die daar goed Fransch verstond en de tolk was tusschen de stedelijke autoriteiten en de Fransche Generaals.

Voor de zaken van zijn vader maakte hij verre reizen en wel altijd te paard, uitgedost met leeren mantelzak en pistolen in de halsters. Meestal ging hij Duitschland in, waar bijv. te Breslau en Leipzig linnen garens werden gekocht voor de fabrikatie der goederen.

Met zijn vriend Melchior von Diepenbrock (de latere vorst-bisschop van Breslau) maakte Heinrich Driessen deel uit van de garde d'honneur van Napoleon. Hij huwde in 1821 Elisabeth Sträter, dochter uit een fabri-

kantengeslacht van Rheine in Westphalen en uit dit huwelijk werd op 1 Maart 1823 als tweede zoon te Bochold geboren Peter Ludwig Carl Driessen.

Tot in 1826 bleef Heinrich bij zijn vader te Bochold in de zaak werkzaam, doch zag zich ter uitbreiding zijner connectiën genoodzaakt naar Nederland te trekken, daar door de pressie der Belgische fabrikanten de inkomende rechten in Nederland zoozeer verhoogd waren, dat er van Duitschland uit niet meer naar Nederland kon geïmporteerd worden, en richtte daarom te Aalten eene nieuwe firma op onder den naam Peter Driessen & Zoon. In Groenlo werd bovendien eene handspinnerij opgericht, terwijl het getal der huishandwevers in de buurt van Aalten op vijfhonderd gebracht werd. Later werd ook eene bleekerij in de nabijheid van Aalten opgericht, die door den Engelschman Ainsworth (later directeur der Twentsche Stoombleekerij te Goor) werd in gang gebracht. Diezelfde Ainsworth had in 1831 te Nijverdal eene kettingsterkerij opgericht en dreef die met een klein stoommachinetje, dat zeer de belangstelling wekte van den ouden Peter Driessen, die zich eens met zijn zoon Heinrich en zijn kleinzootje Louis derwaarts begaf.

PETER LUDWIG CARL DRIESSEN genoot te Aalten het onderwijs op de dorpsschool en werd daarna naar Munster gezonden op het Realgymnasium. De reis daarheen en terug werd meestal te voet in twee dagen afgelegd, met nachtrust bij kennissen te Coesfeld en zijne vacaties bracht de aanstaande grootindustrieel

door in de weverij te Groenloo, waar hij praktisch werd bekend gemaakt met het handweefgetouw. Zijn moeder heeft jarenlang het eerste door hemzelf geweven stuk calicot bewaard.

Na het Gymnasium te Munster bezocht Louis Driessen het Gymnasium der Jesuïten te Katwijk aan den Rijn, doch niet lang bleef hij daar en reeds in 1839, dus op 16-jarigen leeftijd, zien wij hem alleen naar Manchester trekken om daar werkzaam te zijn bij de firma Chr. Veltman, welke betrekking hij in 1843 verwisselde met eene beter gesalarieerde bij de firma F. F. Rae & Son.

Na deze korte schets van de voorouders en de jeugd van Louis Driessen verzoek ik mijne lezers de geboorte en ontwikkeling na te gaan van de firma De Heyder, eene industriele onderneming, die zulk eene groote rol speelt in onze verdere mededeelingen.

Omstreeks het midden der achttiende eeuw begon het stadje Lier bij Antwerpen wederom op te komen van de gevoelige slagen, die het gedurende de oorlogen en plunderingen in het begin dier eeuw hadden getroffen. Aldaar stichtten Joan. Dan. van Scherpenbergh, J. H. Beekman en Pieter de Heyder (Nederlander van geboorte) eene fabriek van wollen stoffen en verkregen van den Magistraat eene jaarlijksche toelage van 150 gulden, gedurende twaalf jaar en eenige vrijdommen van accijns, onder voorwaarde, dat zij binnen het jaar dertig getouwen in werking zouden hebben (24 Mei 1757). In het jaar 1759 waren reeds drie en dertig getouwen

gesteld. Later werd de fabriek ingericht tot het drukken van siamoozen en andere katoenen stoffen en verscheiden werklieden uit de Noord-Nederlanden, door de politieke en sociale actie der vakvereeningen en gilden en door de onwijze wetten en keuren uit Noord-Nederland verjaagd, kwamen zich daar vestigen.

De fabriek nam gestadig in bloei toe en trotseerde zelfs den treurigen Franschen tijd; bleef niet slechts bestaan, maar breidde zich vooral onder de regeering van Koning Willem 1 zeer uit; verschillende oude kloosters werden veranderd in fabrieken en twaalf tot vijftienhonderd werklieden vonden er hun bestaan. Koning Willem I bezocht de fabriek in 1819 en nogmaals op Dinsdag 26 Mei 1829. De Belgische fabrikanten voerden hunne goederen uit naar Java en waren zeer tegen de omwenteling gekant, die niettemin plaats greep in 1830, met het noodlottig gevolg, dat de fabriek De Heyder in 1831 het werk geheel staakte en bijna al haar werklieden weg moest zenden.

De scheiding van Nederland en België had voor de Noord-Nederlanden het gevolg, dat verschillende fabrikanten zich daar kwamen vestigen en reikhalzend zag menige gemeente uit naar die lieden, die nering en welvaart aanbrachten.

Leiden had sedert het midden der zeventiende eeuw, toen de stad honderdduizend inwoners telde, gestadig hare industrie zien verdwijnen en de weelde en kunst, die onafscheidelijk aan de industrie verbonden zijn,

waren er ten eerste gedaald. De laatste opflukking van weelde: het bouwen van een mooi groot kerkgebouw op het Waardkerkplein was jammerlijk mislukt en slechts een houten loods daarvoor in de plaats gesteld. Wel had het Gemeentebestuur getracht zich van dat open terrein te ontdoen door het aan het Rijk aan te bieden tot het bouwen eener Bibliotheek in 1774 (zie Molhuysen, Geschiedenis der Universiteits-Bibliotheek te Leiden, Leiden 1905.) doch men vond den afstand van het centrum der stad te groot voor Heeren studeerenden en het plein bleef eenzaam en verlaten. In het begin der negentiende eeuw werd het plein gelijk gemaakt, de grondfondamenten en het geheide paalwerk der halfverrezen kerk er uit gegraven en in 1818 daarop houten droogramen van stadswege gesteld tot het drogen van schapenvachten, die tegen het betalen eener jaarlijksche recognitie aan de vachtenblooters in gebruik werden gegeven.

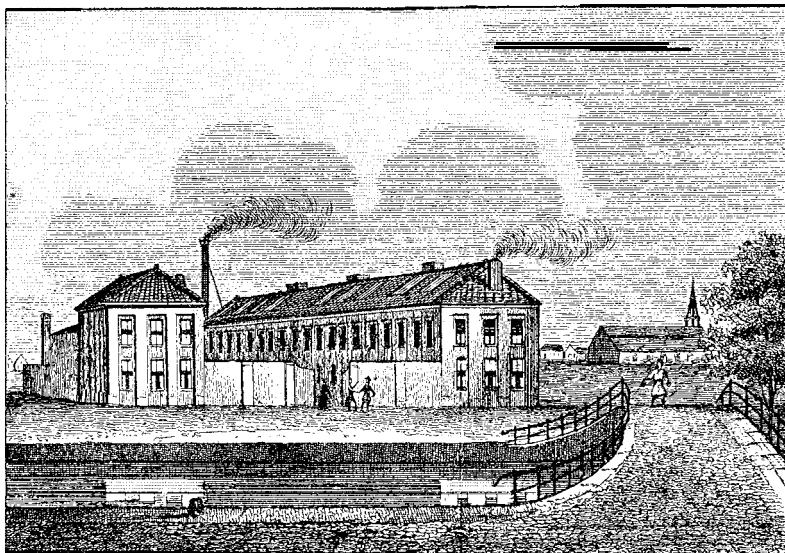
De armoede was in Leiden meer dan verschrikkelijk en de vreugde was groot, toen de heer F. van den Berghe te Antwerpen, eigenaar van de firma De Heyder, aanvraag zijne industrie naar Leiden te verplaatsen. Niet alleen, dat dit verzoek met groote bereidwilligheid werd toegestaan; bij besluit van Burgemeester en Wethouders van 22 Januari 1835 werd zelfs een gedeelte van het voornoemde Waardkerkplein gratis aan Van den Berghe afgestaan, die daarenboven van het Ministerie van Nijverheid eene som van 70.000 gulden verkreeg tegen de matige rente van 3 $\frac{0}{10}$. Hij liet op het plein de

Katoenfabriek bouwen en transporteerde zijne machines van Lier herwaarts, zoodat dus de firma geen cent eigen kapitaal behoefde aan te wenden. De heeren Ten Zande en Van Aal bestuurden de fabriek als procuratiehouders; zij wierp in den beginne goede winsten af, zoodat in 1840 tot vergrooting werd besloten en nog voor 17.000 gulden een vleugel werd bijgebouwd. De fabriek zag er daarna van buiten ongeveer uit zooals in het Album der stad Leiden van het jaar 1859 te zien is. Ook van de allereerste fabriek bestaat een hoogst zeldzaam plaatje, dat mij welwillend werd afgestaan door den heer R. Rroesterhnyzen en dat hierbij wordt gereproduceerd.

De fabrikanten werden destijds niet alleen met geld en grond gesteund, ook de bestellingen werden hun in den schoot geworpen, vooral door de Nederlandsche Handelmaatschappij; die voor de fabrikanten zeer voordeelige contracten met hen afsloot in exportgoederen voor Java.

Doch niet lang zoude die goede toestand voortduren; de bestellingen der Handelmaatschappij verminderden; een der procuratiehouders richtte zelf een concurrentie-fabriekje op in het gebouw, waar tegenwoordig de Leidsche Dekenfabriek is gevestigd, dat echter niet lang bleef bestaan; de andere procuratiehouder stierf, zoodat toen in 1844 en 1845 de zaak met verlies had gewerkt, de eigenaar besloot haar te verkoopen.

Groot was de ondernemingsgeest niet onder de Leidenaars en het was wederom een koopman „van Diet-

Afbeelding van de allereerste fabriek.

schen bloede'', die begreep, dat eene dergelijke industrie voor Leiden niet verloren mocht gaan. De Heer 1. J. van Wensen, een zeepzieder, die op de Haarlemmerstraat woonde en wiens vader fortuin gemaakt had in den manufactuurwinkel „de Stad Munster'', hoek Nieuwe Rijn en Burgsteeg, schreef aan zijn zwager Heinrich Driessen, te Aalten, dat de zaak van De Heyder te koop was en stelde hem voor samen de exploitatie te gaan wagen. Te gelijkertijd werd aan Louis Driessen te Manchester geschreven of hij bereid was de directie der fabriek op zich te nemen. Met een vast salaris van £ 250. — en het vooruitzicht op eene goede positie te Manchester had de jonge Driessen eerst niet veel lust naar Leiden te komen, doch op aandrang van zijn vader nam hij de taak op zich en kwam in Juli 1846 te Leiden aan; inmiddels was de fabriek De Heyder voor den spotprijs van 55,000 gulden in eigendom overgegaan aan de beide voornoemde zwagers.

Het zag er destijds in de fabriek treurig uit. Het personeel, kantoorbedienden en werklieden bestond nog slechts uit 32 personen. Van de 132 aanwezige hand-druktafels waren er maar elf aan het werk, eene enkele machinale drukmachine was aanwezig, een kalander-molen, eene appretteer-, eene waschmachine en eenige verfbakken vormden het overige meubilair en het was dan ook niet mogelijk een enkel stuk mooi goed te maken. Toch was Louis Driessen de man niet den moed te laten zakken en door zijn omgang met Engel-

sche fabrikanten en het geheel en al op de hoogte zijn van het fabriceeren te Manchester, wist hij zeer spoedig het fabrikaat dusdanig te verbeteren en de fabriek in een zoodanigen toestand te herscheppen, dat haar fabrikaat de aandacht begon te trekken van Indische handelslieden; terwijl ook de Handelsmaatschappij, die tot hiertoe steeds het veel betere fabrikaat van de firma Prerinaire (eene ook uit België geïmporteerde firma) en Wilson te Haarlem prefereerde, weer van tijd tot tijd eene bestelling gaf.

Successievelijk werd meer en beter materiaal aangeschaft, eene nieuwe bleekmethode ingevoerd, het aantal werklieden nam met reuzenschreden toe en van lieverlede kwam de fabriek weer in goeden doen en nam eene groote vlucht.

Een woord van lof mag hier niet onthouden worden aan diegenen, die reeds bij de oude firma De Heyder in dienst geweest waren namelijk de heeren J. Blöte, boekhouder, Jean Baptiste Faes, colorist en meesterknecht, B. Broesterhuyzen, chef-plaatsnijder, J. Zitman, eveneens plaatsnijder en Jap Rozier, mr. timmerman, die den jongen vooruitstrevenden fabrikant natuurlijk met liefde en ijver ter zijde stonden en met welgevallen den hernieuwden bloei der fabriek gade sloegen. Van deze veteranen op industrieel gebied is de heer Zitman nog steeds als plaatsnijder werkzaam, terwijl Jan Rozier eerst dezer dagen op 10 October 1905 in den ouderdom van bijna 89 jaren is overleden. Tot

aan het jaar 1902 had hij in de fabriek gewerkt en was toen door de tegenwoordige directie gepensioneerd.

Louis Driessen woonde in de fabriek en vond bij zijn veelomvattenden werkkring als industrieel nog tijd zich aan andere zaken te wijden. Zoo bijv. zien wij hem als Commissaris van Amicitia en tevens oprichter van de Buitensociëteit bij de Rijnsburgerpoort en Officier van de d. d. Schutterij optreden.

Inmiddels waren eenige jaren van zeer voorspoedige zaken voorbijgegaan en kon de jongeling er aan gaan denken eene levensgezellin te kiezen, die gevonden werd te Münster in Westphalen, waar het huwelijk met Emma, Amalia, Maria von Forckenbeck, geboren 1831 te Helsingör, (waar de oude heer v. F. destijds Pruisisch Consul voor den Sondtol was) op 2 September 1854 werd voltrokken.

Groote feestvreugde heerschte er, toen het jonge paar na eenige weken van reizen in Italië weer naar Leiden kwam en de woning in de fabriek betrok, die eenigszins was uitgebreid, terwijl het vroeger zich daar bevindende kantoor naar eene andere plaats in de fabriek werd overgebracht.

Het kon niet uitblijven, dat de burgerij zulk een werkzaam man waardig keurde haar te vertegenwoordigen en, nadat hij op 15 April 1854 was genaturaliseerd, werd Driessen op 4 September 1855 als Raadslid gekozen; de Raad droeg hem op 12 November 1857 het Commissariaat over de Stedelijke Werkinrichting op

en in 1859 werd mede door zijn initiatief de Kweekschool voor Zeevaart gesticht, aan welks bestuur hij tot 1872 een werkzaam aandeel had.

Doch zijn hoofdstreven bleef natuurlijk de uitbreiding der fabriek en nadat in 1856 met zijn vriend, den heer Rollfs uit Siegfeld, eveneens katoendrukker, eene studiereis naar Engeland en Schotland was ondernomen en daardoor en daarna de drukkerij geheel naar den eisch des tijds werd ingericht, kwam langzamerhand het plan tot rijpheid de te Groenlo gevestigde handweverij en de enkele getouwen; die ook nog te Leiden liepen, te doen vervangen door eene groote stoomweverij, waardoor de zaak wederom eene grootere uitbreiding zoude krijgen.

Daartoe werd van de gemeente in bruikleen gekregen de hooge Vestwal ten Noorden van de begraafplaats aan de Groenesteeg. De Vestwal werd afgegraven, met het zand werd een gedeelte van den Zijlsingel aangeplempt ter uitbreiding van het terrein, hetwelk $3\frac{1}{2}$ cent per vierk. Meter kostte en later tegen den penning twintig werd gekocht. Eene groote stoommachine werd te Manchester besteld benevens 500 powerlooms en in 1862 begon die nieuwe fabriek haar werkzaamheden. Levendig herinner ik mij nog, dat mijn vader mij som tijds meenam naar het bouwterrein, waar ik dan met een kruiwagentje ook mee zand mocht kruien, terwijl ook het leggen van den eersten steen dier nieuwe machinekamer op 27 April 1860 met mijn neef Karel

van Wensen een gewichtige gebeurtenis was voor zulk een kleinen dreumis. Nog helderder staat mij voor den geest de datum van Vrijdag 13 December 1861, toen mama ter zangvereeniging gegaan was en mijn zusje en ik samen in de kinderkamer speelden en op eens een geweldig lawaai ontstond, gevolgd door het geroep brand! brand! De ontsteltenis was verschrikkelijk en wij kinderen werden zoo spoedig mogelijk weggebracht en de drie kleine broertjes in allerijl, in dekens gewikkeld, naar de bureu gedragen. De geheele drukkerij met uitzondering van de machinekamer werd eene prooi der vlammen. Nog zie ik mijn vader wanhopend staan, doch gelukkig verloor hij den moed niet en als een Phoenix uit de asch verrees weer de katoendrukkerij, nog meer vergroot en nog beter ingericht. Doch als woonplaats voor onze familie werd de Heerengracht met meer geschikt geacht en een huis op den Ouden Singel bij de Zandstraat door mijn vader aangekocht, terwijl het voormalige woonhuis bij de fabriek wederom tot kantoor werd ingericht. Eene Commissie uit de burgerij trok zich het lot der werkloozen aan en een bedrag van f 30.243.71 werd in weinig tijds bijeen gebracht.

In het jaar 1863 bleek het huis op den Ouden Singel voor de steeds toenemende familie wel wat klein en werd mijn vader eigenaar van het groote huis van den heer Van Leyden Gael dat voor slechts 18.000 gulden werd gekocht, voorwaar eene geringe som gelds voor zulk eene kapitale woning.

Bij de vele beslommingen van het zakelijk leven en de plichten van de openbare betrekkingen werd in de familie Driessen ook veel aan kunst gedaan en de muziek werd den kinderen als het ware met den paplepel ingegeven. Ook de Muze der tooneelspeelkunst kreeg haar deel en van 24 Maart 1860 tot 18 Augustus 1887 was Louis Driessen aan den Leidschen Schouwburg verknocht, voor een groot deel van die periode als ijverig Secretaris.

Door deze connectiën logeerden dikwerf groote kunstenaars onder het steeds gastvrije dak Breestraat 125, de beroemde concerten onder directie van den heer A. J. Wetrens in de Hooglandsche kerk trokken dan gevierde zangers en zangeressen naar Leiden, waaronder vooral uitblonken de sopraan mevrouw Offermans van Hove, de alten Fräulein Assmann en Fraulein Schreck, de tenor Carl Schneider en de bas Carl Hill; terwijl de tooneelspeelster Frau Niemam-Seebach eens zulk een enthousiasme onder haar hoorderen te weeg bracht, dat Heeren studenten de paarden van haar rijtuig spannen en haar in triomf huiswaarts trokken. Ook Nederlands grootsten componist den heer Joh. J. H. Verhulst mocht het huis Driessen onder zijne gasten tellen.

Op onderwijsgebied ontmoeten wij eveneens den werkzaam en vooruitstrevenden man. Behalve de oprichting van de zoo nuttige Kweekschool voor de Zeevaart vinden wij in de Notulen van het aan de fabriek verbonden Ziekenfonds van 21 Maart 1869, in welks bestuur de door de werklieden zelve gekozen vertegenwoordigers

van den arbeid van drukkerij en weverij zitting hadden; een plan tot oprichting eener fabrieksschool. Dit plan is door de tijdsomstandigheden nimmer uitgevoerd. Later zien wij Driessen optreden als lid der plaatselijke Commissie van toezicht op de scholen voor middelbaar onderwijs, van welk onderwijs ook bijna al zijn zoons hebben geprofiteerd.

Elke Nijverheid brengt lief en leed mede en tijden van crisis kan men in alle eeuwen constateeren. De geschiedenis van de vroegere Leidsche bloeiende Nijverheid bewijst dit ook met veel interessante gegevens, waarvan er een hierbij moge worden meegedeeld:

In de „Aenspraek aen den Heer Justus Ghys. als hy getrouwt hadde Juffrouw Jaecqemyna le Pla ¹⁾ op den 26sten van Wynmaent 1666” lezen wij o. a.:

„Den handel stont hier stil; en wie woud' yets sen-wenden
Tot stuts des arbeydts-mans, daer hy te voren wist,
Dat hy 't gemaeckte goed kost nergens henen senden,
Maer hy hem houden moest, gesloten in een kist,
Doe stond de arbeyts-man van yeder een verlaeten:
Van buyten sonder troost, van binnen met een geest
Vol angst. Hoe nedrigh badt dat volck in alle straeten
Om **werk**, al was het schoon voor 't halve loon geweest.
Doe was het huys van Pla, het broodt-huys van de armen,
Daer wierdt de slechtste knecht van 't werk niet af-gestelt,

¹⁾ Deze juffrouw le Pla niet te verwarren met eene andere „Me Juffer Jacomina le Pla”, die op 16 Novemher 1666 trouwde met Mijn Heer David van Royen.”

Daer vindt de arbeydtsman het geen hem kost verwarmen,
 En was syn werk gemaakt, hy kreegh syn volle geldt,
 Getuygen syn hier van seer veele duysendt zielen,
 En nog meer Ineckens, die by hem staen op-gepropt.
 Door dien de wrede Brit de Zee voor onse kielen,
 Nu een geruimen tydt by nae heeft toe-gestopt.
 Dit voor-beeld stel ick u, Heer Bruidegom, voor oogcn;
 Om dit alleen, is al dit groot verhael gemaect,
 Denckt wie ghy hebt getrout, op dat ghy naer vermoghen
 Dit voorbeelt volgen moogt, wanneer 't u oock eens raect.
 In voorspoed wys te syn, en voor de windt te seylen,
 Dat is een kleyne kunst; maer die hem redden kan
 In overloop van weer, en dan niet komt te feylen,
 Gewis dat is een wys en seer pryswaerdigh man. Enz.

Ook voor de firma De Heyder was een bange tijd aangebroken en over het jaar 1869 werd een vrij aanzienlijk verlies geconstateerd. De voorraden in de Nederl. Indische havens hadden zich opgehoopt en de nieuwe bestellingen bleven uit, zoodat gedurende het geheele jaar 1870 zeer weinig werk aan den winkel was en men zelfs onmogelijk alle werklieden aan den gang kon houden. De goederen lagen „opgepropt”, de waarde daalde schrikbarend en geen andere markten konden het debouché naar de Nederl. Indische havens goed maken. Met angst en schrik zag men dan ook uit naar het resultaat over het genoemde jaar en toen in Januari 1871 de voorloopige Balans over het jaar 1870 bekend werd en er een ontzettend groot verliescijfer werd geconstateerd, was de angst en de zorg in onze familie

groot; en nu verwondert het mij niet, dat mijn vader, die krachtige man, op een Zondagmorgen aan het ontbijt plotseling in heete tranen losbarstte, geen redding in den nood ziende.

Men besloot in den familieraad:

- 1°. Wegens gebrek **aan** geld met de meest mogelijke spaarzaamheid langzaam voort te werken.
- 2°. Slechts datgene te fabricceeren, wat direct verkoopbaar is.
- 2°. Wanneer dat niet helpt, dan de drukkerij geheel stil te zetten en de weverij langzaam door te laten werken.

enz.

In zulke kommervolle dagen leert een echtgenoot zijn liefhebbende, troostende ega waardeeren, die altijd, met het grootste vertrouwen op God, den echtgenoot moed trachtte in te spreken en niet ophield God te bidden, dat toch uitkomst en redding mocht komen.

En zij kwam gelukkig.

Door familieleden ondersteund, wist de firma zich staande te houden totdat de crisis voorbij was en de werkzaamheden Goddank langzamerhand weer vermeerderden. Toch begreep men, dat het niet aanging voortaan alleen op de Nederl. Koloniën te drijven (het Binnenlandsche debiet is uit den aard der zaak voor zulk een groot etablissement niet van veel belang) en er werd, door reizen te ondernemen naar andere landen, getracht den omzet zooveel mogelijk uit te breiden en

in andere markten vasten voet te krijgen, voor zoover dat mogelijk was en er geen verhindering door inkomende rechten bestond. Een dergelijke groote crisis is dan ook sedert dien gelukkig niet meer voorgekomen.

In het jaar 1881 werd de weverij wederom vergroot met 250 getouwen, zoodat het geheele daarvoor bestemde nangeplempte terrein thans volgebouwd was.

In het jaar 1888 nam de firma deel aan de Indische tentoonstelling te Amsterdam en werd de heer P. L. C. Driessen benoemd tot Ridder in de Orde van den Nederlandsehen Leeuw.

In het jaar 1887 werd ten gevolge van de uitgebreidheid der familie de zaak De Heyder & Co. veranderd in eene naamlooze vennootschap genaamd „de Leidsche Katoenmaatschappij voorheen De Heyder & Co.” en onttrok Louis Driessen zich langzamerhand aan de directe leiding der zaken, die hij aan zijn zonen overliet. Doch als raadsman bleef hij hen altijd tot aan zijn levenseinde ter zijde staan en konden zij steeds van zijne uitstekende adviezen op industrieel gebied profiteeren.

Als interessante bijzonderheid dienen hier twee feiten te worden vermeld: in de eerste plaats is het wel eigenaardig, dat de man, die zijn geheele leven zooveel met het aanbrengen van kleuren op katoen te maken had, zelve rood-groen kleurenblind was. Deze eigenschap hebben vijf van zijne thans nog levende kinderen over. geërfd en wel drie zoons en twee dochters, terwijl eene

andere dochter en vier zoons die eigenschap missen. Van de kinderen van de eene kleurenblinde dochter zijn de zoons wederom kleurenblind, de meisjes daarentegen niet. Voorts is uit mijne onderzoekingen bij de familie gebleken, dat de erfelijkheid niet van Heinrich Driessen werd overgeërfd, doch van Elisabeth Sträter.

Als tweede feit meen ik, dat het niet van belang ontbloot is er op te wijzen dat de firma De Heyder sedert het aanvaarden der firma in 1846 tot op den huidigen dag nimmer in een proces is gewikkeld. Bij de vele en groote transacties mag dit zeker wel als een bijzonder voorrecht worden beschouwd; terwijl ook de kalme, waardige leiding daaraan voorzeker een groot aandeel heeft gehad.

Na het aftreden als leider van de katoenfabriek zien wij den werkzamen man meer en meer deelnemen aan openbare betrekkingen, zoo bijv. werd hij Commissaris van de Bank van Leening, Lid, later Voorzitter van de Kamer van Koophandel, Lid van de Commissie van Finantiën uit den Gemeenteraad, Commissaris van de Leidsche Broodfabriek en Commissaris van de Leidsche Duinwatermaatschappij. In al die betrekkingen hebben zeker- allen die hem gekend hebben steeds zijne groote kennis, zijne beminnelijke leiding en vooral zijn keurig nette handschrift bewonderd.

Vergelijkt men de hand uit het jaar 1844 met die uit het laatste jaar van zijn leven, dan is tusschen die beiden bijna geen onderscheid te bespeuren.

Zeer omvangrijk was ook de correspondentie die de trouwe liefhebbende vader met al zijn kinderen, die niet in Leiden woonden voerde; vooral daar die telgen als het ware over de geheele wereld verspreid waren. De volgende plaatsen : Amsterdam, Hengelo, Paderborn, London, Terborg, New-York, Buitenzorg, Kuching op Borneo stonden geregeld in briefwisseling met het ouderlijke huis.

In het jaar 1897 brandde voor de tweede maal de drukkerij bijna geheel af, doch werd door besluit van H.H. aandeelhouders weer opgebouwd en geheel en al met Amerikaansche Grinnel-Sprinklers voorzien, zoodat een dergelijk ongeluk nu vrijwel is uitgesloten. Door de goede zorgen van den Heer Burgemeester Was werd eene aanzienlijke som gelds bij elkaar gebracht, waaruit de werklieden werden ondersteund, terwijl het restant van die gelden werd gestort in een Stichting voor Werkloozen door Rampen, die thans goede diensten doet bij brand aan de eene of andere nijverheidsonderneming.

De fabriek werd geheel en al naar den eisch des tijds veranderd en o. a. geheel en al van electrisch aangedreven motors voorzien, waardoor het bedrijf zekerder en rustiger wordt. Ook werd de nabijliggende Oosterkerk voor 30.000 gulden van het Kerkbestuur gekocht, tot blauwververij ingericht en bij de fabriek getrokken. Bij al deze transacties stond de vader den zoons steeds trouw ter zijde en toen het bleek, dat het krediet voor

de uitbreiding van de fabriek, waarover bij de banken kon worden beschikt, was uitgeput, converteerde de oud-industrieel wederom een zeer aanzienlijk gedeelte van zijn vermogen in industrieel, waardoor het de tegenwoordige directie mogelijk werd gemaakt die uitbreiding op ruime en onbekrompen wijze te doen plaats grijpen.

Wel was het steeds de hartewensch van Louis Driessen geweest behalve drukkerij en weverij ook nog eene spinnerij op te richten, ten einde van de grondstof af de geheele fabrikatie zelf te kunnen behandelen, doch dat heeft niet mogen zijn; omdat door den brand van 1897 te veel van de directie gevergä werd, die haar handen vol had de drukkerij weer naar behooren te doen marcheeren.

Eens is der directie de helft van het voor eene spinnerij benoodigde kapitaal door Engelsche machinefabrikanten aangeboden, doch dat aanbod kwam eenige weken na de belachelijke spoorwegstaking van het jaar 1903 en toen meenden directeuren, dat het beter was „baas in eigen huis” der bestaande fabrieken te blijven; liever dan zich nog meer moeite en beslommingen op den hals te halen ; terwijl toch ook het financieel resultaat dubieus zoude zijn geweest.

Op 1 Maart 1903 vierde Louis Driessen, de krachtige grijsaard, zijn tachtigsten verjaardag, en als het ware geheel spontaan werd door het initiatief van de heeren Mr. J. A. F. Coebergh, F. F. W. Heintz en G. H. Sijthoff hem eene hulde gebracht zooals er zeker weinige be-

staan hebben, in den vorm van eene groote serenade op den 28sten Februari, den Zaterdagavond voor den feestdag *zelven*.

Een ieder, die ooit met hem in aanraking was geweest, in welke commissie of betrekking ook, wilde deze gelegenheid aangrijpen om hem te toonen hoe hoog men hem vereerde en liefhad. Van alle standen der Maatschappij, van alle richtingen en kleur, op welk gebied ook kwamen de vertegenwoordigers en nadat de heer Prof. Dr. M. J. De Goeje de meest waardeerende woorden tot den jubilaris had gesproken en de tachtigjarige met van aandoening trillende stem allen had bedankt, waarbij hij vooral nadruk legde op de groote liefde van zijne *echtgenooten*, die hem in lief en leed steeds ter zijde had gestaan, kwamen allen, die buiten stonden, binnen en drukten den gevierden Leidenaar de hand.

Op den dag *zelven* (1 Maart) kwamen nog talrijke corporaties geluk wenschen en werden er behalve prachtige bloemstukken ook verschillende toepasselijke geschenken overhandigd, o. a. een inktkoker van de leden van den Gemeenteraad en den secretaris der stad Leiden.

Juist eene maand later, op 1 April, werd onze geachte stadgenoot plotseling getroffen door eene hartaandoening, die van ernstigen aard bleek te zijn en die hem noopte al zijn betrekkingen neder te leggen. Hij deed het met een bloedend hart, daar werken zijn lust en leven was, doch de gehoorzaamheid aan den genees.

kundigen raadgever Dr. J. Idzerda, in wien hij een onbegrensd vertrouwen stelde, moest ten slotte zegevieren

Na eene periode van nu eens langzame beterschap, dan weer opnieuw voorkomende hartaandoeningen vierde op 2 September 1904 het echtpaar Louis Driessen, evenals in 1832 zijn grootvader, de Gouden bruiloft; voorwaar een zeldzaam feest, waarbij bijna alle kinderen en kleinkinderen aanwezig waren en scheen dit feest: het bereiken van zijn ideaal, op den zieken man een zoo goeden invloed te oefenen, dat nog eens zijne jeugdige kracht boven kwam en hij gedurende ruim drie weken na het zeldzame feest met groot genot, opgewektheid en levenslust de gelukwenschen van allen, die hem kwamen bezoeken persoonlijk aanvaardde.

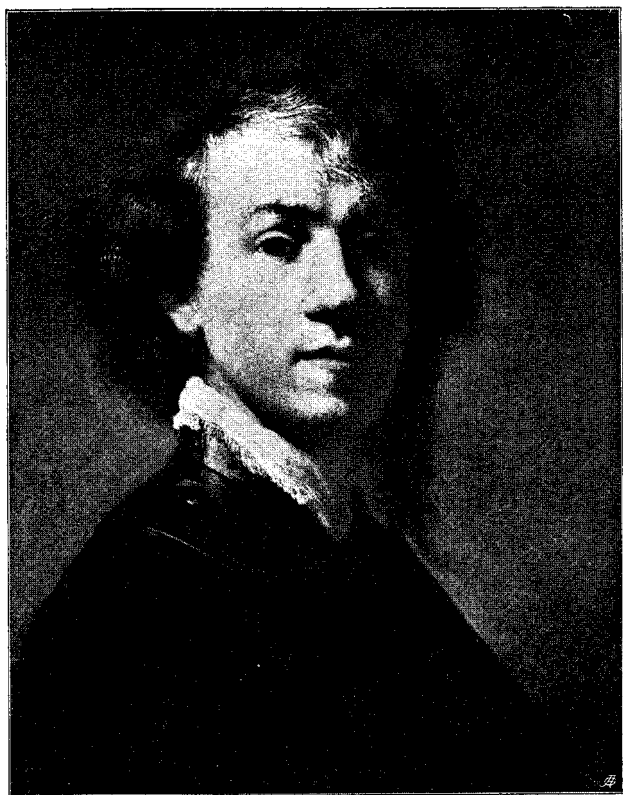
Niet alleen de familie, doch ook de werklieden der Katoenmaatschappij konden feest vieren. Door verschillende bijdragen o. a. een gedeelte van de winst van het voorafgaande jaar, dat hun bij besluit van aandeelhouders was toegekend, voorts door eene bijdrage van den gouden jubilaris en van de directie kon het geheele personeel met hunne echtgenooten een vreugdetocht ondernemen naar Amsterdam, waar Artis, Panopticum en Rijksmuseum werden bezichtigd. Reeds des morgens voor het vertrek had men den Oud-Directeur eene aubade gebracht met het Muziekcorps „Werkmans Wilskracht” der Weverij en bij de terugkomst uit Amsterdam wandelden allen nogmaals langs het huis op de

Breestraat en wierpen een dankbaren groet toe aan hem, die zooveel voor Leidens industrie had gedaan en die nu met de gouden kroon versierd aan de zijde van zijne levensgezellin welgevallig op de groote menigte nederzag. Heerlijk moment voorwaar voor den man, die zulk een werkzaam leven achter zich heeft: terug te kunnen zien op een welbesteed leven met zulke tastbare resultaten. Immers op de fabrieken werken thans ongeveer 950 werklieden, terwijl aan weekloon ruim 6000 gulden wordt uitbetaald. Dit aantal vergeleken met de 32 van het jaar 1846 toont aan welk eene stuwende kracht er is uitgegaan van dezen grooten industrieel.

Ongeveer eene maand na het gouden feest nam de hartziekte langzamerhand weer toe en op 28 November 1904 ontsliep Louis Driessen zacht en kalm in het bijzijn van zijne getrouwe echtgenooten en geliefde dochter en werd op 1 December in het familiegraf aan den Zijlsingel begraven, begeleid door eene groote menigte, waaronder zeer veel werklieden, die onder en met hem hadden gewerkt en die er prijs op stelden de laatste eer te bewijzen aan hun goeden, geliefden patroon.

FEL. DRIESSEN.

REMBRANDT

Eigen Portret (omstreeks 1629).

Mauritshuis.

Het is moeilijk in woorden uit te drukken de onbegrensde bewondering en vereering, die óók ik met zoovele duizenden, ja met de geheele beschaafde wereld, voor den Grootmeester der Hollandsche kunst gevoel.

Staande voor de meesterwerken van dat groote Genie, dat nu bijna 3 eeuwen, als een zon, de wereld op het gebied der kunst weldadig heeft verlicht en tot de menschheid heeft gesproken met zeldzame kracht en schoonheid, kunnen wij, kunstenaars, den uitroep niet onderdrukken :

Hij is ons aller meester.

De kroon der onsterfelijkheid versiert zijn hoofd en zijne werken zijn de openbaring van zijn genie, dat hem heeft gemaakt tot den G r o o t s t e n onder de g r o o t e n.

H. W. MESDAG.

Rembrandt en zijn tijd.

Wie Rembrandt en zijn werk begrijpen wil, wie de kracht wil meten van dit genie, de beteekenis van dezen arbeid, hij moet begrip hebben van den tijd, waarin de groote schilder leefde. Rembrandt toch heeft wel gewerkt voor alle tijden gelijk ieder genie den glans van zijn bestaan als een lichtbundel vooruitwerpt tot in verre, verre toekomst, maar zijn arbeid draagt tevens het merk van den grooten tijd zelven, waarin hij leefde, en staat met het denken en streven van zijn dagen in nauw verband.

Wie heeft niet vernomen van dien heldentijd der jonge Republiek, toen Maurits en Frederik Hendrik de „zevenlandsche buurt” leidden tot de overwinning, toen Oldenbarnevelt met krachtige hand de binnen- en buitenlandsche staatkunde bestuurde en een bestand met den landsvijand diens aanvankelijke nederlaag bezegelde; toen felle hartstochten van kerkelijken en staatkundigen aard de gemoederen opzweepten, Arminianen en

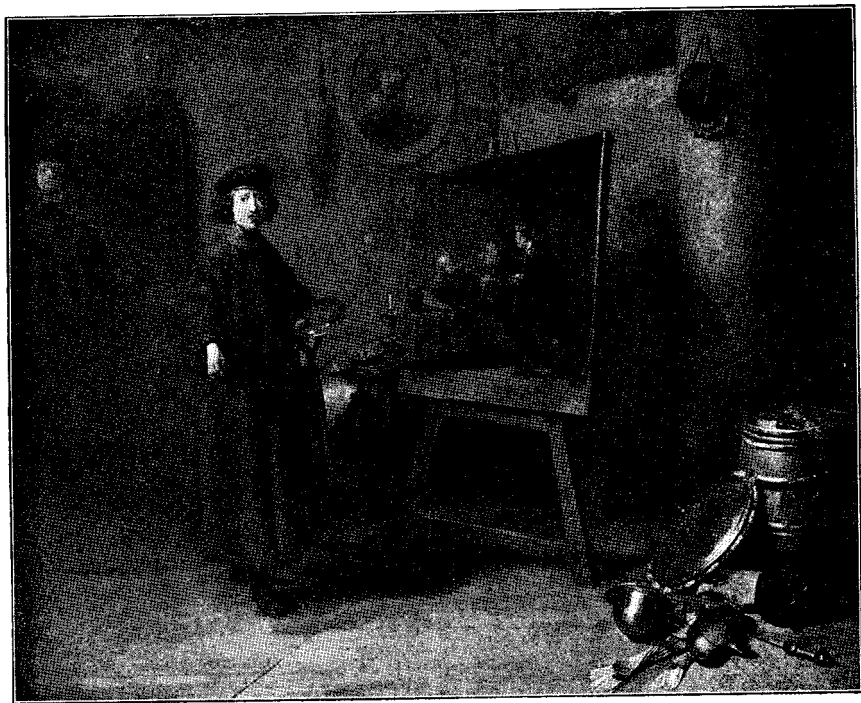
Gomaristen elkander met mond, pen en zwaard bestookten, nu de vijand tijdelijk de wapens had nedergelegd; toen koene zeevaarders zonder wederga den weg openden naar Noord en Zuid, naar Oost en West en de groote handelscompagnieën de wereld omspanden; toen in de bloeiende steden van Holland en Zeeland kunst en letteren krachtig de vleugels uitsloegen; toen de beschaafde natiën met verbazing en bewondering het oog vestigden op den in alle richtingen roerigen jongen staat, die daar oprees uit den drassigen waterpoel aan de zee?

Het was de tijd van Rembrandt's jeugd. Dagelijks moet hij gehoord hebben van Mouring en Mooi Heintje, beiden eens student te Leiden, de groote zonen van Vader Willem, dien zijn eigen vader, de molenaar uit de Weddesteeg, nog te Leiden had gezien op den roemrijken dag na het ontzet. Hij moet als knaap getuige, ooggetuige geweest zijn van den ook in zijn vaderstad met heftigheid gestreden strijd tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten, tusschen Prins en Staten, in zijn vaderstad, die in 1617 haar „Arminiaansche schans” op de Breestraat vlak vóór het stadhuis zag opgericht. Hij moet als twaalfjarige jongen hebben hooren gewagen van het vreeselijke, dat in Mei 1619 gebeuren ging in het naburige Den Haag, van het schavot daar opgesteld voor den ouden staatsman, die „Holland had gedragen onder 't hart”. Hij moet op lange winteravonden in het ouderlijke molenhuis, waar geestdriftig-jonge studenten inwoonden, hebben hooren vertellen van Barendsz'

en Heemskerk's gevaarvollen tocht „dwars door 't ijs", nog versch in het geheugen, van Heemskerk's sneven door „'t ijzer" voor Gibraltar, van Coen's roemruchtige daden in het verre Oosten, van den zwaren kamp van Hollander en Zeeuw tegen Moorsche en Duinkerker zeeroovers.

Hoe kan dat alles buiten hem zijn omgegaan? Het Leiden van die dagen, nog vol van gewettigd trotsche herinnering aan het beleg van een menschenleeftijd te voren, roemend op zijn in jongen bloei snel opwaarts strevende hoogeschool, op zijn aloude door het ingekomen Waalsche fabrieksvolk krachtig zich ontwikkelende lakennijverheid, op het ontluikende kunstleven in aansluiting bij wat vóór honderd jaren Lucas en de zijnen hadden gewrocht — Leiden speelde een groote rol in het machtige Holland, welks tweede stad, na Amsterdam, het naar zijne bevolking mocht heeten.

Als man, als ontwikkeld man heeft hij zijn vaderstad verlaten om nog inniger bekend te worden met het rijke leven, dat zich iederen dag krachtiger in Holland deed 'gelden. Zijn verblijf te Amsterdam, het middelpunt van dat leven, moet hem nog sterker hebben aangegrepen, hem nog meer hebben gebracht onder den invloed van den grooten tijd. Al mocht de nederige schilder, hoe groot ook in zijn vak, hoe zegenrijk zijn werkzaamheid voor zijn en voor latere geslachten ook geweest moge zijn, niet op gelijken voet verkeerren met de deftig-zwierige leden van Hooft's Muiderkring;

Gerard Dou: Schildersatelier (vermoedelijk dat van Rembrandt te Leiden)

Richmond, verzameling-Cook.

al heeft hij misschien zelfs nooit gehoord van die litteraire samenkomsten, die voor ons zoo groote beteekenis hebben; al heeft hij den glans van het stadhouderlijke hof, waarin Huygens zich bewoog, of de stemmige raadzaalen, waarin Cats zijn leven sleet, niet mogen aanschouwen ; al was hij hoogstens een enkele maal te gast op de buitenverblijven der rijke patriciërs, vorsten van den handel; al waren Tromp en De Ruyter voor hem uit de verte bewonderde figuren — het kan niet anders of in de rustige stilte zijner werkkamer moet vee! doorgedrongen zijn van wat daarbuiten gistte en woelde.

Hij was in Amsterdam, toen de voorbereidende maatregelen werden getroffen voor den slag bij Duins, toen de Amsterdamsche werven nog luider dan gewoonlijk weerklonken van de mokerslagen, die de groote vloot van Tromp moesten afwerken in weinige dagen. Hij heeft zonder twijfel juichend deelgenomen aan de vreugdebedrijven bij gelegenheid van den Munsterschen vrede, door Amsterdam begeerd en ondanks alles doorgezet, die een schitterend einde maakte aan den langen krijg van 80 jaren. Hij was in Amsterdam, toen Willem II in arren moede naar het zwaard greep en de weerspannige stad door een beleg tot rede trachtte te brengen. Hij heeft er den boozen tijd medegemaakt van den eersten Engelschen oorlog tegen „Protector Weerwolf”, toen handel en scheepvaart midden in hunne grootsche ontwikkeling plotseling werden gestuit voor maanden achtereen, toen armoede en ellende binnendrongen in

de Amsterdamsche achterbuurten, die hij zoo van nabij kende, toen het gras er groeide op de straten, het scheepsvolk doelloos rondliep en de ledige pakhuizen gaapten op de kaden. Hij heeft er den roemrijken tijd daarna gekend van de zegepralen in de Sont en op Funen, toen Amsterdam — want het was de wil zijner bestuurders — den Zwedenkoning vernederde. Hij heeft er de droeve mare vernomen van Ohdam's verpletterende nederlaag bij Lowestoft en de aangrijpende overwinningen hooren berichten der volgende jaren, den Vierdaagschen Zeeslag hooren vieren, den „Zeeleeuw op de Theems" hooren brullen. Nog heeft hij Jan de Witt kunnen zien op het hoogste punt zijner schitterende loopbaan, toen de groote burgerstaatsman den trotschen Zonnekoning had tegengehouden op den weg der verovering, even vóór den vrede van Aken van 1668.

Maar van dat alles is bijna geen onmiddellijken invloed in zijn werken te bekennen. Geen zeetochten of zeeslagen hebben hem tot groote doeken vol vaderlandsehe zin, vol trotsch triomfgevoel bezielde. Geen groote veldheeren of admiralen hebben hem tot model gediend. Geen historische gebeurtenissen, behalve de „vrede in het land" (1648), hebben hem het penseel of de teekenstift in de hand gewrongen om te getuigen van wat er omging in zijn ziel. Geen handelsheerlijkheid heeft hem de kleuren van zijn palet doen mengen.

Zou Rembrandt ongevoelig geweest zijn voor het rijke, het grootsche historische leven, dat er bruiste

om hem henen? Zou hij in de stille stilte zijner werk-kamer hebben voortgeleefd zonder acht te slaan op wat hem omringde van wereldsch gewoel en vaderlandsch leven, van twist en strijd ? Zou hij geweest zijn als Goethe in de dagen van Napoleon, in olympische rust, grenzend aan onverschilligheid, gadeslaande wat er om hem woelde en warrelde, saevis tranquillus in undis?

Wij weten het niet en wie er over nadenkt, zal bij gebrek aan schriftelijke gegevens omtrent zijn innerlijk wezen allicht geneigd zijn deze vragen bevestigend te beantwoorden, al is er een enkele schets, een enkele schilderij zelfs, die tot twijfel noopt.

Maar toch, wie iets weet van Rembrandt's levensarbeid zal moeten erkennen, dat de groote schilder een echt kind was van zijn grooten tijd, dat hij het oud-Hollandsche karakter ook in zijn werk niet verloochent, dat hij thuis behoort in dien tijd en in geen anderen. Want een Hollander van de zeventiende eeuw was hij in zijn eenvoudig-heerlijk realisme: de Hollanders, de Hollandsche vrouwen, het Hollandsche stadsleven, het Amsterdamsche leven vooral van zijn tijd heeft hij gegrepen, heeft hij voor altijd vastgelegd in de talrijke paneelen, etsen en teekeningen, die wij van hem bezitten. Het Hollandsche karakter ligt in al zijn werken zooals wij het kennen uit de beschrijving van landgenoot en vreemdeling.

Ziet die regentenbeeltenis. Is het niet de fiere burger-regent, soms nog'de ruwe, de stroeve burgerman, soms

de beschaafde patriciër reeds, die daar spreekt uit al zijn trekken, uit zijn houding, zijn kleeding, zijn gebaren?

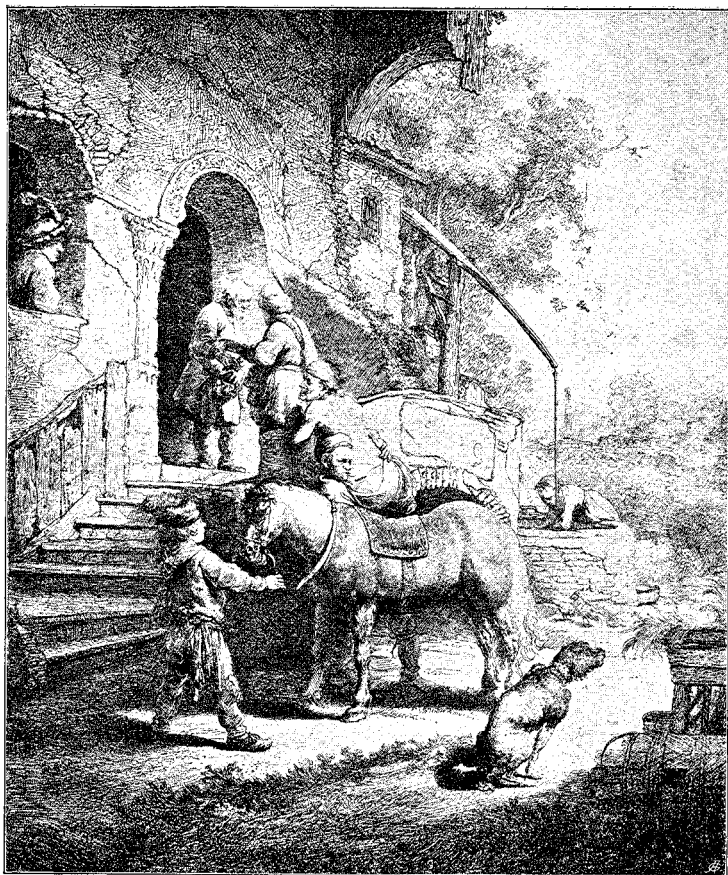
Ziet dien schrijfmeeester, dien stadsambtenaar, zijn het niet de dienaren van den regent, de gewone burgers, die zich de minderen gevoelen maar toch iets van het regeeren weten en op zich voelen afstralen?

Ziet die schutters. Zijn het **niet** de echte mannen van 1650, ieder oogenblik bereid om het leven te wagen, hetzij voor de vrijheid, hetzij voor de winst, en toch genietend van hun bestaan, genietend van rijkdom en welvaart, in zwierige kleedij en onbezorgde vroolijkheid getuigend van het tijdvak van vrede na den zwaren oorlog?

Ziet die stoere vrouwenfiguren, zijn eigen moeder of Elisabeth Bas. Zijn het niet de zorgvolle huisvrouwen, de krachtige huismoeders; die den schepter zwaaien binnenshuis op de wijze, waarvan Temple verhaalt in zijn bekende anecdote omtrent de zindelijkheid in een Amsterdamsche patriciërs woning, waar ook de huisheer in de groote zaal de schoenen moet uittrekken? Zouden zij niet evengoed kunnen gelden voor Maria van Utrecht en Maria van Reigersbergh, de moedige wederhelften van Oldenbarnevelt en De Groot?

Ziet die mannen uit het volk, Joden en Christenen, zijn vader, den molenaar, zijn zoon, hemzelven, den rabbi, den bedelaar. Zijn het niet Hollandsche typen, die daar staan alsof zij leefden?

Let op die staalmeesters. Zijn het niet Hollanders van binnen en van buiten, deftige burgers, doordrongen van

Da barmhartige Samaritaan.
(Ets 1633).

hunne plichten en van het gewicht hunner bezigheden?

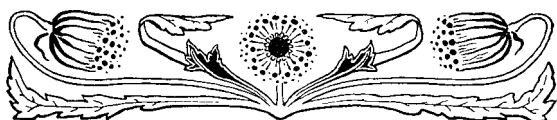
Denkt aan die landschappen. Zijn het niet de boomen en de luchten van ons Holland, de boerenstulpen, die wij kennen, de slooten, die wij liefhebben ? Die tallooze bijbelsche tafereelen, zijn zij niet Hollandsch gedacht, Hollandsch gevoeld ?

Rembrandt was wèl de zoon van zijn tijd en zijnland, al gevoelde hij zich in z ij n kunst niet het meest aangetrokken tot de groote historische gebeurtenissen, de groote historische figuren van dien tijd. Wij gevoelen, dat wij bij hem te doen hebben met een man, die leeft in het leven zijner dagen, niet zoozeer in het staatkundige, maar in het gewone dagelijksche leven, het leven van den gewonen burger, den Hollandschen burger uit Leiden, uit Amsterdam, den burger van de achtergracht, . . . maar begenadigd door den glans van het genie, dat wijding geeft aan alles wat zijn hand aanraakt, wijding van de hoogste kunst.

Zoo leefde Rembrandt in zijn tijd.

P. J. BLOK.

Een levensschets.

De steeds toenemende waardeering van de machtige scheppingen van onzen grooten Leidschen meester bezielden reeds vele en uitnemende deskundigen tot van diepgaande studie getuigende werken over Rembrandt's leven en kunst, en ijverige speurders hebben sinds tientallen van jaren allerlei archiefstukken doorsnuffeld om ook de schijnbaar onbeteekenendste bijzonderheden uit zijn leven te doorgronden en den indruk, dien wij van zijn persoon en werken kunnen ontvangen, nader af te ronden. En terecht, want ook de kleinste bijzonderheden kunnen soms medewerken tot nadere verklaring van zaken van meer algemeene beteekenis.

Op deze wijze is echter een berg literatuur over Rembrandt ontstaan, groen en rijp, om te duizelen, en de aanstaande herdenkingsdagen te Leiden en Amsterdam zullen waarschijnlijk weder voor velen eene aansporing zijn, om nog meer licht te geven en nog meer werken te schrijven, die de latere bewerker der lite-

ratuur zal hebben te doorworstelen, vóórdat hij in waarheid zal kunnen zeggen, dat hij zich eigen gemaakt heeft met alles wat over Rembrandt geschreven is.

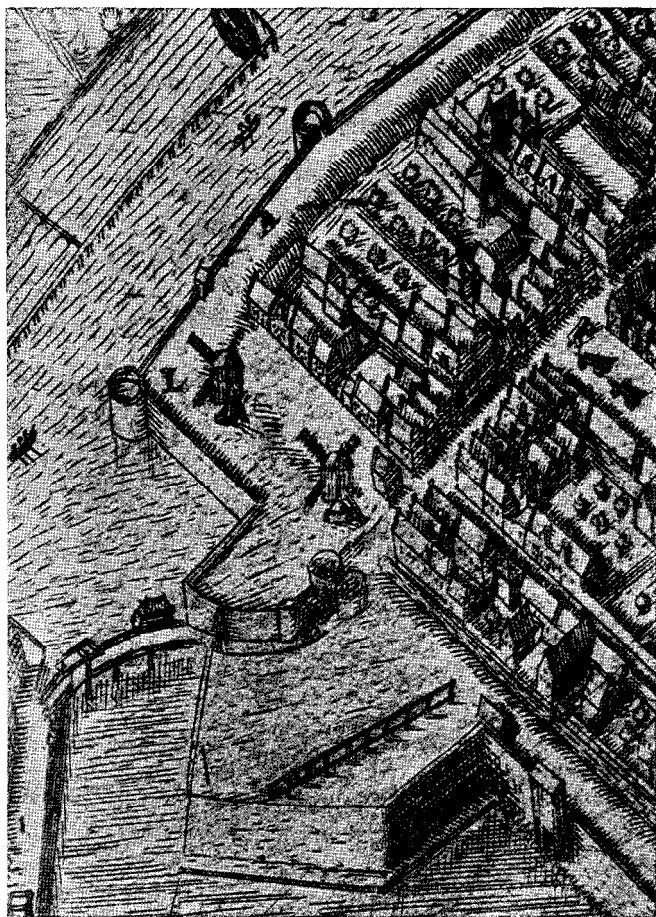
Voor hem zal deze kleine bijdrage echter geen moeite geven, want hij kan die gerust ongelezen laten. Het is slechts een kort overzicht van het leven van den schilder, samengevat uit uitvoerige en betere beschrijvingen, een overzicht, dat ook niet de pretentie heeft van iets nieuws te leveren. Het is slechts geschreven voor de Leidsche lezers, die niet of slechts weinig op de hoogte zijn van Rembrandt's leven, en die bij de naderende herdenking een bescheiden overzicht wenschen, doch terugschrikken voor de kennismaking met de uitgebreide literatuur.

Na het zoo roemrijk doorstaan beleg was de rust in Leiden wedergekeerd en konden de wallen, die zoolang den vijand hadden getrotseerd, weder eene vreedzamere bestemming krijgen. Reeds vroeger had men molens op de wallen geplaatst, omdat daar in de stad de wind het lustigst blies, en buiten de stad het bouwen van molens werd bemoeilijkt door de onveiligheid ten platte-lande en de gecompliceerde accijnsheffing der steden. Tijdens het beleg was echter alles wat op de wallen stond opzettelijk verwijderd of in den strijd vernield. Reeds in 1574 verkreeg Rembrandt's grootmoeder Lijsbeth Hermansdochter, weduwe van Gerrit Roelofsz. van Rijn, van de stadsregering verlof om een houten

molen, later de Romein genaamd, op den wal bij de Wittepoort op te richten. Deze molen werd spoedig daarna verkocht en het volgend jaar wendde zij zich opnieuw om een dergelijk verlot tot de vroedschap. Ook ditmaal werd dit verzoek ingewilligd, hoewel op bezwarender voorwaarden, daar voor deze tweede vergunning een jaarlijksche recognitie van $4\frac{1}{2}$ gulden werd geëischt. Ook nu werd er slechts een houten molen geplaatst, waartoe een molen uit Noordwijk werd afgebroken en naar Leiden werd overgebracht. Wet was dus slechts een bescheiden bouwwerk, dat voor woning zelf geen ruimte bood. Hiertoe werd een huis gebouwd aan de Weddesteeg, die toen direct achter den wal liep. De molen zelf werd in 1646 naar het bolwerk aan de andere zijde van de poort, dus ten zuiden van het Rembrandtsplein, verplaatst en bleef tot 1730 als de molen van Rijn bekend. Daarna werd hij door een steenen molen vervangen, die den naam van de Lelie ontving en eerst in de tweede helft der 19de eeuw werd afgebroken. Het terrein, waar de molen in 1575 werd opgericht, is thans door de kazerne ingenomen ¹⁾.

Door Rembrandt's vader Harmen Gerritsz. werd een

¹⁾ De zoogenaamde Rembrandtmolen te Hazerswoude heeft niets met den schilder te maken. Een vereerder gaf, lang na Rembrandt, aan zijn molen den naam van den beroemden molenaarszoon. Omstreeks 1855 werd de aldus gedoopte molen afgebroken en door den tegenwoordigen vervangen.

Stadsgedeelte bij de Witte Poort met de Weddesteeg en den molen,
volgens de kaart van P. Bast, 1600.

aandeel en den molen met het huis in de Weddesteeg geërfd.

Hij was een vrij welgesteld burger, die nog drie huizen en vier huisjes bij den molen bezat en een tuintje van 72 roeden buiten de stadsmuren aan den tegenwoordigen Haagweg. Hij was gehuwd met een met onbemiddelde bakkersdochter, Neeltgen Willemsdr. van Zuytbrouck, die den laatsten naam ontleende aan een stuk land, dat haar vader onder Noordwijk bezat.

Bij de scheiding van hare nalatenschap in 1640 bleek de weduwe¹⁾ een actief te bezitten van f 11.184, een voor dien tijd niet onbelangrijk bedrag. Het waren niet onbemiddelde burgerlieden, die er zelfs aan denken konden om aan hunnen derden zoon eene academische opleiding te geven. Als heer der gebuurte van Pellicaenshove, gelijk hij in 1605 en 1620 vermeld wordt, genoot Herman Gerritsz. blijkbaar het vertrouwen zijner medeburgers.

Uit dit huwelijk werden den molenaar vier zoons en eene dochter geboren, Gerrit de molenaar, Adriaan de schoenmaker, die na zijns ouders dood den molen erfde, Rembrandt, Willem, ons als molenaar en korenkooper bekend, en Elisabeth. Het geboortejaar van den derden zoon' staat niet volkomen vast,, doch het jaar 1606 wordt thans vrij algemeen als zoodanig aangenomen.

¹⁾ Rembrandt's vader overleed vóór haar en werd 27 April 1630 in de S. Pieterskerk begraven.

mar 18

Rambrod M. Parody
scars ripe

② The Great savings & P. & work gain — — — — — 1 50 0

Overlijdensakte van Rembrandt.

De geboorteregisters ontbreken uit dien tijd en men moet zich dus met indirecte bewijzen tevreden stellen. Orlers, de bekende en nauwgezette geschiedschrijver en burgemeester van Leiden, noemt 15 Juli 1606 in zijne uitgave van 1641 en evenzo Simon van Leeuwen in zijne beschrijving van 1672 en Houbraken in zijn „Schouburgh”. Het Album Studiosorium vermeldt in overeenstemming hiermede de inschrijving van Rembrandt als student in 1620, oud 14 jaar. Niet in strijd hiermede is de dateering van een ets door Rembrandt zelf als aet. 24, anno 1631, daar deze ets gemaakt kan zijn in het eerste halfjaar van 1631, dus vóór den 15 Juli 1631, toen hij eerst zijn 25ste jaar is ingegaan ¹⁾. Een procesverbaal over eene expertise op 16 Sept. 1653, waar gezegd wordt dat hij omstreeks 46 jaar is, behoeft geen bezwaar te zijn, daar dit omstreeks juist op het onnauwkeurige der leeftijdsbepaling wijst. Wel in strijd met het aannemen van 1606 als geboortejaar is de (hier gereproduceerde) huwelijksakte van Rembrandt zelf met Saskia van Uylenburg, op 10 Juni 1634, waar hij wordt gezegd 26 jaar oud te zijn, hetgeen op 1607 zoude duiden.

Waar echter tal van bewijzen aanwezig zijn van de slordigheid, waarmede in de 17de eeuw soms deze registers werden gehouden, kan dit gegeven, hoe belangrijk overigens ook, niet afdoende geacht worden,

¹⁾ Ch. Blanc leest ook aet. 25 in plaats van 24.

waar verschillende omstandigheden er op wijzen, dat 1607 onjuist moet zijn. Niet alleen toch zoude dit jaar als geboortejaar in strijd zijn met de reeds vermelde gegevens, maar hieruit zoude ook volgen, dat Rembrandt 13 jaar oud als student werd ingeschreven en in zijn 16de jaar naar Amsterdam werd gezonden om bij den toen zeer gevierden schilder Lastman in de leer te gaan, na reeds tevoren in Leiden zelf onder leiding van Jacob van Swanenburch te hebben gewerkt. Den 20sten Juni 1631 leent hij f 1000. aan den kunsthandelaar Hendrick Ulenburch te Amsterdam, wat niet te verwachten is van een 23-jarigen jongeling, en in strijd is met art. 104 der toen geldende keuren van Leiden, dat alle contracten van minderjarigen, dat is die geen 25 jaar oud zijn, nietig verklaart. Meer begrijpelijk is dit als wij aan 1606 vasthouden. Wetenschappelijk zeker is dit jaar niet, doch in verband met de verschillende gegevens is het van de genoemde jaren het meest waarschijnlijke.

Hoe het zij, 1606 of niet, Rembrandt was er en de ouders begonnen reeds ernstig aan de toekomst van den knaap te denken. De stichting der Loidsche hoogeschool, de waardige belooning voor het moedig doorstaan beleg, maakte het voor de niet onbemiddelde ouders mogelijk, om, na de opleiding van den oudsten zoon in vaders handwerk en van den tweeden in het schoenmakersvak, voor den jongeren broeder eene wetenschappelijke opleiding te kiezen, doch Rembrandt toonde reeds spoedig eene andere roeping te gevoelen. Niet als

academieburger, maar als kunstenaar zoude hij zijn weg vinden en zijne ouders waren zoo verstandig hem hierin niet te weerhouden, waar hij reeds als jongeling zoo doorslaande bewijzen gaf van zijn talent.

Na de latijnsche school bezocht te hebben, ontving hij zijn eerste kunstonderricht bij Jacob van Swanenburch, den zoon van den schilder, van wien het Stedelijk Museum alhier de serie schilderijen over de lakenbewerking bezit, die vooral om de voorstellingen uit het bedrijf waarde hebben. Van Jacob zelf is als schilder weinig bekend en bij zijn tijdgenooten zal hij wel meer als patriciër en burgemeester dan als schilder gewaardeerd zijn geweest. Waarom juist hij werd uitgekozen is verder niet te verklaren, daar in dien tijd Leiden in Esaias van der Velde, Van Goyen en Joris van Schooten meesters bezat van ontwijfelbaar grooter talent. Zijne grootste aanbeveling, voor die dagen althans, was dat hij Italië had bereisd, waar hij onder Adam Elsheimer had gewerkt. Mogelijk was ook de familiebetrekking tusschen Rembrandt's vader en Van Swanenburch niet vreemd aan de keuze. De eerste leertijd was trouwens van ondergeschikt belang en meer aan het bereiden der verfsoorten en het technisch gedeelte gewijd, of „de eerste fundamenteen en de beginselen”, zooals Orlers meldt.

Van Leeuwen noemt ook Joris van Schooten, den schilder der serie schutterstukken in het Stedelijk Museum, als leermeester, doch hiervan is geen nader bewijs geleverd.

Na het voorloopig onderricht bij Van Swanenburch ging Rembrandt in 1623 in de leer bij Pieter Lastman te Amsterdam, een middelmatig schilder, die Italië had bezocht en als leerling van Adam Elsheimer te Rome eenigen naam had gemaakt door zijne Italiaansche landschappen Van Elsheimer had hij, evenals Pinas' en Van Swanenburch, het beginsel van de tegenstellingen van licht en donker geleerd, dat door zijnen leerling op zoo gelukkige wijze zoude worden ontwikkeld.

De leertijd was slechts kort, volgens Orlers slechts zes maanden, doch bleef niet zonder invloed, zooals door de eerste schilderijen van Rembrandt wordt bewezen, die duidelijk verwantschap met de werken van Lastman vertoonen. Ook bezat deze twee boeken met teekeningen van Lastman, waaruit zijn waardeering voor dien leermeester blijkt. Belangrijk was ook de invloed door het verblijf in de wereldstad op den jongen schilder, die hier kennis kon maken met de reeds gevestigde kunstbroeders, die door den opbloei van de machtige handelsstad naar het IJ waren gekomen, en met de jongeren, die daarheen kwamen om zich onder hunne leiding te stellen. Hier vond hij de kunstkoopers, waaronder Hendrick van Ulenburgh, met wien hij in vriendschappelijke betrekking stond, de aanzienlijke kooplieden, die door hunne bestellingen de jonge kunstenaars steunden, en het rijke gedoe van de wereldstad, waar bontgekleede Oosterlingen en nog in Oosterschen kaftan gekleede joden den kleurrijken aanblik verhoogden van het bedrijvig verkeer.

Jacob's Zegen (1656)

Kassel.

Voordat we thans van de leerjaren afstappen, dient nog gewezen te worden op den grooten invloed door een anderen beroemden Leidschen kunstenaar op den jeugdigen Rembrandt geoeffend. Groot toch was diens waardeering voor de heerlijke houtsneden van Lucas van Leyden, wiens beroemd altaarstuk hij meermalen naast de twee triptieken van Cornelis Engebrechtsz. op het raadhuis zal bewonderd hebben. Zelf kocht hij later voor een belangrijk bedrag eene rijke collectie dezer prachtige drukken ¹⁾. Vooral als etser ontleende hij veel aan de werken van Lucas waarin hij een voorbeeld vond van krachtige lichteffecten en scherpe nauwkeurige teekening.

Na den terugkeer uit Amsterdam vestigde Rembrandt zich te Leiden, waar hij zijn eerste werken vervaardigde. Zijn eerste etsen dateeren nog uit den Leidschen tijd, 1628, zijn eerste schilderstuk uit 1627.

Hij kwam weder in het ouderlijk huis aan de Weddesteeg, waar hij op een bovenkamer zijn eerste atelier (vgl. hiervóór, bij bldz. 34) inrichtte. Uit de belichting van de te Leiden geschilderde portretten, wordt door Durand-Gréville verondersteld, dat de kamer aan het westen lag, dus aan de zijde van de Weddesteeg. Hij had hier reeds verschillende leerlingen, waaronder Gerard Dou in 1628, W. de Poorter en J. G. van Vliet, die verschillende

¹⁾ In 1637 kocht hij voor f 637.10 een kunstboek met houtsneden van L. van Leyden.

etsen naar Rembrandt vervaardigde. Waarschijnlijk werd in hoofdzaak slechts naar model geschilderd, waartoe het huisgezin van den schilder zich steeds bereidwillig leende.

Verschillende studiekoppen. uit dien tijd zijn nog bewaard, waaronder een tweetal portretten van Rembrandt's vader in de musea te Nantes en te Tours, die blijkbaar gelijktijdig zijn vervaardigd, doch onder een anderen hoek gezien, zoodat wij hierin waarschijnlijk te zien hebben een studie van Rembrandt en van een zijner leerlingen gelijktijdig in het atelier in de Weddesteege vervaardigd.

De werken uit den Leidschen tijd zijn eerst in den lateren tijd door de kunsthistorische studies meer bekend geworden. Zij missen de kracht van de rijpere jaren en waren daardoor gewoonlijk meer op den naam van een zijner leerlingen gesteld. Voor de kennis van de ontwikkeling van den kunstenaar zijn zij van groot belang. De eerste gesigioneerde doeken uit 1627 (Paulus in de gevangenis — thans te Stuttgart — en de Geldwisselaar — thans te Berlijn) vertoonen reeds de afgeronde lichtwerking en de diep bestudeerde uitdrukking der personen. De oudste stukken zijn geteekend RHL (aaneen), wat wij ontcijferen als Rembrandt Harmensz. Lugdunensis, eerst uit het volgend jaar, 1628, is een voluit als „Rembrandt” geteekend stuk bewaard. Uit den Leidschen tijd zijn, naast verschillende zelfportretten, het meest bekend het portret van zijne moeder, thans te Amsterdam en de Simeon in den Tempel uit het Mauritshuis.

De oude relaties met de Amsterdamsche kunstvrienden en vooral met den kunsthandelaar Hendrick Ulenburch, werden ook te Leiden niet vergeten. Rembrandt mocht zich reeds in veler waardeering verheugen en zag zich vooral uit Amsterdam verschillende bestellingen opgedragen, waartoe hij meermalen daarheen reisde. Dit bracht hem er eindelijk toe om zich voorgoed in de rijke handelsstad te vestigen, waar toen het krachtigst de hartader van het kunstleven klopte. Wanneer hij zich daar gevestigd heeft, is niet juist bekend, doch in elk geval na 20 Juni 1631, daar hij op dien dag nog te Leiden woonde, blijkt een schuldbekentenis door zijn vriend Ulenborch verleden. Den 20sten Juli 1632 logeerde hij bij dezen te Amsterdam, doch het blijkt niet of hij toen slechts tijdelijk aldaar vertoefde, of reeds voor goed Leiden had verlaten en voorloopig bij zijnen vriend zijn intrek had genomen. In het eind van 1631 of in het begin van 1632 moet zijne vestiging in Holland's hoofdstad hebben plaatsgevonden, want nog in dit laatste jaar voltooide hij aldaar zijne Anatomische les, die wij nog heden in het Mauritshuis kunnen bewonderen.

Weldra vestigde hij zijn atelier aan de Bloemengracht, dat spoedig te klein werd voor den toeloop van leerlingen. Met de Anatomische les had hij een buitengewoon succes, dat hem in de eerste kringen tot den gezeienen portretschilder maakte en hem van alle zijden opdrachten deed toestroomen; alleen uit de jaren 1632 — 1634 noemt Dr. Bode een veertigtal portretten. Deze

eerste jaren tot 1642 waren voor Rembrandt een gulden lijd: algemeen gewaardeerd en gezocht, sinds Juni 1634 gehuwd met Saskia van Clenbnrgh, eene bemiddelde wees uit een aanzienlijk Friesch geslacht ¹⁾, wijdde hij zich geheel aan zijne kunst en aan het intiem huiselijk leven. Hij had zich weelderig ingericht, kocht veel kunstvoorwerpen en rariteiten en nog getuigen zijne portretten van Saskia van de rijke kleinoodiën, waarmede hij zijne geliefde levensgezellin tooide. Ook financieel was deze tijd niet ongelukkig, daar hij gretig koopers en lastgevers vond tegen aanzienlijke bedragen.

In 1639 bestelde Frederik Hendrik eene serie van vijf schilderijen voor *f* 600. — per stuk, voor zijne portretten ontving hij gewoonlijk *f* 500. — en voor de „Nachtwacht” bedong hij in 1642 *f* 1600. —, of *f* 100. — per afgebeeld persoon, terwijl Joris van Schooten b. v. slechts *f* 12. — per persoon ontving. Wij kunnen ons eenigszins een denkbeeld vormen over de inkomsten, die Rembrandt in die jaren verwachtte, door het koopcontract van zijn huis aan de St.-Antonie Breestraat in 1639. Hierbij toch bedong hij afbetaling in termijnen en wel tegen 1500 à 1760 per Jaar. Hij verwachtte dus toen dat hij dit bedrag uit overgelegde penningen zoude kunnen voldoen. De uitslag beantwoordde hieraan echter weinig. In 1653 **was** hij van de koopsom groot *f* 13,000.

¹⁾ Volgens den na haren dood opgemaakten inventaris bedroeg hare nalatenschap *f* 40,750. —.

Rembrandt en Saskia (omstreeks 1636).

Dresden.

nog f 7000 plus opgelopen rente schuldig. Had hij zijn inkomsten overschat of waren deze door het weelderig leven verteerd en hadden de familieleden zijner vrouw gelijk, die hem van geldverkwisting „met proncken ende praelen” beschuldigden?

Waarschijnlijk hadden zij niet geheel onjuist gezien, althans de latere voortdurende geldelijke moeilijkheden en het faillissement van 1656 bewijzen, dat hij een slecht financier was. Vóór 1642 stond echter Rembrandt's geluks-gave nog hoog, men zie slechts zijn portret vol zelfvertrouwen uit 1639 (thans te Cassel), de van huiselijk geluk sprekende ets van 1636, waar wij hem aan den arbeid zien in den huiselijken kring, in gezelschap van Saskia, en het bekende portret met Saskia op schoot in de Dresdener Gallerie. Een groot aantal werken getuigt van de enorme werkkracht van den meester in dit tijdvak en onder zijne leerlingen vinden wij Govert Flinck, F. Bol, Jan Victors, Gerbrand van den Eeckhout en Philips de Koninck, allen beroemde namen uit Holland's schilderschool.

Over den toeloop van leerlingen vermeldt Sandrart, dat hij gemiddeld 25 leerlingen per jaar had, die hem elk f 100 betaalden. Waarschijnlijk is dit aantal zeer overdreven, doch dat velen zich onder zijne leiding stelden is bewezen. Hij placht bij zijne leerlingen vooral hun eigen zelfstandige ontwikkeling aan te kweeken en was afkeerig van de aan de Italiaansche decadenten zoo geliefde academische regels. Op de natuur zelf zouden zij zich inspireeren, die moest hun grootste leermeester

Rembrandt en Saskia.

Ets van 1636

zijn. Zelfs stelde hij de ontwikkeling van de eigen individualiteit zoo hoog, dat hij op zijn zolder schotten deed plaatsen om de leerlingen geheel afzonderlijk te doen werken. Het resultaat hiervan toont zich in de werken van de voornaamste leerlingen, die allen den invloed van den meester toonen, doch elk op eigen manier zich verder ontwikkelden.

De omgang met de jolige, doch ook wel wat te uitgelaten schildersbent aerd door hem niet gezocht, hij nam geen deel aan de drinkgelagen der toen buiten hun kunst dikwijls weinig ontwikkelde schilders, doch stond in geregeld verkeer met verschillende der bekendste mannen van algemeene ontwikkeling als Constantijn Huygens, Jan Six, Sylvius, Coppenol, Joh. Uyttenbogaerd en den geleerden rabbijn Menasseh ben Iraël.

In 1642 werd het huiselijk geluk verstoord door den dood van Saskia, die den 19^{en} Juni in de Oude kerk werd begraven. Zij liet hem een zoon na, genaamd Titus, terwijl drie kinderen reeds jong gestorven waren. Daarbij kwam de weinige waardeering, die de Nachtwacht bij den tijdgenoot vond. Gelijk bekend is deze benaming onjuist. Het is een schutterstuk van het korporaalschap van Banning Cock, dat evenals de schutterstukken van Van Schooten in het Leidsch Museum, de Halsen te Haarlem, de Schuttersmaaltijd en tal van dergelijke doeken door de schutterij besteld werd om de wanden van den doelen te sieren. Gewoonlijk betaalde ieder, die op het doek afgebeeld

was, zijn eigen aandeel en verwachtte dan ook op het schilderij geheel tot zijn recht te komen, hetgeen aanleiding gaf tot de stijve en gekunstelde compositie van veel dezer doeken. Rembrandt was geheel hiervan afgeweken en had een werk geschapen, dat hoe vreemd ook in compositie, als zeldzame kleurentoovering en lichtjubeling elk tot bewondering dwingt. Juist dit afwijken van bestaande opvattingen, het hem steeds eigen onverschillige voor de meeningen van zijn tijdgenooten, had hem van de toonevende kunstwereld vervreemd en in de volgende jaren vinden wij onder de door hem geschilderde portretten slechts nog enkele malen die van bekende personen. Wellicht dat hieraan ook niet vreemd was de ook in het particuliere leven zich uitende onverschilligheid voor de gangbare opvattingen. Na den dood van Saskia had hij het vruchtgebruik over haar niet onbelangrijk vermogen verkregen, doch onder de beperking, dat dit zoude vervallen bij een volgend huwelijk. Wellicht was dit van invloed op zijne verhouding tot Hendrickie Stoffels ¹⁾, die sinds 1649 zijn leven deelde en wier kind hij in 1654 erkende, doch die hij niet huwde. Hoe zeer deze verhouding te Amsterdam aanstoot gaf blijke uit den kerkelijken ban, die in 1654 over Hendrickie werd uitgesproken. Ook zijn financieel beheer viel niet te roemen, steeds stak hij zich meer in schulden, in

¹⁾ **Haar** doopnaam was Hendrickie Jaghers; zij wordt gewoonlijk Hendrickie Stoffels genoemd.

1654 alleen voor *f* 10.000, en voortdurend stegen de moeilijkheden. Den 17 Mei 1656 liet hij het huis aan de St. Anthonie Breestraat op zijnen zoon Titus overschrijven en spoedig daarop volgde zijne faillietverklaring. Voor spotprijzen werden in 1657 zijne rijke collecties in de herberg de Keizerskroon in de Kalverstraat verkocht ¹⁾, en den 1 Februari 1658 volgde het huis aan de Breestraat. Rembrandt moest nu in eene kleine herberg zijn intrek nemen.

Waaraan was deze *débacle* te wijten en hoe kon Rembrandt, die blijkens de vele bestellingen van portretten en schilderijen, het aantal betalende leerlingen en de goed verkochte etsen een goed inkomen maakte, financieel zoo achteruitgaan, dat de schuldeischers tot een faillissement hun toevlucht zochten? Men heeft de oplossing trachten te vinden in zijn gepassioneerde aankopen van kunstvoorwerpen en rariteiten, waarbij hij geen zuinig koper was, maar goed betaalde, zelfs dikwijls te hoog omdat, zooals hij het uitdrukte, „de kunst moet hooggehouden worden”. Deze verzamelingen brachten bij zijn faillissement, dus onder ongunstige omstandigheden, slechts *f* 5000 op, en waarschijnlijk veel minder dan voor aankoop was besteed, doch dit verschil kan niet zóó overwegend zijn, dat hieruit alleen’

¹⁾ De geheele opbrengst bedroeg *f* 5000. — Zie over de verzamelingen het artikel van Dr. Bredius in dit Jaarboekje.

de achteruitgang te verklaren is. Ook valt het op, áat van de kostbare steenen en sieraden, waarmede hij op zijne portretten Saskia tooide, in den inventaris bij het faillissement niets blijkt. Was het verwijt van „proncken ende praelen” overdreven en had hij slechts in het kunstenaarsoog de rijke sieradiën gezien, of waren die reeds eerder te gelde gemaakt?

In het particuliere leven had hij het geld niet verspeeid. Verschillende aneédoten worden verhaald van de weinige eischen, die hij zich zelf stelde, en van een zekere schrielheid, die zelfs bij sommigen tot gierigheid wordt overdreven. Zoo zegt Houbraken, dat zijne leerlingen soms stuivers en schellingen op den vloer téekenden om Rembrandt er naar te laten grijpen, en dat hij soms bij het schilderen zich met het eenvoudigste maal tevreden stelde. Alleen voor zijne innig vereerde Saskia en bij aankoop van kunstzaken was hij steeds royaal.

Tegenover zijne familie toonde hij zich ook niet geldzuchtig en bij de scheiding der nalatenschap zijner moeder stelde hij zich tevreden met eene schuldbekentenis van zijnen broer, die den molen erfde. Later zien wij die familie sterk achteruitgegaan en de vraag rijst onwillekeurig of hij ook tijdens die malaise wellicht niet zelf te veel heeft geholpen en hiervoor schulden aangegaan, die vooral onder de thans te noemen omstandigheden voor hem te bezwarend bleken?

Gelijk wij reeds tevoren zagen was na 1642 voor

Rembrandt eene kentering ingetreden in de waardeering zijner tijdgenooten. Het aantal bestelde schilderijen was gering en uit het aantal eigen stukken in den inventaris blijkt, dat niet elk doek maar zoo spoedig een koper vond. ¹⁾ Zoude het niet waarschijnlijk zijn, dat Rembrandt, eenmaal gewoon aan een bepaalde leefwijze, die zijn groote inkomsten hem veroorloofden, bij het afnemen der volksgunst, heeft nagelaten de tering naar de nering te zetten en daardoor steeds verder onder schulden is geraakt, die hij gemakkelijk had kunnen inverdienen, als de betere dagen waren teruggekeerd, betere dagen, waarop hij vertrouwde, omdat hij zich bewust was van zijn waarde als kunstenaar, doch die niet wederkeerden, omdat de volksgunst niet meer met hem was.

Toch bleven enkele vereerders hem getrouw, waaronder in de eerste plaats Jan Six valt te noemen. Waarschijnlijk dankte hij hieraan in hoofdzaak de opdracht voor de Anatomische les van professor Deyman in 1656 en die van de Staalmeesters in 1661. Het eerste stuk werd in de 18de eeuw door brand zwaar beschadigd. Wat er van overbleef vinden wij in het

¹⁾ De inventaris, opgemaakt 25 en 26 Juli 1656, vermeldt 79 schilderijen, studies en teekeningen van Rembrandt of door hem bijgewerkt en 24 portefeuilles met teekeningen en etsen van- en gravures naar hem.

Rijksmuseum te Amsterdam, waar wij ook de Staalmeesters kunnen bewonderen, deze hoogste uiting van Rembrandt's kunst, waarvoor, gelijk Michel terecht getuigt, alle critiek verstomt, daar men slechts bewondering kan gevoelen; — alle richtingen „s'accordent pour reconnaître ici une des chefs-d'oeuvre de la peinture.”

In de laatste jaren van zijn leven werd Rembrandt door zorgen en smart vervolgd. Door het failissement waren hem zijne geliefde schatten ontnomen, die hij op 200 menig schilderij vereeuwigde, en was hij voortdurend in geldzorgen gewikkeld. Steeds bleven echter Hendrickie Stoffels en Titus hem getrouw, die samen in 1651 een kunsthandel stichtten om zijn etsen en schilderijen te verkoopen. Voortdurend zien wij het gezin verhuizen, steeds door de schuldeischers achtervolgd. Hierbij kwam het huiselijk leed. In 1664 stierf Hendrickie en 4 jaar later Titus, na een kortstondig huwelijk met Magdalena van Loo ¹⁾. Het volgend jaar bezweek ook Rembrandt en den 8^{en} October 1669 werd hij in de Westerkerk te Amsterdam begraven ²⁾.

¹⁾ Rembrandt's natuurlijke dochter Cornelia bij Hendrickie Stoffels overleefde hem. Zij huwde met Cornelis Suythoff en had twee zoons: Rembrandt geb. 5 Dec. 1673 en Hendrik geb. 14 Juli 1678, beiden te Batavia geboren.

²⁾ Hij woonde toen op de Rozengracht. Geheel onvermogens is hij niet gestorven. Hij werd althans niet van de

Slechts eene aantekening in het begrafenisboek der kerk (zie bij bldz. 45) vermeldt het overlijden van den grooten meester en zelfs geen steen wijst ons zijn rustplaats aan.

Als een echt genie was hij in zijn werk steeds meer afgeweken van de toen gangbare opvattingen. Met profetische kracht had hij, zijne tijdgenooten verreacher zich latend en zich meer en meer van hen vervreemdend, een hoogte in zijn kunst bereikt, die voor den tijdgenoot niet meer viel te waardeeren.

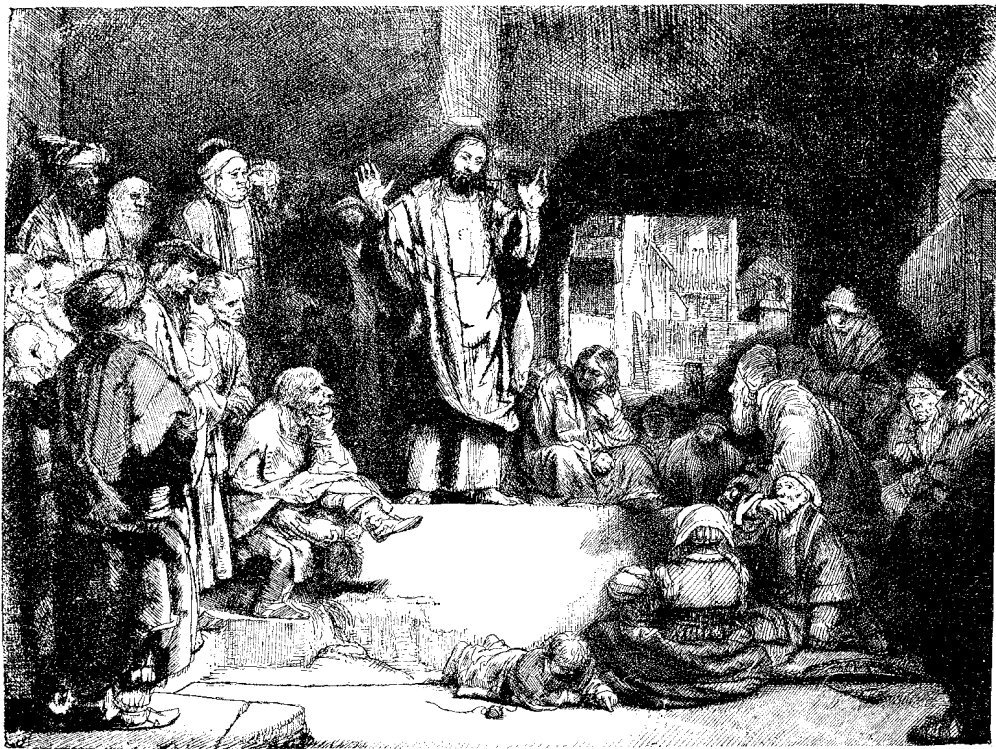
Aan het nageslacht bleef het overgelaten zijn machtig talent te huldigen. Het is het noodlot van hen, die uitschijnen ver boven hun tijdgenooten, dat zij juist daardoor vallen buiten de waardeering van hun tijd en dat de volle erkenning van hun genie eerst volgt, als zij zelf reeds lang het voor hen dikwijls kommervol aardsch bestaan hebben geëindigd. Daarom rust thans een plicht van dankbaarheid op ons, die ons gaarne een gedenk-dag als van 15 Juli 1906 doet aangrijpen, om een uiting te geven aan het gevoel van waardeering en erkentelijkheid dat ons bezielt voor hem, wien wij zooveel heerlijke scheppingen danken.

armen begraven en over de nalatenschap werd een proces gevoerd, wat niet doet vermoeden, dat deze geheel negatief was. Zijn zoon Titns, die het moederlijk erfdeel had ontvangen, voorzooverre dit uit de moeilijkheden was gered, liet f 10.000 na, buiten den inboedel en schilderijen, die nog f 2000 opbrachten.

Het ligt niet op mijn weg om thans uitvoerig Rembrandt's werken zelf te bespreken. Daarvoor zoude ik over bezielender taal moeten beschikken. Machtiger echter dan de schoonste woorden is de indruk, dien zijn werken zelf ons geven, waarvan wij althans nog een klein deel in ons eigen land kunnen beschouwen. Onbegrensd schijnt de werkkraft van dezen meester, van wien thans 610 doeken als echt worden erkend, terwijl, gelijk uit het belangrijk artikel van Dr. C. Hofstede de Groot in dit Jaarboekje blijkt, nog minstens 63 schilderijen voor ons verloren zijn gegaan. Op bijna elk gebied vinden wij hem werkzaam, talloze portretten, waaronder een vijftigtal zelfportretten, grootendeels tot eigen studie gemaakt, en portretten van zijne moeder, zijn vader en zijn broer, Titus, Saskia en Hendrickie, die ons ten bewijze strekken van zijne liefde tot zijne naaste verwanten ¹⁾, daarbij verschillende landschappen, vooral na 1642, stillevens en enkele allegorische schilderijen. Zeer talrijk zijn ook zijne bijbelsche voorstellingen, soms in meerdere uitingen van hetzelfde onderwerp, die ons toonen hoe Rembrandt in den Bijbel steeds weder nieuwe bekoring vond en nieuwe kracht voor de scheppingen van zijn genie. Daarnaast talloze teekeningen en schetsen en een rijke schat van etsen, waarvan Bartsch er 375 vermeldt.

—

¹⁾ Ook zijn eerste ets (1628) is een portret van zijne moeder.

Christus predikend
(Ets 1652).

Als etser heeft hij een kracht en zekerheid van lijn weten te bereiken, een ideale meesterschap van techniek vereenigd met een genialen kunstenaarsblik, die hem een eereplaats onder de kunstenaars van alle landen zouden verschaffen, al was geen geschilderd doek van zijn hand voor de nakomelingschap bewaard gebleven.

Zijn etsen en schilderijen toonen ons den meester, die steeds voortwerkend en zich verjongend, steeds zoekend naar nieuwe middelen om nog juister en beter weer te geven wat het genie in hem sprak, zijn leven heeft gegeven voor zijn kunst, niet zoekend de waardeering van den tijdgenoot, stoer en trotsch, vrij zich gevende aan de aandrift van zijn eigen groot genie. Zoo moest eindelijk voor zijn werk de tijd aanbreken van bewondering en waardeering, zoodra in ruimer kring de hooge kunstopvatting doordrong, door zijn profetisch oog reeds gezien. De enorme bedragen voor zijn werken geboden, toonen de waarde hieraan thans gehecht. Voor een uitnemend exemplaar van de ets met het portret van dokter Tholinx werd in Engeland *f* 18.875 betaald, het schilderij „de Vergulder”, dat in 1802 voor *f* 2500 werd verkocht, werd voor *f* 125.000 eigendom van Mme. de Cassis en voor de twee portretten van Martijn Daey werd door baron Gustave de Rothschild *f* 700.000 geboden.

De waardeering leidde ook tot overschatting. Men kwam er toe in hem den stichter te zien van Hol-

landsch roemrijke schilderschool, hem toe te schrijven het realisme in de Hollandsche school en de vinding van het clair obscur, hoewel reeds vóór hem de werken van Moreelse, Mierevelt, Ravesteyn, Hals en Th. de Keyser het algemeen realisme deden baanbreken en Lnstman, Pinas en anderen reeds de scherpe tegenstellingen van licht en donker kenden. Het was slechts het gevolg van de vereering voor den meester, die aan hem wilde toekennen, wat reeds vóór en naast hem door anderen was gevonden. 'Wat echter geen penseel vóór noch nà hem heeft bereikt, het is de juiste weergave der fijne nuanceeringen tusschen licht en donker, de met ongekende meesterhand weergeven van de met zoo gelukkig begaafd oog geziene persoon in den mensch en het geheel inleven in de natuur.

De energieke greep om den toeschouwer te dwingen zijn aandacht te concentreeren op het hoofdmoment door dit in het volle licht te stellen en het bijwerk weg te borstelen in slechts even aangegeven duister, moest vallen buiten den smaak der tijdgenooten, die meer en meer overhielden naar de gemanieerde kunst ¹⁾. Voor hem echter gold naar zijne eigene woorden, bij

¹⁾ Merkwaardig is zijn schrijven aan Constantijn Huyghens van 27 Januari 1639: „Mijheer hangt dit stuck op een starck licht en dat men daer wijt kan af staen soo salt best voughen”.

Houbraken aangehaald, „dat een stuk voldaan is als de meester zijn voornemen bereikt heeft”, onverschillig wat anderen hierover oordeelden. Volgende geslachten, voor wie de zieleuiting hooger stond dan de voorstelling op het doek, leerden de prophetische kracht van zijn kunst doorgronden en de verbijsterende macht van de grootste van zijne scheppingen. Zoo is zijn werk een oneindige bekoring geworden voor velen en schittert de luister van zijn naam fel uit in den machtigen gloriekrans, door voorgeslachten saamgeweven tot Hollands roem.

J. C. OVERVOORDE.

Archiefsprokkelingen.

Indien de mededeeling van Orlers, dat Rembrandt de zoon was van Harmen Gerritszoon van Rijn en Neeltgen Willems van Suytbrouck, juist is, dan heeft het huwelijk zijner ouders te Leiden op den 22sten November 1589 plaats gehad. Op dien datum toch vond ik in het Echtboek van Leiden Litt. B. op fol. 97vo de navolgende akte:

Harman Gerytsz molenaer van Leyden vergeselschap [mit] Cornelis Claesz mede molenaer zijne schoonvader

mit

Neeltgen Willemsdr mede van Leyden vergeselschap mit Willem Adriaans Suytbrouck haer vader en Lysbeth Cornelisdr haer moeder.

Van algemeene bekendheid is het dat Rembrandt's ouders in de Weddesteeg bij het Noordeinde gewoond hebben. En wanneer we nu het allermerkwaardigste

Rembrandts moeder als profetes Hanna (1631).

Oldenburg.

Leidsche adresboek van 1581 opslaan, dat zich onder den titel van „Beschryvinge van alle poorters ende inne- „woonders deser stad Leyden, gedaen inde Maent „Septembris A n n o 1581” in het gemeente-archief bevindt, dan vinden we „In de Weddesteghe” het huisgezin van denzelfden Cornelis Claesz, die als schoonvader (= stiefvader) compareerde bij het huwelijk van Harman Gerytsz. ~ Dit huisgezin staat als volgt omschreven:

Cornelis Claesz molenae van Berckel, omtrent VII jaer.

Lysbeths Harmansdgr syn huysvrou.

Harman } kinderen van Lysbeth v. B. gewonnen by
Mareken } Gherrit Roelen haer 1^e man.

student Monss^r Ottma (?) vuyt Vrieslandt.

Claes Cornelisz }
Clement Jansz } knechte aldaer.

Lysbeth Adreaensdgr de maecht daer ten huyze.

Uit deze stukken zou vooreerst blijken dat de voorouders van Rembrandt den naam „van Rijn” niet voerden. Hij zou dien dan dus aangenomen hebben ¹⁾. Verder blijkt er uit dat zijn vader Harman een zoon was uit het eerste huwelijk van Lysbeth Harmans n. 1. met Gherrit Roelen. — De tweede echtgenoot van Lijsbeth Harmans , Cornelis Claesz, woonde in 1581 reeds ongeveer zeven jaar te Leiden.

In het Voogdenboek Litt. F. fol. 326vo staat nog eene

¹⁾ Vgl. echter hiervóór, bldz. 41.

akte die op Rembrandt betrekking heeft. Ik schrijf haar hier over:

Den E. Carel van der Pluym Veertig in Raide deeser Stede, ende den E. Alexander de Coning, coopman, zyn voogden gestelt ¹⁾ over Titus minderjarige soon van Mr. Rembrant van Ryn, schilder, alsmede erfgenaam van Pieter soon van Gerrit Pietersz van Medenblik, die nu omtrent vyftig jaaren is uytlandig geweest. Compareerende hebben de voogdy aangenomen ende eedt gedaan aan Buytenvest en van Leyden van Leeuwen op den XIII^{den} Februarij anno 1665.

¹⁾ Nl. voor dit bepaalde doel.

Mr. J. H. DE SITTER.

REMBRANDT.

Dat wij Hollanders in 1906 den driehonderdsten geboortedag van Rembrandt met trots en juichbetoon vieren, is geen ijdele volkswaan; het berust op de overtuiging, dat deze spruit van den Noord-Nederlandschen **stam** de meest veelzijdige, oorspronkelijke en dichterlijke is van alle penseelvoerders en etsers.

De Italianen Rafaël, Titiaan en zoovele voortreffelijken, te veel om op te noemen, de Oud-Duitschers, waarvan Dürer de voorste is, de Spanjaarden met hun Velasquez en onze broeders de Vlamingen, die Rubens en Van Dijk kunnen vertoonen, hoe grootsch en uitmuntend in hunne werken; zij allen missen die hardgrondige oorspronkelijkheid, dat zinrijke en fantastische en de uit de natuur gevoelde bewogenheid die onzen Hollandseken meester eigen zijn.

Hij had die groote gave die ook Shakespeare had, dat zijn natuurgevoel zijn fantasie de hand reikte.

Met buitengewone energie en kracht kon hij de natuur op den voet volgen en bestudeeren; de licht

en schaduwen, die de natuur zoo rijk en soms zoo wonderlijk doet zijn, wist hij als niemand te voren in de schilderkunst tot een geheel nieuw genre te verheffen.

Het woord Rembrandtiek is door zijn kunst geschapen. En nu is daarbij zijn phantasie zoo beeldenrijk en verheven, dat de groote denker Goethe Rembrandts Christus op een zijner etswerken, eene wondere vinding noemt.

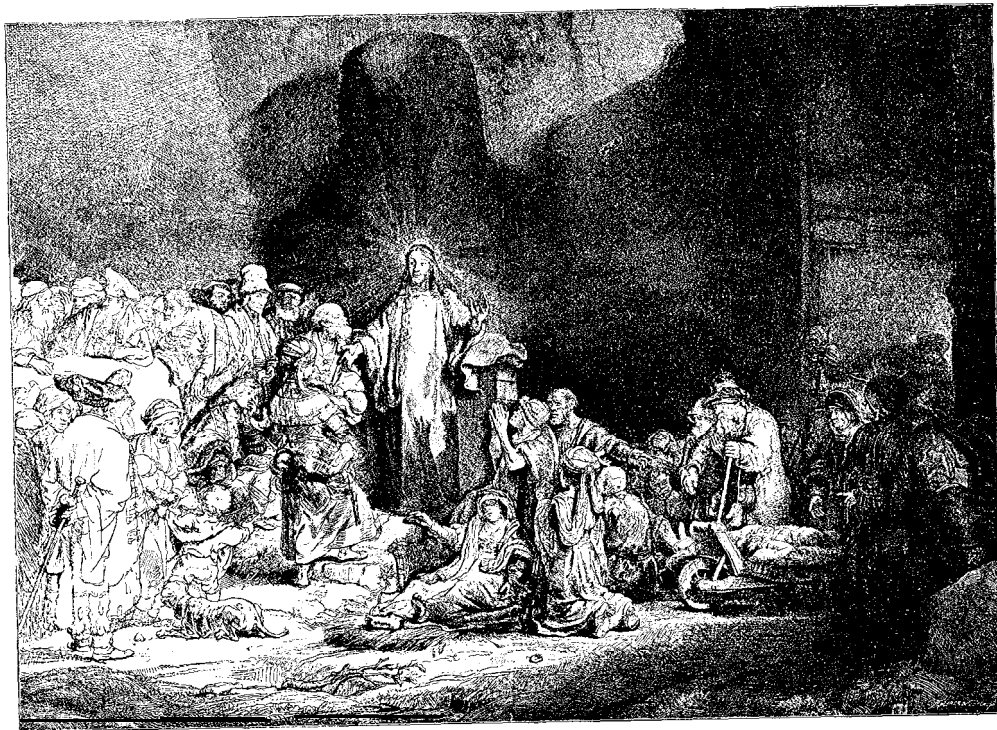
Over het algemeen kan men van de oude Hollandsche schilders zeggen, dat zij als nazaten der beruchte beeldenstormers, in de schilderskunst een ware beeldenstormerij hebben veroorzaakt.

De musea in Spanje, Italië en Duitschland, hoe schoon de werken ook zijn, die daar bewonderd worden, hebben, op sommige uitzonderingen na een niet te overkomen eentonigheid van heiligen, van godsdienstige, geschiedkundige en allegorische voorstellingen.

De protestantsche republikeinsche kunstenaars der Noord-Nederlanders hebben deze enge grenzen verbroken. Zij begrepen, dat elk voorwerp in de ons omringende wereld belangrijk kan zijn voor het oog dat gevoelig is voor lijnen, kleur en effect; zij hebben het „greift nür hinein” reeds lang vóór onzen tijd gevoeld.

En onder die vele meesters, die zulk eene voortreffelijke nieuwe kunst te voorschijn brachten, staat Rembrandt aan de spits, hen allen overschaduwend.

Heeft hij ook, en vooral in zijn etswerk, de meest vreemde voorstellingen, oud- en nieuwtestamentische onderwerpen behandeld, zoo is zijn picturale vrijheid zoo

Christus geneest de zieken.
(Honderdgudensprent 1649).

groot, dat zij ons evenals zijn portretten, landschappen en genrestukken door hun virtuositeit bekoren.

Zijn etswerk ! Men staat verbaasd, dat sedert zoovele honderd jaren geen kunstenaar met de naald bestaan heeft, die met onzen held vergeleken kan worden.

Hoevele uitvindingen en nieuwigheden men ook op dat gebied heeft bijgebracht, de helderheid en levendigheid, fijnheid en kleurenpracht, die bij Rembrandt's graveerwerk worden gevonden, zijn nog nimmer overtroffen.

Dat dit wonderlijk genie, die eenig in de wereld staat, in onze lage polderlanden geboren is, dat hij de uitspraak is van het dichterlijke en zoo zeldzaam eenvoudige van ons land en volk, daarom op zijn driehondersten geboortedag, steekt de vlaggen uit en roept driewerf hoerah!

JOZEF ISRAELS.

Rembrandt à Leyde.

S'il est des réputations sujettes aux caprices de la mode et pour lesquelles à des périodes de vogue excessive succèdent les dénigrements, parfois aussi injustes, de l'opinion, Rembrandt est désormais au dessus de pareilles fluctuations. Ce n'est pas seulement le prix toujours croissant de ses œuvres qui témoigne de l'admiration qu'il inspire ; mais la critique ne se lasse pas de s'occuper de lui. La découverte d'un de ses tableaux est un événement et les études qui lui ont été consacrées en ces derniers temps formeraient une bibliothèque.

La ville de Leyde était donc bien fondée à profiter du troisième centenaire de la naissance du maître pour rendre hommage à la mémoire du plus illustre de ses enfants. Associée des premières au mouvement patriotique qui devait affranchir la Hollande, cette ville a, par sa résistance héroïque aux deux sièges qu'elle

a subis, contribué plus puissamment qu'aucune autre à cette libération. On sait que sur la proposition qui lui était faite d'un dédommagement aux sacrifices de de toute sorte qu'elle avait si généreusement consentis, Leyde se contentait de demander pour elle la création d'une Université qui, dans l'ordre des conquêtes intellectuelles, devait lui mériter, dès ses débuts, la place honorable qu'elle a conservée jusqu'à nos jours. Désireuse d'attirer à elle l'élite des savants et des lettrés des pays voisins, elle s'assurait leur concours par les avantages qu'elle leur offrait. C'est à Leyde aussi que la fondation d'un *Théâtre Anatomique* et celle d'un *Jardin des Plantes* ont inauguré une ère nouvelle pour l'étude de la médecine et de la botanique. Enfin les publications de ses imprimeurs nous valaient des éditions soigneusement révisées des écrits de l'antiquité classique et les *Elzeviers* sont réputés dans le monde entier. Son école de peinture n'a pas eu, il fait le reconnaître, l'importance, ni la durée de celles de Harlem et d'Amsterdam. Mais sans parler de Lucas de Leyde, le célèbre précurseur, le nom de Rembrandt suffirait à lui assurer un incomparable éclat. C'est à Amsterdam, il est vrai, que le grand artiste, dès les premières marques de sa précoce vocation, a reçu les leçons de Lastman; mais c'est dans sa ville natale qu'à son retour d'Amsterdam il a passé dans la solitude et le recueillement les années de travail et d'études désintéressées qui devaient exercer une influence si féconde sur le développement de son talent;

c'est la qu'il s'est donné cette instruction personnelle qui seule pouvait faire éclore son originalité.

Avec ses souvenirs d'enfance, il retrouvait à Leyde la tendre affection d'une famille justement fière de lui, car — les pronostics de Huygens en' font foi, — elle le voyait, à peine adolescent, signalé à l'attention de ses compatriotes et comme promis déjà aux plus hautes destinées. Pauvre, à peu près illettré, mais ardent et passionné pour son art, il devait tirer de lui-même toutes les ressources nécessaires pour y exceller. Dans le très modeste intérieur où s'écoulait sa vie, ses proches lui offraient des modèles complaisants et il ne se lassait pas de dessiner, de graver ou de peindre ses frères, sa soeur, son père, sa mère surtout, cette bonne vieille aux traits vénérables dont, avec une piété respectueuse, il a immortalisé l'image. Son atelier improvisé avait été installé à peu de frais et il commençait à y recueillir les étoffes brillantes, les armes, les costumes, toutes les menues curiosités qui formèrent le noyau de ses futures collections. Les livres y étaient rares; mais il en est un auquel il revenait sans cesse, la Bible de famille où jusqu'à la fin de sa vie il ne cessa par de puiser les plus touchantes, les plus hautes inspirations. Par les fenêtres étroites pénétrait le jour discret des logis hollandais. Mais quand, de hasard, filtrant à travers la brume, les rayons furtifs d'un pâle soleil illuminaient l'humble réduit, les yeux ravis de l'artiste ne pouvaient se détacher d'un spectacle où son

Rembrandts moeder lezende (omstreeks 1629).

Wilton House, lord Pembroke.

imagination, transformant en visions radieuses les plus infimes réalités, lui faisait découvrir des beautés pittoresques d'une richesse et d'une poésie tout à fait imprévues.

Mais c'est lui-même que Rembrandt aimait surtout à prendre pour modèle et aucun peintre n'a laissé de lui d' aussi nombreux portraits. C'est de cette époque que datent les plus attachants. Dans toutes les attitudes et tous les accoutrements, sous tous les éclairages, il pose ainsi devant son miroir et si parfois la ressemblance reste vague, si les oripeaux dont il s'affuble sentent la mascarade, du moins, les études qu'il poursuit ainsi sur sa personne sont aussi variées que sincères. Tantôt c'est un simple griffonnage où il indique en gros, d'une manière expéditive, l'effet de la lumière; tantôt le trait et le modelé sont serrés de près, avec la conscience la plus scrupuleuse. Dans une autre série d'études, Rembrandt se propose de suivre et de noter sur son propre visage les modifications différentes que les sentiments les plus divers : le respect, la crainte, la colère ou le désespoir, peuvent imprimer sur une physionomie humaine. Sans doute, ces bouches crispées, ces yeux hagards, ces cheveux hérissés et ces gestes convulsifs dépassent la mesure. Dans ces simulations voulues, outrées à plaisir, on ne peut guère voir que la contrainte, l'absence de naturel et comme la charge des émotions dans le débutant s'est proposé d'indiquer les traits caractéristiques. Mais il ne prétend que les noter dans ce qu'elles ont de plus saillant. Si sommaires

qu'ils soient , ces croquis auront cependant développé en lui des facultés d'observation qui, en s'affinant , lui permettront d'aborder l'expression de ces sentiments plus délicats, plus fugitifs dont aucun artiste n'a su aussi bien que lui rendre toutes les nuances.

Le clair-obscur fournit également au jeune maître un champ d'études aussi étendues que variées. Tout d'abord il n'en a perçu que les contrastes les plus tranchés. Dans ses premiers essais, les ombres sont dures et opaques, les lumières crues, les demi-teintes rares et monotones. Peu à peu, tout en conservant la franchise de l'effet, il devient plus habile à discerner, à doser les écarts des valeurs. Aux oppositions violentes, exagérées , succèdent des dégradations intermédiaires, plus modérées, plus transparentes, lisibles jusque dans les tonalités les plus foncées. La vie de la lumière se révèle à lui avec ses modulations infinies. Mais ce n'est encore là, à le bien prendre, qu'une sorte de parure superficielle dont d'autres avant lui s'étaient déjà pré-occupés: Léonard, Corrège, Caravage et dans l'école hollandaise quelques-uns de ses prédécesseurs immédiats et Lastman lui-même, son maître. Il va pousser plus avant dans ce sens et avec le clair-obscur introduire dans le domaine de la composition un élément d'intérêt profondément expressif. En même temps que la concentration de la lumière sur les personnages principaux les signale à notre attention, il peut, par des effacements voulus, subordonner aux convenances de son

sujet les figures et les détails secondaires, les noyer, les effleurer, ne les rendre visibles que dans la mesure qu'il juge opportune; exalter ainsi ce qui doit dominer, et voiler tout ce qu'il faut laisser mystérieux.

Mais dans ces conditions, pour agir fortement sur le spectateur, il est nécessaire que l'artiste soit capable de rendre claires, évidentes, ses intentions, et seule la puissance expressive du dessin, concentrée sur les points essentiels lui permet d'atteindre ce résultat. On ne l'a pas assez remarqué, Rembrandt possède au plus haut degré cette puissance. Certes, ses dessins n'ont pas la pureté de trait, ni la belle correction, ni la noble ordonnance des stylistes italiens. Ils ne visent pas plus la distinction des types que celle des attitudes. Jamais ils ne sont faits pour le public, mais bien pour lui-même, pour sa propre instruction. Souvent ils déroutent les amateurs par leur gaucherie apparente, leur négligence ou leur brutalité. En face de la nature, le maître ne veut que l'étudier, avec toute la sincérité dont il est capable. Cherche-t-il une composition? il s'absorbe tout entier dans sa pensée et par un effort initial il se met en quelque sorte en présence de son sujet; il assiste à la scène qu'il veut représenter, il en est ému. Et alors en traits heurtés, morcelés, interrompus, mais singulièrement éloquents dans leur laconisme, il établit la charpente de son oeuvre, il en groupe les éléments épars, il les rélie entre eux; ça et là il accentue un geste significatif, l'émoi saisissant d'une physionomie.

Sous l'impulsion de l'esprit createur, tout cela déborde d'une vie intense, et quand on a une fois pénétré la beauté farouche de ces bégaiements de son génie, ils vous captivent, ils vous retiennent, ils vous découvrent le travail de la pensée d'un maître qui se communique ainsi à vous tout entier et vous associe aux sentiments dont son âme est remplie.

Sans dédaigner les enseignements de ses prédécesseurs, Rembrandt ne s'est laissé entamer par aucun. A la naïveté d'un enfant, il joint déjà dans ses dessins, une science d'invention merveilleuse; mais il ne cessera jamais de chercher les leçons de la nature. On le voit, durant cette période de recueillement et de laborieuse retraite que lui procura ce séjour à Leyde, les études du jeune homme ont porté sur toutes les parties de son art. Tantôt il a plus spécialement en vue telle ou telle de ces parties; tantôt il les embrasse toutes dans quelque oeuvre synthétique où il semble qu'il veuille constater lui-même les résultats déjà acquis. Sa pauvreté même lui est une richesse et son isolement une force, puisqu'il s'habitue à se suffire, à tirer de lui-même ses procédés de travail, à les varier sans cesse, à en découvrir de nouveaux.

Cette ardeur passionnée, cette sincérité entière jointes au prestige de son talent avaient déjà groupé autour de lui quelques jeunes gens, des camarades comme Lievens; et un élève à peine moins âgé que lui, Gérard Dou. A tout l'ascendant de son génie naissant s'ajou-

taient d'ailleurs les séductions de sa personne, telles que nous les montre le délicieux portrait du *Mauritshuis* ¹⁾, avec son air avenant, son regard vif et profond, son large front qu'ombrage une chevelure abondante et rebelle. Tout dans ses traits respire le bonheur de vivre, la confiance en son étoile. Il est déjà connu dans sa ville natale et les commandes viennent l'y chercher; on cherche à l'attirer à Amsterdam pour y faire des portraits et il se décidera bientôt à s'y fixer. Avec un champ plus large ouvert à son activité, il y trouvera des émules dignes de lui et à peine arrivé, il triomphera des plus en vue. Quand il quitte Leyde, il est prêt pour la lutte et prend aussitôt la première place. Mais son humeur est trop indépendante pour qu'il devienne jamais l'esclave de la vogue qui s'attache à lui. Jusqu'au bout son amour de son art dominera, remplira sa vie. D'autres et des plus grands parmi les maîtres, à côté de leur talent auront trouvé le temps de manifester les aptitudes les plus variées: ils auront été aussi des savants, des mondains, des grands seigneurs, des diplomates: Rembrandt ne sera jamais que peintre: il suivra sans dévier, la voie qu'il s'est tracée dès le début et les enivrements de la fortune ne l'en détourneront pas plus que les plus cruelles épreuves. Dans la détresse où ce grand enfant incapable de se conduire sera un jour réduit, il trouvera toujours quelque

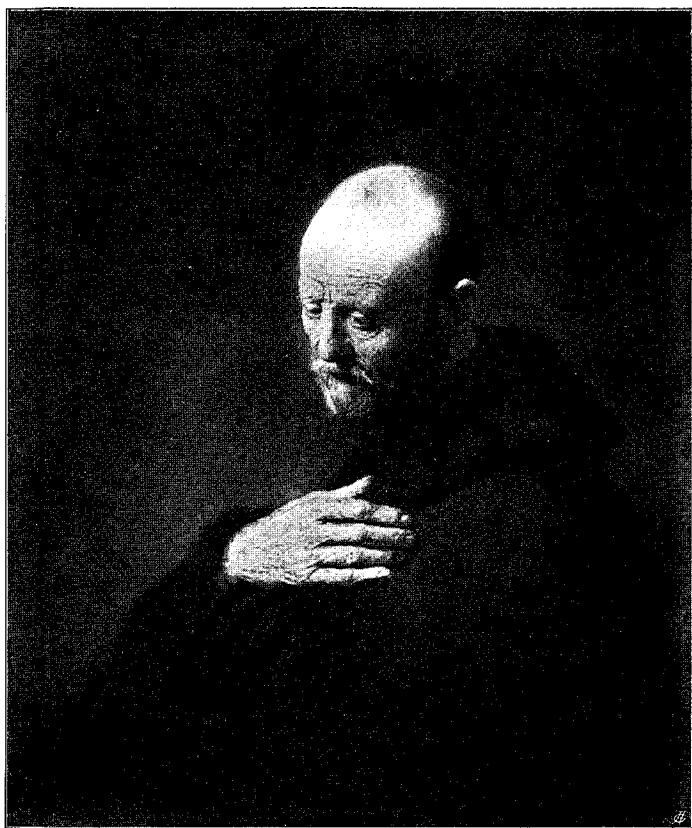
¹⁾ v. p. 31.

misérable coin où planter son chevalet et à défaut des nobles clients qui ont un moment assiégé son atelier, il peindra, comme il l'avait fait à Leyde, quelque vieille femme, quelque pauvre juif dont il poétisera les loques et transfigurera les traits. Le plus souvent, comme aux jours anciens, il se prendra lui-même pour modèle ; ou bien, qu'il s'agisse des plus grands ou des plus humbles sujets, il y mettra son âme et conservera intaetes dans son travail toutes les ardeurs de sa vaillante jeunesse.

La ville natale de Rembrandt peut donc à bien des titres le réclamer comme son fils. Elle a le droit, étant frère de lui, de l'être aussi d'elle-même. Ce n'est pas seulement à raison de sa naissance qu'elle le revendique : C'est dans ce milieu si actif, si vivant qu'il s'est formé, qu'il s'est développé parmi les siens et qu'il a donné des marques déjà décisives de son originalité. En se réussissant à Leyde, les admirateurs de Rembrandt seront chez lui et avec lui.

EMILE MICHEL.

Studie naar Rembrandts vader als berouwvolle Judas.
(Omstreeks 1630).

Boston.

Rembrandt zoon van Mahomet.

Was het onverschilligheid of onwetendheid, die er onze voorouders steeds maar in deed berusten, wanneer hun in boekwerken of in afzonderlijke prenten gefantaseerde portretten werden voorgezet? Ik geloof beide. Onwetendheid in zooverre dat de gedachte niet bij hen opkwam, hoe zeldzaam werkelijke portretten vóór een bepaalde tijdgrens waren, onverschilligheid, omdat ook zij, die ongetwijfeld beter wisten, er geen bezwaar in zagen, met fantasieën voor den dag te komen.

In een kleine bijdrage tot de „Geschiedkundige opstellen uitgegeven ter eere van Dr. H. C. Rogge” heb ik eenige frappante voorbeelden aangehaald van een dergelijke geschiedvervalsching, en deze zouden natuurlijk met tal van andere voorbeelden aangevuld kunnen worden.

Het komt mij niet ongepast voor, in een bundel gewijd aan de nagedachtenis van Rembrandt, op een dergelijk geval te wijzen, waar nog gedurende diens leven de meester tot zoon van Mahomet gedecreteerd werd, of

juister, waar het portret van zijn vader uitgegeven werd voor dat van den grooten profeet zelf.

Mocht Rembrandt er gevoelig over geweest zijn, dat het goedmoedig gelaat van zijn vader dienst deed voor dat van dien „aartsketter”, dan heeft hij er zwaar voor geboet, dat hij

„door de gansche Stad op bruggen en op hoeken
Op Nieuwe en Noordermarkt zeer yv'rig op ging zoeken
Harnassen, Moriljons , Japansche Ponjerts , bont,
En rafelkraagen, die hy schilderachtig vond.
En vaak een' Scipio aan 't Roomsche lichaam paste
Of de eed'le leden van een' Cyrus meê vermaste”.

Immers, de fantastische kleederdracht, die Harmen van Rijn aan had op het portret, dat reeds kort nadat het door Rembrandt geschilderd was, door Jan Jorisz. van Vliet is geëetst, was voor den Franschen graveur Jérôme David aanleiding, er een copie naar te snijden, toen hij een portret van Mahomet noodig had.

Wanneer precies die gemaakt is, kan, ik niet zeggen, maar stellig niet na 1646, want 14 Sept. van dat jaar is in de kerk van St. Eustache te Parijs de uitgever begraven, die de reeks in het licht heeft gegeven waartoe dat portret behoort.

Die uitgever was François Langlois, naar zijn geboorteplaats meestal Ciartres genoemd. Ik vond vermeld, dat de geheele reeks uit 25 portretten moet bestaan, maar mij zijn slechts de zeven bekend, die sedert kort in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam berusten en niet

genummerd zijn. Slechts één ervan draagt het koninklijk privilege en den naam van den graveur, zoodat deze

Mahomet.

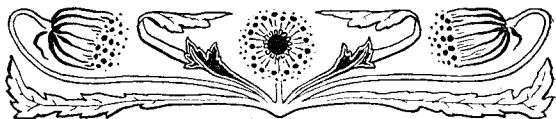
wel als de eerste beschouwd moet worden. Er is op voorgesteld „Barbarossa Rex Algerii insignis pyrata”.

Ofschoon hier de uitgever gebruik had kunnen maken van een vermoedelijk gelijkend portret, meende hij te kunnen volstaan met een fantastisch ontwerp van zijn vriend Claude Vignon, aan wien ook de volgende personen voor de reeks ontleend zijn: „Athila Flagellum Dei”, „Il gran Nogay di Persia”, „Soliman Turcarum Imperator” en „Magnus Tamerlanes”, terwijl Francesco Padoanino de ontwerper genoemd wordt van een portret van „Cirus Pers. Rex”.

E. W. MOES.

Amsterdam.

Rembrandt als Verzamelaar.

Welk schilder verzamelt niet? Kom bij een jong kunstenaar op het atelier: al heeft hij het nog zoo zuinig, ge vindt er allicht een brokje oud Perzisch tapijt, een gebroken pot van oud Chineesch of Delftsch porselein, een paar oude wapens, een zeventiende-eeuwschen stoel (of de namaak er van) of andere oude meubels, het een of ander, dat door vorm of kleur het oog van den schilder bekoorde. Slechts weinigen brengen eindelijk, als voorspoed hun deel was, een Museum tot stand als Mesdag, waar niet alleen pracht van schilderijen, maar ook bronzen, Perzisch koperwerk, tapijtwerk, porseleinen, wat niet al saamgebracht is, slechts weinigen ook een verzameling als Rembrandt ééns bezat, maar die hem helaas weer door meedoogenlooze schuldeischers ontnomen en voor een spotprijsje publiek verkocht werd.

Het verzamelen begon bij Rembrandt reeds zoo ras hij zelf te Leiden zijn eerste atelier ingericht had, en hij was er trotsch op, zijne uitheemsche „rariteyten” op

zijne eerste schilderijen, meer of min te onpas, aan te brengen. Zijn vroegst gedateerde stuk, de Paulus te Stuttgart (1627) toont ons een kolossaal zwaard (beulszwaard?) en een zeer eigenaardige leeren tasch of zak, die voor het bewaren van papieren gediend schijnt te hebben. Dien zak, vol papieren, heeft hij ook op zijn Bileam ¹⁾ den ezel omgehangen; en op het kleine stukje met den goud w e g e r te Berlijn vindt men datzelfde curieuse voorwerp terug. Het zwaard vinden wij weer op den grooten Paulus te Weenen. Op enkele andere vroege stukken komen nog vreemde wapens, een kromme sabel enz. voor, en al heel spoedig vinden wij den ijzeren „ringhkraegh”, die nog in zijn boedel (1656) voorkomt, om den hals van zijn vader, en op de portretten in den vroegsten tijd van hem zelven geschilderd. Eerst te Amsterdam, (na 1631) toen hij flink geld begon te verdienen, kon de verzameling al ras uitgebreid worden. Andries Pels heeft het ons (1681) al in dichtmaat verteld, hoe de Meester steeds naar merkwaardige zaken zoekende was. Hij spreekt over Rembrandt

„ die door de gansche Stad, op bruggen en op hoeken,
 „Op Nieuwe en Noordermarkt zeer yvrig op ging zoeken
 „Harnassen, Moriljons, Japonsche Ponjerts, bont,
 „En rafelkragen, die hy schilderachtig vond,

¹⁾ Dit stuk, afgebeeld in de Zeitschrift für bild. Kunst 1905, bevindt zich thans in eene particuliere verzameling te Praag.

„En raak een Scipio aan ‘t Roomsche lichaam paste,
 „Of de edle leden van een Cyrus meê vermaste.
 „En echter scheen hem, schoon hij tot zijn voordeel nam
 „Wat ooit uit 's waerelts vier gedeelten herwaerts kwam
 „Tot ongemeenheid van optooisel veel te ontbreken,
 „Als hy zyn beelden in de kleederen zou steeken".

Omstreeks 1631-1632 schilderde Rembrandt drie eigenaardige „Minerva's", wellicht nog Leidsche bestellingen telkens voorgesteld als eene dame, voor boeken gezeten, omringd door een globe, muziekinstrumenten enz. en telkens bekleed met een prachtigen rooden mantel met goudborduurzel om den rand. (Verz. Yerkes te Chicago, Museum te Berlijn, Mauritshuis, in bruikleen) en op die drie schilderijen hangt een schild aan den muur, met een prachtig daaringedreven Medusa-hoofd. Zou dat het -schild zijn, in zijn Inventaris genoemd: „een raer gefigu- „reerd ijzer schild van Quintijn de Smith" (Quintijn Massys)? Nu komen er ook kostbare stoffen in het atelier, waarmede zijne modellen bekleed worden, een soort veelkleurige sjerp, die voor allerlei doeleinden gebruikt, soms ook als turban om het hoofd gewonden wordt enz. Een eigenaardige gouden keten met geomantenteerde schakels van verschillende grootte heeft reeds bij portretten van zijn vader, zijne zuster dienst gedaan.

Saskia komt in het huis (1634). Zij brengt een aardig vermogen mee, Rembrandt krijgt bestelling op bestelling en thans kent zijne verzamelwoede geene grenzen meer. Er is geen veiling of Rembrandt koopt er iets, schilde-

rijen, teekeningen, prenten, schelpen, hoornen van rhinocerossen en andere dieren, en zijne leerlingen moesten voor hem op de auctie zitten en aankopen doen. Zoo moest Leendert van Beyeren reeds in 1637 een boek met teekeningen en prenten van Lucas van Leyden voor hem verwerven, waarvoor hij de kapitale som van 637 gulden besteedde. En hij was altijd royaal bij zulke gelegenheden. Een ooggetuige, de schilder Bernard Keilh verhaalde aan Baldinucci: „Als Rembrandt „op een veiling zat, vooral waar het schilderijen of „teekeningen gold, deed hij dadelijk zulk een hoog bod, „dat iedereen zweeg, en hij kooper bleef. Als men hem vroeg, „waarom hij dat deed, dan antwoordde hij : dat „de kunst „hoog gehouden moest worden !” Zoo betaalde hij eens honderd gulden voor een klein portretje van Lucas van Leiden.

Als wij nu dien merkwaardigen Inventaris doorbladeren van Rembrandt's schatten, die in 1656 zoo onbarmhartig voor een appel en een ei weggesmeten werden — dan begrijpen wij wáár al het geld gebleven was, dat de schilder zoo ruimschoots bezeten en verdiend had, maar wij begrijpen ook, wij voelen ook mee de snerpende pijn, die dat groote kunstenaarshart doorvlijmde, toen al dat heerlijks, dat hij zoo lief had, haast als waardeloos goed verkocht werd. Oud-Holland heeft ons de documenten geopenbaard, die van Rembrandt's goede en kwade dagen spreken. Zoo vinden we er een lijst van al de sieraden, die de bekoorlijke Saskia van haren gullen echtvriend ontving.

Wij zien daaronder „twee snoeren groote paerlen om „den hals ende de cleyne om de armen.” Voorts diamant-

Huis van Rembrandt in de Jodenbreestraat.

ringen en pendants, geëmailleerde braceletten, twee peerpaarlen, zilveren banketschalen, een zilveren schenkan enz.

Reeds vóór 1640 had Rembrandt werken van Brouwer, Rubens en anderen gekocht; en de verbazende verzameling die wij in 1656 in zijn ruime woning (toch te klein voor zulk een Museum !) in de Jodenbreestraat aantreffen, was sedert zijn huwelijk, dus in ruim 20 jaren bijeengebracht. Amsterdam was toen ook al op kunstgebied een handelsplaats van den eersten rang geworden. Groote partijen kostelijke Italiaansche kunst, antieke beelden, prentkunst van alle landen, kwam hier „aan de markt.” Geen ijveriger bezoeker der kunstkoopers, der venduties dan Rembrandt, die blijkbaar al het geld wat hij maar even kon missen voor kunstwerken uitgaf.

Wat vinden wij al niet in zijn woning! Behalve allerlei „rariteyten”, een massa oude wapens, „indiaense hant-geweren, assegayen en bogen”, vreemde muziekinstrumenten (ook een harp), helbaarden, „een leeuwe en „een leeuwinne huyt”, een paradijsvogel, mineraliën, venetiaansch glaswerk, een groote collectie hoorns en schelpen, („seegewassen”), Chineesch porselein, pleisterafgietsels — welk een éénige verzameling van schilderijen, prenten en teekeningen!

Wij zullen nog niet eens spreken van de $\pm$ 80 schilderijen van Rembrandt zelf, wier waarde heden met een millioen meer of minder niet te bepalen zou zijn, maar willen den smaak van onzen Meester toetsen, aan hetgeen hem ‘t meeste aantrok. En dan zien wij, dat alles waarmede Rembrandt zich toen

omringd had, ook heden, na eeuwen van wansmaak, bewondering van kleine kunst en gelikte schilderijen, nog gerekend kan worden tot de hoogste kunstuitingen van alle tijden. Onder de Italianen, die Rembrandt vooral aantrokken, vinden wij :

Anrirea Mantegna, naar wiens werk hij zelf uitvoerige teekeningen maakte.

Rafaël, wiens Castiglione hem niet alleen tot een schets naar dat portret verleidde, maar zelfs van invloed was op een ets naar zijne eigene beeltenis, zooals Dr. Hofstede de Groot aantoonde, rijk vertegenwoordigd door de beste prenten die er na zijn werk bestonden („seer kostelycke printen van (lees na) „Raefel Urbin.“)

Van Michel Angelo bezat hij „een kindeke”. (Hier mogen wij vragen of dit een origineel, of een afgietsel was, en misschien was hier de toeschrijving niet geheel juist.) En voorts een boek „vol van de werken van Machiel Angelo Bonarotti !”

Van den grooten Venetiaan, die naast Tiziaan tot de allereerste meesters der Lagunenstad gerekend wordt, Giorgione, bezat Rembrandt „een groot stuk van de Samaritaansche vrouw”. Dit kostbare kunstwerk had hij niet alleen kunnen betalen, zoodat Pieter la Tombe daarvan nog de helft toekwam. Bode maakte nog onlangs de opmerking, dat de schilderijen van Rembrandt, met ditzelfde onderwerp, vooral dat der Sheepshanks Collectie, doen vermoeden, dat de bestudeering dezer

schilderij niet zonder invloed op 's Meesters eigen werk is gebleven.

Van Tiziaan bezat hij „een boeck met meest alle sijne wercken!” En nog eens: een boek vol „contrefeitsels van Mierevelt, „Titiaan en andere meer”. Onder die „contrefeitsels” was zeker ook de prent naar den Ariouto, waarnaar Rembrandt bepaald de poses zijner portretten wijzigde, eleganter maakte, zooals Veth dit zoo juist dezer dagen in „Onze Kunst” bewees. Kog menig ander werk van Tiziaan bleef niet zonder invloed op hem, doch steeds zoo, dat hij die indrukken verwerkte, er slechts zulk een gebruik van maakte, dat Veth terecht kan schrijven: „dat Rembrandt tot die „univerzeel begaafden behoorde, die al wat op hun „weg komt, zonder eenig geweld weten te herscheppen „in hun eigen bloedrijke taal.”

Zien we dat niet bijv. aan die twee heerlijke teekeningen naar Lionardo's Avondmaal, Rembrandt zeker ook uit afbeeldingen in zijne collectie bekend, waar de kunstenaar die grootsche schepping zóó omwerkte en wijzigt (vooral den achtergrond) en met zijne weinige krabbels zooveel intense uitdrukking in de koppen brengt, **dat we** meenen een oorspronkelijk werk van Rembrandt voor ons te hebben!

Nog een groote Venetiaan komt in de verzameling voor: de gelijkenis van den Rijken Man, door Palma Vecchio. Ook deze zeker zeer duur betaalde schilderij behoorde voor de helft aan Rembrandt, voor de andere helft aan la Tombe.

Het was natuurlijk, dat hij ook prenten bezat naar de toen zoo zeer gezochte schilders Caracci (de drie) Guido Reni, Baroccio, Ribera, Rosso, Vanni, Bonasoni enz.; prenten van Tempesta en anderen, ook een schilderij van Bassano. Onder de oude Nederlandsche meesters vinden wij :

een oude tronie van van Eyck, schilderijen van Aartgen van Leyden, Lucas van Leyden, wiens gegraveerd oeuvre ook in 2 exemplaren aanwezig was, prenten van of naar den ouden Pieter Breughel, Israel van Meckenen, Frans Floris, Goltzius, Buytemech, Bloemaert, het geheele oeuvre van Heemskerck en wat niet al meer! De oude Duitschers kon hij ook thuis bestudeeren. Daar zijn het proportieboek van Dürer, de prenten van Lucas Cranach, van Holbein, Hans Brosamer, Schongauer, Melchior Lorch, ook het werk van Hollar enz. Zijn beroemde Vlaamsche tijdgenooten waren met „een boek” vol contrefeitsels van van Dyck, Rubens , een ander met proefdrucken van Rubens en Jordaens aanwezig.

Natuurlijk bezat Rembrandt veel werk van zijn leermeester Lastman, waarbij „een boek” vol schetsen met „de pen geteeckent.” Interessant kan ook het groote boek „met teeckeningen in ‘t Tirol” van Roeland Saverp geweest zijn. Van zijne tijdgenooten vinden we vooral veel werk van Hercules Seghers, die in zijn grootsche landschap te Florence bijna Rembrandt's evenknie genoemd mag worden. De groote Adriaan Brouwer, dien

Rubens zoo hoogschatte, vond ook bij Rembrandt bewondering, en zoo vinden we van hem:

een koeckebacker,
 een stuck met speelders,
 een schilders caemer,
 een vette kokentje,
 twee halve figuren.

Van Porcellis, den baanbreker op het gebied der zeeschildering, tal van werken. Andere stukken van Govert Jansz. Alias Mijnheer. Het is zonderling, dat wij van dezen vroegen Amsterdamschen landschap-schilder geen enkel werk meer kennen.

Van Lievens, Rembrandt's Leidschen vriend, natuurlijk veel werk, ook van zijn leerling Bol.

Pleisterafgietsels naar werk van Adam van Vianen bewijzen, dat hij ook dezen grooten kunstenaar naar waarde wist te schatten. En wat al antieke beelden herbergde dat huis in de Breestraat! Daar zien we, naast „pleistergietsels van een Grieksch anticq” een aantal romeinsche marmers, wellicht niet alle origineelen, maar toch zeker goede reproducties. Een Socrates, Galba, Otto; Vitellius, Brutus, Nero, Faustina, Domitianus, Caligula, Vespasianus, Cajus, Tiberius, Augustus, hgrippa, Marcus Aurelius, behalve nog een aantal niet nader beschreven beelden en busten. En dan zijn Homerus-buste, die hij eerst op dat heerlijke mansportret van 1652 (Coll. R. Kann, te Parijs) te pas bracht, en zeker na de veiling nog wist te behouden,

want in 1663 schilderde hij zijn levensgrooten Homerus (in mijne verzameling, Mauritshuis) waarbij hij op wondere wijze leven wist te blazen in het koude marmer, of het doodsche gips, en ons een beeld gaf van den blinden zanger, peinzend over dingen uit een ver, ver verleden !

En nog meer vermeldt die droeve boedelbeschrijving van 1656. Maar ik zal hier maar ophouden, en slechts vragen : Hoe is het toch mogelijk, dat men al die schatten toen met maar even vijfduizend gulden betaald heeft! Blijkbaar vonden anderen dit toen reeds een belachelijk lage som. In 1659 verklaarden een paar kunsthandelaars (Lodewijck van Ludiek was er landschapschilder bij) dat zij zeker wisten, dat Rembrandt's „papiere Konsten, rareyten, antiquiteiten, medaliën en „Seegewassen” alleen f 11.000.— waardig waren, en zijne schilderijen f 6400.— „beyde eer meerder als minder.”

Denkelijk was er bij die veiling geknoei in het spel en trachtte men uit den benarden toestand des meesters voordeel te trekken, door op allerhande wijze de prijzen laag te houden.

Die nu meent, dat na Rembrandt's débâcle diens verzameloede verminderd was, vergist zich deêrlijk. De archiefstukken zijn er, om het tegendeel te bewijzen. Bijvoorbeeld in 1662 was er nog een kwestie met den schilder-kunsthandelaar Lodewijck van Ludiek, waaruit blijkt, dat Rembrandt in 1660 een zaak aanhangig had

over drie schilderijen Van Lastman en Pijnas. En nu werd er verhandeld over het leveren van een kerstnacht en een besnijdenis, beide door Rembrandt te schilderen waarvoor Van Ludiek *f* 600.— zou betalen, maar „was gerescontreert met printen en plaetiens, „aen van Rhijn selfs gelevert”.

Uit een Acte in 1663 verleden, kan men zien hoe Rembrandt, helaas nog steeds door schuldeischers vervolgd, aan Herman Becker, een kunstverzamelaar, die ook handel dreef in kunst, in onderpand had moeten geven: „Negen stucks schilderijen en twee boecken van prenten „en tekeningen.” Rembrandt verlangde blijkbaar zijne kunstschaten terug te zien, en bood door een vriend aan, zijn schuld (circa *f* 1100. -) te voldoen, mits dat hij zijne kunstwerken terugkreeg. Maar de onbarmhartige Becker liet zeggen : „Laet Rembrant eerst de Juno opmaken” en nog meer eischte hij van den schilder, die meende daartoe niet verplicht te zijn (denkelijk Becker's portret te schilderen, wat in een oudere Acte terloops was genoemd). In 1668 leende Rembrandt van zijn vriend, den schilder Christiaen Dusart, *f* 900.— en gaf als onderpand een kunstboek met houtsneden en teekeningen van Lucas van Leyden, maar eerst na den dood van den Meester werd het pand ingelost.

Toen Rembrandt in October 1669 overleed de twee brave menschen, die hem door hun „kunsthandel” voor dagelijksche zorgen behoed hadden, Hendrickje en zijn zoon Titus, waren hem in den dood voorgegaan —

was er geen geld in huis ! Maar in drie vertrekken van zijn laatste woning aan de Rozengracht, die door den Notaris Meerhout „toegesloten en de deure ten over- „vloet met (zijn) signet toegezegelt en de sleutels door „(hem) in bewaringe genomen” werden, bevonden zich alweder „schilderijen, teyckeninghen , rariteyten, anti- „quiteyten en anders.” Helaas, alle pogingen om van deze nieuwe verzameling een Inventaris te vinden, leden schipbreuk. Dit stuk schijnt niet bewaard of verloren geraakt te zijn. Wij weten ook niet hoe de schatten te gelde gemaakt zijn, hoe daarmede de schuldeischers bevredigd werden. Maar al wederom blijkt, dat Rembrandt, die zijn geld nooit met brassen en brooddronkenheid zoek gemaakt had, tot aan zijn einde toe botvierde aan de zucht, zich te omringen met wat hem het liefste was, waarvoor hij geleefd had : de Kunst, het Schoone. En voor dat onsterfelijk schoone heeft hij zelf zooveel gedaan, dat wij het hem gaame vergeven als hij soms wat ver gegaan is in zijne verzamelzucht.

A. BREDIUS.

NASCHRIFT.

Eerst na het schrijven dezer regelen — ik beken het tot mijn schande — las ik het tweede deel van Dr. Valentiner's merkwaardig boek : Rembrandt *und seine Umgebung*, dat over zijn „Kunstbesitz” zooveel uitvoeriger handelt. 'Voor wie meer daarvan wenscht te weten, kan ik dit werk niet dringend genoeg aanbevelen

Rembrandts Emaus-Bilder

Mein Freund Bredius regt mich dazu an, im Anschluss an eine noch unveröffentlichte Zeichnung¹⁾ Rembrandts, die sich in meinem Besitz befindet, einige Worte zur Charakteristik der Emaus-Bilder des Künstlers für das Leidener „Jaarboekje“ zu sagen. Obgleich ich nun zu dem Tage, an dem drei Jahrhunderte verflossen sind, seitdem der von uns allen am höchsten geschätzte Meister der Malerei das Licht der Welt erblickte, schon manchen Kranz meiner Verehrung gewunden habe, so komme ich doch dem Wunsche, auch in seiner Vaterstadt dem grossen Feste mit einer kleinen Gabe mich zu nahen, mit Freuden nach.

Die kleine Zeichnung, die Rembrandt flüchtig mit der Feder in Bister ausführte, ist eine der frühesten, welche uns erhalten ist, und hat bei der Seltenheit derartiger Kompositionsentwürfe aus der Jugendzeit ein besonderes Interesse. Nach der Ähnlichkeit mit dem Gemälde gleichen Gegenstandes im Besitz von Madame André in Paris

¹⁾ Bldz. 98.

darf die Zeichnung als eine erste Idee für dieses Bild gelten, das umgekehrt genommen ist.

Die Erscheinung Christi unter den Jüngern in Emaus ist ein Motiv, das Rembrandt mit Vorliebe dargestellt hat. An Gemälden besitzen wir ausser dem eben genannten Werk, welcher um 1629/30 entstanden ist ¹⁾, das berühmte Bild im Louvre von 1648 und aus demselben Jahr das in der Galerie zu Kopenhagen, endlich aus dem Anfang der sechziger Jahre die zweite Darstellung im Louvre, die vor noch nicht allzulanger Zeit in diese Sammlung gelangte. Von den Radierungen des gleichen Motives ist die kleinere von Jahre 1634, -die grössere von 1654. In Zeichnungen kommt das Emausmahl noch häufiger vor, teils in erhaltenen Originalen, teils in Nachbildungen nach solchen, die verloren sind.

Da diese Kompositionen sich über die ganze Lebenszeit des Künstlers verteilen und zugleich ein Thema behandeln, das gnnz seinem Sinn und seinem Können entsprach, so bieten sie uns die beste Gelegenheit seine Eigenart von Anfang bis zu Ende in den Hauptzügen zu verfolgen.

Auf dem Bild bei Mme André, wie auf der zugehörigen Zeichnung und auch noch auf der Radierung von 1634

¹⁾ De hiertegenover geplaatste reproductie geschiedde, met toestemming van de uitgevers Scheltema & Holkema's Boekhandel, Amsterdam, naar deze door hen uitgegeven photographure.
RED.

Christus en de jongeren te Emmaus.

(Omstreeks 1629).

Parijs, verzameling-Mad. Andre.

sind die Figuren hastig und übertrieben in Bewegung und Ausdruck; die Komposition ist unruhig, aber sehr geschlossen in der Lichtwirkung, da die Helligkeit voll in tiefes Dunkel fällt. Der Ton des Lichtes ist freilich noch kalt und hart, der starke Effekt ist im Wesentlichen noch äusserlich; die Szene hat etwas theatrales und spricht noch nicht zum Herzen. Sehr verschieden davon sind die beiden Bilder im Louvre und in Kopenhagen, die nahezu zwei Jahrzehnte später entstanden. Hier sind Ausdruck und Bewegung von edler Mässigung und tiefer Empfindung getragen, die Anordnung ist vollendet abgerundet, das Helldunkel fein abgetönt; Licht und Schatten verschmelzen ohne grelle Gegensätze. Dies gilt selbst für das 'Kopenhagener Bild, auf dem die Beleuchtung von einer verdeckten Kerze ausgeht, die ein stärkeres, mehr concentrirtes Licht auf die Figuren wirft. Schon in der Radierung vom Jahre 1654 beginnt wieder eine veränderte Auffassung hervorzutreten, die in dem um 1662, wenn nicht noch später, entstandenen Emausbilde des Louvre zum Abschluss gekommen ist. Das Helldunkel ist nun noch stärker und feiner durchgebildet, das Licht ist matter, fleckiger und beweglicher, während umgekehrt die Formen viel ruhiger geworden sind; ja die Gestalten erscheinen gelegentlich fast hölzern und unbeweglich. Bei dieser anscheinenden Ruhe kommt aber das innere Leben um so bewegter, die Stimmung um so tiefer zum Ausdruck.

Das Streben nach Belebung und Bewegung, für welche

der Künstler das Helldunkel als wesentlichstes Ausdrucksmittel wählt, geht durch alle diese Kompositionen wie durch Rembrandts ganze Kunst hindurch. Aber es kommt in verschiedener Weise zur Erscheinung. Von der Schilderung der äusseren Erregung schreitet der Künstler zur Darstellung des inneren Lebens, vom derb sinnlichem Effekt zu durchgeistiger Seelenmalerei, von unheimlicher Wirkung zu heimlichem , ergreifendem Ausdruck.

W. BODE

Rembrandts Hanna en Samuel in de Ermitage te St.-Petersburg en de Bridgewater- gallery te Londen.

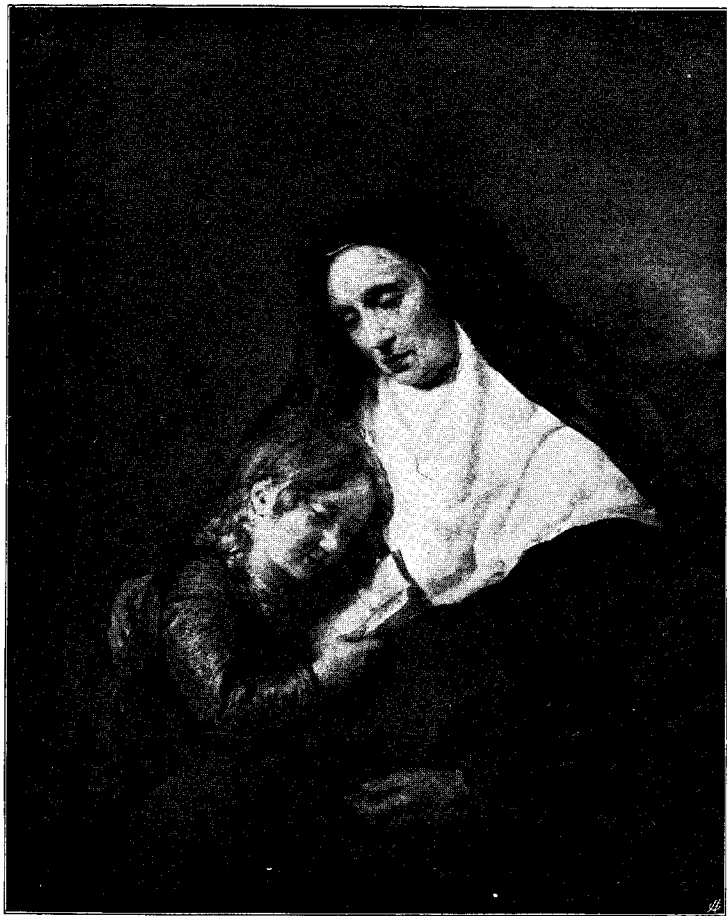
Mejuffrouw H. S. S. Kuiper schreef eene onderhou-
dende bijdrage „Russische brieven” in het „Geïllustreerd
Weekblad Timotheus” van 10 Dec. 1904. Onder den
indruk eener daarin voorkomende illustratie wensch ik
als bijdrage voor het Leidsche Jaarboekje, ter herinnering
aan het geboortefeest van den vorst onzer Oud-Hol-
landsche Schilderschool (16 Juli 1606), eene dwaling te
bestrijden, welke reeds sedert een paar eeuwen bestaat
betreffende een tweetal schilderijen, die als van zijne
hand afkomstig bekend zijn.

Ter inleiding vinde hier de klacht eene plaats, waar-
mede bovengenoemde schrijfster hare mededeelingen
over de Hollandsche afdeeling schilderijen in de Ermitage
te St.-Petersburg besluit: „Het is vreemd, het is jammer,
het is eigenlijk een schande, dat wij Hollanders zoo
bitter weinig van onze schilderschool afweten. Wat weet

de meerderheid der Hollanders van den gang harer ontwikkeling, van de glorie van haar bloei, van het leven en bedoelen harer schilders, van den inhoud harer verzamelingen allerwege, van haar karakter, van haar samenhang met onzen volksaard en onze geschiedenis? Weinig of niets. Waarom wordt van dit alles onzen kinderen niet meer geleerd op onze scholen en in onze gezinnen?" Hier zou ik willen laten volgen: waarom wordt er niet volgens de Wet op het Hooger onderwijs voor 't minst aan één onzer universiteiten door een hoogleeraar onderwijs gegeven in de geschiedenis der kunst en de aesthetiek? Genoemde bijdrage werd verrijkt met de reproductie van één der ongeveer 40 doeken van Rembrandt in de Ermitage met het onderschrift: „Hannah en Samuel”.

In het belang van Rembrandt zelf en ter wille van de waarheid moet ik de juistheid van dit onderschrift bestrijden. 'Vooraf ga de opmerking dat in het beroemde werk van Dr. Wilhelm Bode en Dr. Corn. Hofstede de Groot geen reproductie van deze schilderij voorkomt. De reden ervan is eenvoudig dat naar het oordeel van den degelijken Duitschen kenner onzer Oud-Hollandsche schilderschool het doek niet van Rembrandt afkomstig is, al draagt het ook zijn naamteekening.

Reeds in 1883 besprak Bode het onderwerp der schilderij in zijne „Studien zur Geschichte der Holländischen Malerei” en schreef hij dat zij voorstelt „eine fromme Alte mit ihrem Kinde, bestimmter wohl als Hanna und

St. Petersburg (Ermitage).

Samuel zu bezeichnen". [Later is hij hiervan teruggekomen]. Anderen vóór Bode hebben er de profetes Anna in gevonden, die de heilige Maagd (!) lezen leert; weer anderen „eene onbekende non met een kind".

Bode kwam tot zijne benaming door de vergelijking met een ander echt doek van Rembrandt, dat zich in de Bridgewater Gallery te Londen bevindt en eene soortgelijke voorstelling geeft. In den catalogus van deze verzameling wordt de schilderij genoemd „The profetess Hannah hearing Samuel repeat his prayers". Ongeloofelijk volgt hierop „This picture has been called Samuel and Eli" (!). Het doek is geteekend links van onderen „Rembrandt f. 1648". De oudst bekende eigenaar ervan was Filips de Flines te Amsterdam. Zijn kabinet werd in 1700 verkocht; de schilderij heette in den catalogus „Hanna onderwijzende haer soontje Samuel van Rembrand van Rijn" (de verkoopsom bedroeg f 300). Dr. Govert Bidloo, de bekende hoogleeraar in de genees- en ontleedkunde te Leiden (1694) en lijfarts van den Stadhouder-Koning Willem 111 maakte een gedicht op de kunstkamer van de Flines [Mengelpoëzij, Leiden bij Joh. Arnold Langerak, 1719 4°.] en wijdde daarin een regel aan genoemddoek: „Hoe fier weet Rembrand 't oog van Anna uit te drukken."

Blijkbaar heeft Bidloo de oude vrouw voor Anna de profetes gehouden.

In 1884 schreef Bode bij de fotografie-uitgaaf van de Ermitage door Brun :

London (Bridgewater-gallery).

„Die Nonne und das Kind. Diese Bezeichnung scheint mir das Motiv nicht zu treffen; die Benennung des Bildes als „Anna und Maria“ oder, nach Rembrandt's biblischer Auffassung noch wahrscheinlicher als Hanna mit dem Knaben Samuel mochte mehr Anspruch auf Richtigkeit haben. Der Kopf des Alten, in ihrem Ausdruck stillen zerstreuten Schmerzes ist von grosser Anziehung; dem entspricht aber die Gestalt des Kindes keineswegs, da es Natur und lebensvolle Auffassung empfindlich vermissen lässt.“

In 1901 noemde dezelfde Berlijnsche kunstkenner de oude vrouw in de Bridgewater Gallery „die greise Prophetin Hanna,” „een gesloten boek op haar schoot; aan haar rechterzijde knielt een knaap eerbiedig neer.” Hij bedoelt met Hanna de vierentachtigjarige profetes Anna uit Lukas 11 : 36, die in Luthers Hoogduitsche vertaling Han n a wordt genoemd.

De beide benamingen nu Hanna en Samuel en Anna de profetes moeten beslist als onjuist terzijde worden gesteld. Betreffende Hanna en Samuel zij opgemerkt dat Rembrandt op de Bridgewater-schilderij een tafereel heeft willen voorstellen ontleend aan het Nieuwe Testament. Immers ziet men duidelijk op den achtergrond links Simeon in den tempel met het kindeke Jezus. Wat ter wereld nu heeft de knaap Samuel te maken met den vromen grijsaard uit de dagen van

Jozef en Maria? Alles afdoend is echter dat hier eene oude vrouw en geen moeder in de kracht van haar leven wordt afgebeeld, zooals Hanna de vrouw van Elkana was, die naar in den Bijbel geschreven staat haren eengeborene, Samuel, heeft gezoogd en gespeend.

Kan Rembrandt dan hebben gedacht aan Anna de profetes? Evenmin. Het hoofdstuk van Lukas bevat geen enkele aanwijzing dat deze 84-jarige een kind zou hebben onderwezen. En geen tweede voorbeeld is mij uit Rembrandts bijbelsche voorstellingen bekend, waarin hij geheel buiten den inhoud van den bijbel om zoo iets fantaseerde. Hij bracht een verhaal of eene gelijkenis in beeld en hield zich aan den tekst.

Wat Rembrandt dan wel in beeld heeft gebracht op de Bridgewater schilderij ? Het verhaal van 2 Timotheus 1 en III, waar Paulus zijn geliefden zoon in het geloof Timotheus in gedachtenis brengt het ongeveinsd geloof dat in hem was en „het eerst had gewoond in zijne grootmoeder Lois”, met de herinnering „dat hij van kinds af de heilige Schriften had geleerd, die hem wijs konden maken tot zaligheid.”

Met dat onderwerp voor oogen kon Rembrandt op den achtergrond aan de herinnering uit het Nieuw Verbond (Simeon in den tempel) die uit het Oud Verbond verbinden en ter zijde rechts afbeelden de koperen slang (het symbool der verlossing) geplaatst tusschen de twee tafelen der Wet, in de kennis waarvan Timotheus door zijne grootmoeder was opgevoed. De schilderij had dus

moeten heeten : „Timotheus en zijne grootmoeder Lois”.

Ik keer nu terug tot de schilderij in de Ermitage, die ongetwijfeld hetzelfde onderwerp, ofschoon eenigszins gewijzigd, te zien geeft: eene bejaarde vrouw, die een knaap onderwijs geeft. Zij laat haar rechterhand rusten op zijn rug; in de linkerhand houdt zij haar bril. De achtergrond heeft niets bijzonders. De catalogus noemt het doek: „Hanna en Samuel”. Na het reeds opgemerkte bij de schilderij in de Bridgewater Gallerij zal ieder de onjuistheid van die benaming erkennen.

Is volgens de uitspraak van Bode de schilderij niet van Rembrandt, dan heeft toch na hem een begaafd leerling of navolger uit de XVII^{de} eeuw haar vervaardigd en te voren het doek van den grootmeester gezien. Hij schilderde de vrouw in het kostuum eener non, om daarmee uit te drukken dat zij zich bezighield met haar geestelijken arbeid ; hij volgde hierin de overlevering der Roomsche-Katholieke kerk, wier kunst de bijbelsche personages anachronistisch kleepte in orde-
drachten van veel later tijd.

‘s-Gravenhage.

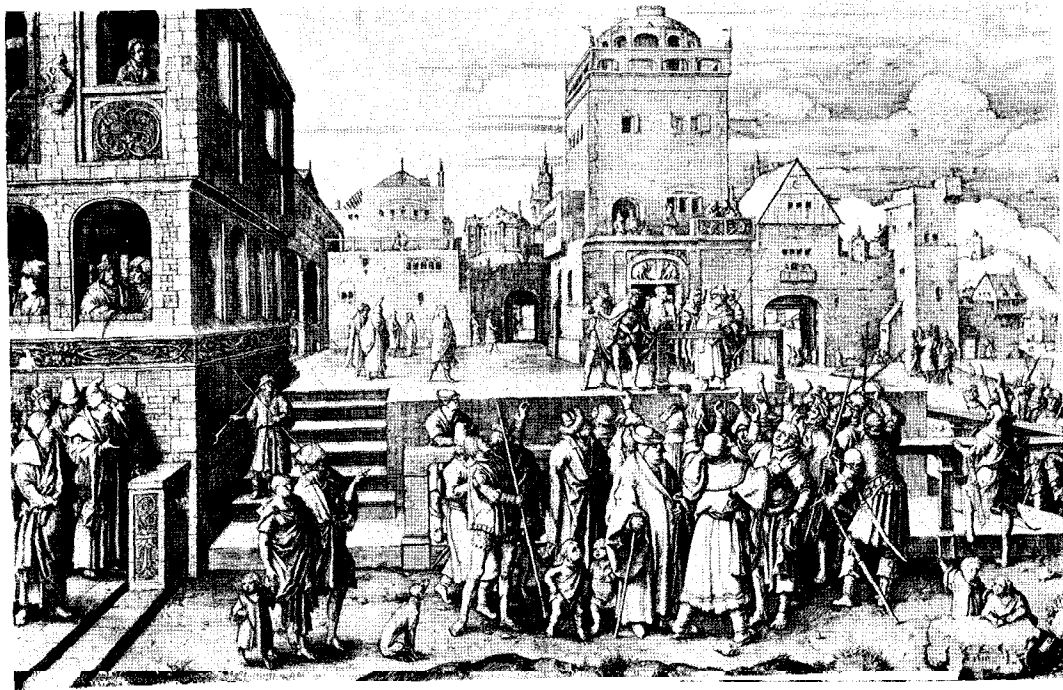
Dr. JOHs. DYSERINCK.

Rembrandt und Lucas van Leyden.

Die Stadt Leyden tut recht daran, den 300sten Geburtstag ihres grössten Sohnes Rembrandt van Rijn festlich zu begehen. Zwar gehört der Künstler, der in seinen Meisterwerken die innerlichste Erregung mit der grössten Gehaltenheit vereinigte, der wie kein anderer Maler in Mitfreude und Mitleid alles, was des Menschen eigen ist, zum Ausdruck brachte, der ganzen Menschheit, aber er gehört auch in einem ganz besonderen Sinne nach Leyden. Rembrandts Kunst steigt fest und kühn aus den Grundlagen empor, die mehr als hundert Jahre früher drei Leydener Meister, der in alter Zeit auch als Gerardus Leydanus bekannte Geertgen van Sint Jans, Cornelis Engebrechtsz. und Lucas Hugenz., allgemein Lucas van Leyden genannt, in einer schon in diesen Anfängen der holländischen Malerei bestimmt ihre Sonderart behauptenden Malerschule legten. Mir scheint, dass in den meisten Biographieën Rembrandts auf diesen Zusammenhang nicht entschieden genug

Lucas van Leyden, Ecce Homo (1510).

hingewiesen wird, und es möge mir daher verstattet sein, die Schlussätze eines bereits im Sommer 1898 niedergeschriebenen, aber bisher nie veröffentlichten Teiles einer Arbeit, die von eben jener ersten Malerschule Leydens handelt ¹⁾, hier folgen zu lassen :

Die drei grossen panoramenhaften Stiche des Lucas van Leyden, die Bekehrung Pauli von 1509 (Bsrtsch 1 Oí), das grosse Ecce homo van 1510 (B. 71) und der Calvsrienberg von 1517 (B. 74) bedeuten seine entscheidende Künstlertat und damit die der ersten Leydenor Malerschule. Was Geertgen kühn erstrebt hatte, Engebrechtsz. nur zögernd fortführte, ist hier erreicht: eine figurenreiche bewegte lebendig ineinandergreifende von jedem Schema freie Composition. In seinen beiden bedeutendsten Bildern geht Lucas auf diesem Wege weiter: im Jiingsten Gericht (Leyden, städtisches Museum) wagt er es, auf der Erde sich die Pläne in völlig flacher Landschaft entwickeln zu lassen und am Himmel die Erscheinungen nach Grössenverhältnissen und Deutlichkeit vollkommen naturalistisch zu behandeln; in der Heilung des Blinden (St.-Petersburg, Ermitage) die durch das im Vordergrund gelagerte Kind und die lockere bergige Landschaft so stark an den Calvarienberg erinnert,

¹⁾ Der Anfang erschien unter dem Titel „Die Leydener Malerschule 1. II.“ 1899 als Berliner Dissertation, Biographisches zu Lucas van Leyden daraus in „Oud-Holland.“

drückt er die Anteilnahme der Zuschauer entschiedener aus und strebt, den Hauptpersonen wiederum eine erhöhte Bedeutung zu verschaffen, erfolgreich allerdings nur in der Gestalt des Blinden.

Bedeutend war die Wirkung der Compositionsweise des Leydeners. Etwa derselben Zeit wie die Heilung des Blinden gehört die Predigt Johannis des Täufers, von Jan Swart van Groningen, N°. 150 der Münchener Pinakothek; sie bietet die reichste Grössen-abstufung der Gestalten in einer wunderbar tiefen und weiten Landschaft. Vielleicht mit unter dem Einfluss dieses Werkes entstand eine äusserst figurenreiche Composition des Alten Pieter Brueghel: Johannes im Walde vor zahlreichen oft mit seltsamen Mützen und Kleidern bedeckten Zuhörern predigend ¹⁾. Weit später lässt der seltsame Stecher Nicolas de Bruyn in seinen grössten Blättern ganze Regimenter, keine lebendig bewegten Menschen aufmarschiren, um Lucas zu überbieten. Nichts als Erweiterungen des Grossen Eccehomo und des Calvarien-

¹⁾ Eine 1598 datirte Replik von der Hand des Sohnes Jan in der Münchener Pinakothek (N°. 680). Ein besonders grosses und leuchtendes Exemplar in der Galerie Wesendonck in Berlin. — In derselben Galerie übrigens ein Calvarienberg, der, in den Conturen für ein Original P. Brueghels zu flau, in den Typen aber unbedingt auf ihn zurückgehend, sich in der Anordnung und zumal in den bekleideten Gestalten der Schwächer an Lucas' Stich des gleichen Gegenstandes anschliesst.

bergs des Leydeners sind Le Bl. 60 und 62; den Gipfel dieser Richtung bezeichnet Salomos Götzendienst von 1606 (Le Bl. 17).

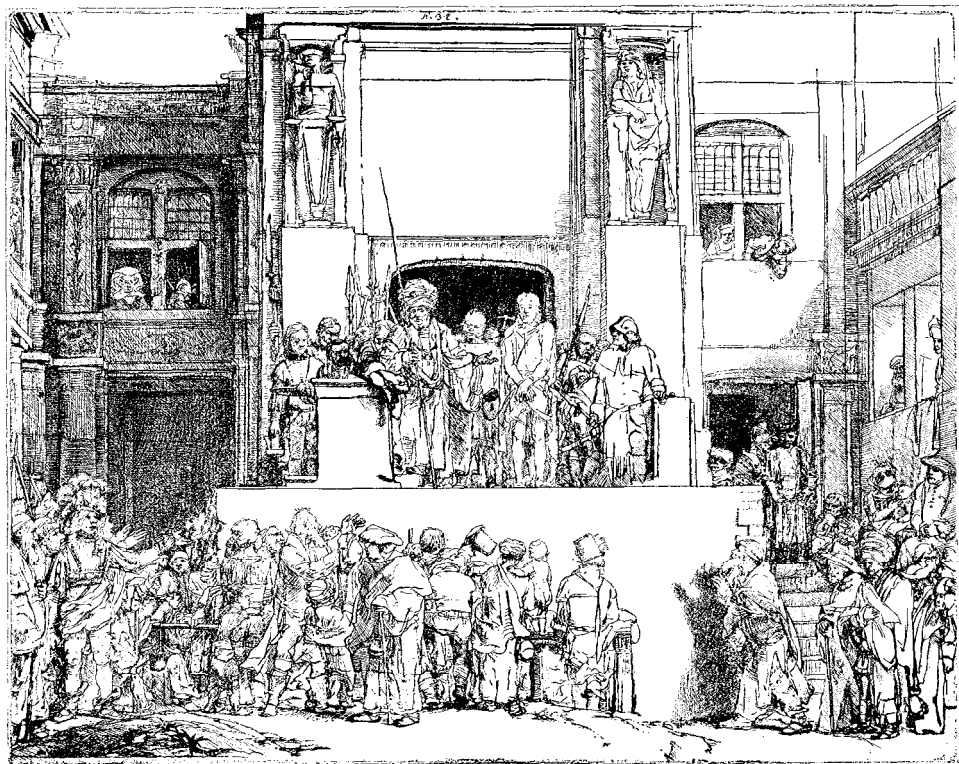
Weit wichtiger wurde die Schätzung, die Rembrandt seinem Stadtgenossen entgegenbrachte. Wir wissen, dass er 1637 durch einen seiner Schüler ein Buch mit Stichen und Zeichnungen des Lucas van Leyden — möglicherweise gehörte der „Lucas, Teekeninge 1637“ bezeichnete Sammelband der Britischen Museums dazu — für 637 fl. ersteigern liess. ¹⁾ Rembrandts Inventar ²⁾ führt von Lucas ein Buch mit Holzschnitten und eines mit Stichen, darunter Duplikate, und ausserdem „een perspectief“, wohl eine perspektivische Landschaft, auf. Nach Sandrart hätte Rembrandt, wie dessen Schüler Johann Ulrich Mayer bezeugte, für 14 schönste Exemplare der Stiche, darunter Ecce homo, Bekehrung Pauli, Calvarienberg, Tanz der Magdalena, in einer Auction 1400 fl. gezahlt. Samuel van Hoogstraaten ³⁾ berichtet, Rembrandt habe an 80 Rijksdaalders für den „Eulenspiegel“ (B. 159) gegeben. Gewiss fühlte Rembrandt

¹⁾ E. Michel, Rembrandt. Paris 1893 S. 250. — Nach Ploos van Amstel — Josi, Collection d'imitations de dessins, Text, gingen die Lucas-Zeichnungen aus Rembrandts Besitz in den der Familie Six über und wurden mit deren Sammlungen 1734 versteigert.

²⁾ Rei Vosmaer, Rembrandt 2e éd. S. 432 ff.

³⁾ Inleiding tot de hooge school der schilderkunst. Rotterdam. 1678 S. 212.

sich dem Vorgänger kunstverwandt. Wie erinnert die von Jan Jorisz. van Vliet nach Rembrandt radirte Taufe des Eunuchen in der malerischen Erzählung des merkwürdigen Geschehnisses, in dem türmenden Aufbau mit dem schweren ungeschickt gezeichneten Pferd an Lucas' frühe Stiche, etwa David und Abigail! (B. 24). In der Frühzeit Rembrandts — so in der Blendung Simsons der Wiener Galerie Schönborn, (jetzt im Städtischen Institut in Frankfurt a. M.), tritt wie in der Runden Passion des Lucas van Leyden eine aufgeregt pathetische Darstellungsweise auf. Ebenso in der ersten Zeit beider Meister eine verwandte allzusehr an das zufällige Modell gebundene Behandlung des Nackten: man vergleiche etwa Rembrandt's Diane au bain (B. 201) mit Lucas' Frauen mit der Hindin und dem Hunde (B. 153, 154). Bei beiden Künstlern die anhaltende Vorliebe für reiche, fremdartige, oft türkische Tracht der Grossen, bei Beiden auch die liebevolle Beobachtung der Geringsten des Volkes. Die gewaltigen Stimmungslandschaften Rembrandts erscheinen in Lucas' Adam und Eva im Elend (B. 11), in dem felsig zerrissenen Meeresufer der Aussenseiten des jüngsten Gerichts und in den Hintergründen der Geschichte der Ersten Menschen, von 1529 (B. 1-6) vorgebildet. Selbst zu den jüdischen Typen Rembrandts scheint in einigen Gestalten der Petersburger Heilung des Blinden ein Ansatz vorzuliegen. Beiden Meistern gemeinsam ist das Fehlen der eigentlichen Formenschönheit und die unend-

Ecce Homo.

(Ets).

liehe Fülle charakteristischer Einzelzüge. Freilich ist Rembrandt nicht nur um den technischen Fortschritt eines Jahrhunderts, sondern durch die Grösse der eigenen allen Dingen gegenüber erregten Natur überlegen. Eine Wirkung des Lucas van Leyden auf Rembrandt zeigen die Panormmenstiche, vielleicht auch die Heilung des Blinden, der Rembrandts Johannespredigt des Berliner Museums in der Abstufung der Anteilnahme der Personen geistig nahe erscheint. Rembrandt übernahm in seinem Grossen Ecce homo (B. 76) von Lucas (B. 71) die Anordnung mit der Plattform, zu der Stufen heraufführen und vor der das Volk sich drängt, und mit den aus dem Fenster sehenden Zuschauern ¹⁾. Freilich verlieh er der Gestalt Christi viel grössere Bedeutung und Nähe. Wie weit es noch von Lucas zu Rembrandt ist, ermisst man, wenn man Lucas' Calvarienberg mit Rembrandt's Drei Kreuzen (B. 78) vergleicht, zumal in dem dritten Zustand mit der Lichtflut, die sich auf die Mittelgruppe vom Himmel her ergiesst.

FRANZ DÜLBERG.

¹⁾ Hinweis hierauf bereits bei Ch. Blanc, *Histoire des Peintres de toutes les écoles*, IV, und bei Vosmaer, *Rembrandt*: 2e éd., 1877, S. 348.

Zoektgeraakte Rembrandts.

In de laatste jaren is een aanmerkelijk getal van tot dusver onbekende schilderijen van Rembrandt weer aan het daglicht gekomen en menigeen stelt zich de vraag hoe het mogelijk is, dat dit maar steeds zoo voort gaat. Het eerlang verschijnende supplement op het groote Rembrandtwerk brengt het aantal bestaande Rembrandts op rond zeshonderd stuks en onder het drukken hiervan zijn er reeds weder tien stuks voor den dag gekomen, te laat om er nog in opgenomen te worden. Zijn de kunstvorschers niet de slachtoffers van handige falsarissen, die, wetende hoe duur Rembrandts tegenwoordig betaald worden, er steeds nieuwe bij fabriceren? Rembrandt kan toch onmogelijk zelf zooreel geschilderd hebben, denkt en redeneert men. Toch is dit wel degelijk het geval: naast alles wat wij bezitten moet er ook nog veel verloren zijn gegaan, er zijn zelfs geheele jaren in zijn kunstenaarsloopbaan, waaruit slechts enkele schilderijen tot ons gekomen zijn. Zoo bijv. uit zijn beide laatste jaren slechts een tweetal. Ook uit het

jaar 1663 slechts de *Homerus*, aan Dr. Bredius toebehoorende en vóór 1627 d. w. z. voor zijn één-en-twintigste jaar geen één.

Om dezen twijfelaars den mond te snoeren en om aan te toonen, dat er nog genoeg stukken zijn, die voor den dag kunnen komen, omdat wij stellig weten, dat zij bestaan hebben, geven wij hier in de chronologische volgorde van hunne vermelding een overzicht van die schilderijen, die in de oorkonden voorkomen en tot dusver nog niet weder aan het licht gebracht zijn:

1. De dronken *Loth* met zijne dochters, bekend door de ets van Jan Joris van 'Vliet uit het jaar 1631, die R. H. van Rijn als inventor vermeldt.

2. De doop van den *Moorman*, uit hetzelfde jaar, met hetzelfde opschrift door denzelfden kunstenaar geëts. Waarschijnlijk bestond het stuk nog in 1695, toen in een Amsterdamsche veiling voorkwam: N°. 48. De *Moor-mans* dooping van Rembrandt f 46. —, (Hoet, 124). Thans is het alleen nog maar bekend door tal van kopieën, waarvan die in het Museum te Oldenburg in denlaatsten tijd wederom door enkelen voor echt wordt gehouden.

3. De heilige *Hieronimus* biddend in zijn grot. Geheel als voren. Ook hiervan bestaan tal van kopieën, waaronder die in het Museum te Aken nog door Vosmaer en zijne tijdgenooten als echt werd beschouwd. Toch zijn het niet eens kopieën naar het schilderij, maar naar de ets. Wij weten dit, omdat zij in dezelfde richting geschilderd zijn als deze, terwijl het origineel in omge-

keerde richting moet zijn geweest, gelijk blijkt uit de schets er voor onder de teekeningen in het Louvre.

4. Borstbeeld van een naar rechts gewend man in officiersdracht, met hetzelfde opschrift van denzelfden graveur. Later heeft men dit opschrift verwijderd en het model tot Georgius Ragozy gepromoveerd.

5. Borstbeeld van een vrouw, met het onderschrift Mariana, Remb. van Rijn inventor door W. de Leeuw omtreeks 1632 op het koper gebracht.

6. Kop van een oud man, wellicht naar Rembrandts vader gedaan, eveneens en terzelfder tijd door W. de Leeuw gegraveerd.

7. Borstbeeld van een man in Qostersche dracht, omstreeks 1633 door J. G. v. Vliet gegraveerd, een kopie in spiegelbeeld door Ciartres te Parijs uitgegeven, draagt het onderschrift „Mahomet” evenals

8. Borstbeeld van een naar beneden kijkenden grijsaard: door denzelfden kunstenaar gegraveerd in de kopie den naam Docter Faustus draagt.

9. In het jaar 1634 graveerde van Vliet een soortgelijken kop naar een origineel van Rembrandt, terwijl wij door een bij Salomon Savery in Amsterdam uitgegeven prentje kennis hebben van

10. Het portret van den Ridder Philip van Dorp, Luitenant Admiraal van Holland en Westfriesland. Van dit portret kunnen wij ons wel is waar met behulp van dit prentje en van de talrijke andere portretten uit dezen tijd ongeveer voorstellen, hoe het er moet

De dronken Loth en zijne dochters (1631).

Kaar de ets van J. G van Vliet naar een zoekgeraakt schilderij van Rembrandt.

hebben uitgezien, doch dit is alles. Vosmaer ging te ver, toen hij meende het te kunnen identificeeren met een portret in de Eremitage te St.-Petersburg (Kat. N°. 828).

11. De oude Tobias en zijn vrouw bij een venster zittende, door W. de Leeuw gegraveerd. Volgens de prent schijnt het een pendant geweest te zijn van de Genezing van den ouden Tobias door zijn zoon in de verzameling van den Hertog van Aremberg te Brussel en moet het evenals dit stuk omstreeks 1636 geschilderd zijn.

12. In 1640 teekende iemand aan : ghecoft een stuccken daerin een brilleman van Rembrandt voor f31.10. Wie die iemand was weten wij niet. G. v. Enst Koning deelde de door hem ergens gevonden aantekening mede aan Dr. P. Scheltema, die ze in Aemstels Oudheid publiceerde. De prijs is te hoog voor een ets of teekening. Het moet dus een schilderijtje geweest zijn. Brilleman beteekent waarschijnlijk brillenkoopman.

13. In November 1641 verzocht de Fransche schilder Claude Vignon te Parijs zijnen vriend Francesco Langlois, genaamd il Ciartres in een brief, om, als hij in Holland Rembrandt ontmoette hem te groeten en hem te vertellen, dat hij den vorigen dag zijn propheet Bileam getaxeerd had, die in 't midden van December in de schilderijenveiling van Alphonso Lopez zou voorkomen. Ook dit schilderij is verdwenen. Ik voor mij kan ten minste het stuk, dat onlangs te Amsterdam voor den dag gekomen is, vooralsnog niet voor een werk van Rembrandt houden,

14. In den desolaten Boedel van Pieter Croon te

Amsterdam wordt op 20 Februari 1650 vermeld een „schildereytge van Daniel van Rembrandt gedaen.” De bestaande schilderijen met voorstellingen uit de geschiedenis van Daniel zijn te omvangrijk om voor een „schildereytge” te kunnen doorgaan.

15. Er bestaat een portret, door J. Suyderhoef gegraveerd, van den predikant Eleazar Swalmius, volgens het onderschrift gedaan naar een schilderij van Rembrandt. Nu bestaat er wel is waar een dergelijk geschilderd portret in eenigszins afwijkende houding, doch dit is blijkens het jaartal uit het jaar 1637, terwijl het onderschrift van Suyderhoef's prent vermeldt, dat „Swalmius een kroon draagt van grauwe haren, geboren uit de zorg van vijftich min vier jaren, die hij aan 't kerkerouer als gauwe stierman staat'.” M. a. w. Swalmius is voorgesteld, toen hij al 46 jaar predikant geweest was. Daar hij in 1605 predikant werd, is het portret uit 1651 en kan het niet met het bestaande, in het museum te Antwerpen vereenzelvigd worden.

Wij zijn thans genaderd tot Rembrandt's desolaten boedel (25 Juli 1656). Het verwondert ons niet, dat wij daarin tal van zijne eigen werken aantreffen. Wel missen wij er eene groote catagorie in, die er toch waarschijnlijk wel in geweest is: de portretten van hem zelf, van zijne ouders, broers, zuster, vrouw en kinderen. Of zoude Rembrandt kans hebben gezien, deze voor het uitbreken der catastrophie in veiligheid te brengen? Naast een zeker aantal stukken, die heden ten dage

nog zijn aan te toonen, komen er de volgende in voor waarvan het spoor verloren is gegaan:

16. Een schilderijtje van haesen (16) ¹⁾.
17. Een schilderijtje van een varcken (16).
18. Een leeuwengevecht (21).
19. Een sti! leggent leven van Rembrant geretukeert (25).
20. Een vanitas van Rembrant, geretukeert (27).
21. Een dito vanden selven met een scepter, geretukeert (28).
22. Een achter Huijs (35).
23. Twee haesewinden (36).
24. Een geeselingh Christi (62). De bestaande geeseling in het Museum te Darmstadt is van 1668, of, volgens sommigen van 1658, in ieder geval van na 1656, den datum van dezen inventaris.
25. Eenige huysen, nae 't leven (68).
26. Een Maria met een kindeken (78). Alle dergelijke nog bestaande stukken bevatten ook Jozef en zijn dus eerder heilige Families dan Madonna's.
27. De Inweydingh van den tempel Salamons in 't graeuw (91). Een hoogst interessant stuk om terug te vinden !
28. Een ossie naer 't leven (108). Derhalve geen der bestaande geslachte ossen op de leer, doch wellicht 't

¹⁾ De tusschen haakjes geplaatste nummers zijn die van den Inventaris in mijne dezer dagen verschijnende „Urkunden über Rembrandt.“

schilderij, sijnde een os van rembrand, dat den 14 April 1681 in de Sijdelcamer bij Pieter de Vos te Amsterdam hing.

29. De verreijzenisse Christi (113). Het bestaande schilderij te München was in 1656 in 't bezit van den Prins van Oranje.

30. Een vanitas geretukeert van Rembrant (123).

31. Een Avontstont (125).

32. 't Afdoeningh van 't kruijs (293). Van de twee thans bestaande exemplaren was 't eene, thans te München, in 1656 in 't bezit van den Prins van Oranje, en 't andere, thans te St.-Petersburg reeds onder N°. 37 van den inventaris vermeld : Een afdoeningh van 't kruijs, groot, met een schoone goude lijst.

33. Een dootshoofd, van Rembrant overschildert (295)

34. Een maneschijntie van Rembrant overschildert (301).

35. Een paert nae 't leven (305) en eindelijk

36. Twee mooren, in één stuck (344). Ook hier zou men weer aan een bestaand schilderij, dat van dr. Bredius denken, ware het niet dat dit eerst vijf jaar na het faillissement ontstaan ware.

37, 38. Na den dood van den grooten kunstkooper Johannes de Renialme werden zijne schilderijen in 1657 getaxeerd. Er waren niet minder dan elf Rembrandts onder. Een Laserus verwekinge gold **f** 600 en kan met het oog op de andere prijzen onmogelijk het kleine schilderij uit Rembrandts jeugd in de verzameling Yrkes geweest zijn. Evenzoo zijn de drie bestaande voorstel-

lingen van Hester en Assuerus, te Boekarest, Moskou en St.-Petersburg alle van eenige jaren later dan deze taxatie.

39. Hetzelfde geldt wederom ten aanzien van „een groot stuck schilderij van Lucretia” dat zich op 1 Maart 1658 in den faillieten boedel van Abraham de Wijs en Sara de Potter bevond. Het bestaande stuk is van 1664, derhalve eerst zes jaar later geschilderd.

40. Toen het er omstreeks 1658 en 1659 op aankwam, te constateeren hoe groot Saskia's nalatenschap wel geweest was, liet Louis Crayers, de voogd van Titus verschillende personen, die Rembrandt omstreeks 1642 gekend hadden, verklaringen afleggen over zijn welstand, zijne kunstschaten, zijne kostbaarheden en over de honoraria, die hij toen voor zijne stukken maakte. Zoo weten wij, wat hij voor de Nachtwacht gekregen heeft en zoo weten wij ook dat Rembrandt in 1642 een stuck schilderije van Susannah bezeten moet hebben, dat hij in 1647 voor *f* 500. — kon verkoopen. De eenige Suzanna van 1642 of vroeger is het kleine paneeltje in 't Mauritshuis, hetwelk echter stellig geen *f* 500. — aan den schilder heeft opgebracht en hetwelk in 1658 stellig als een „stuckske” zou aangeduid zijn. Of is het soms mogelijk, dat het verrukkelijke schilderij in het Berlijnsche museum reeds omstreeks 1642 geschilderd is en eerst toen Rembrandt het in 1647 van de hand wilde doen van naamteekening en jaartal werd voorzien? Dezelfde hdriaen Banck die het in 1647 voor

f 500.— van Rembrandt kocht, deed het in 1660 voor f 560. — weer van de hand.

41. Omstreeks 1642 ontstond er een kwestie tusschen Rembrandt en Andries de Graeff, den bekenden burgemeester van Amsterdam over „een stuck schilderije off Conterfeijtsel, dat Rembrandt voor den gemelten Heer schilderde.” Rembrandt ontving bij arbitrale uitspraak vijfhonderd gulden. Het schilderij was dus tot stand gekomen en geleverd. Was het de Graeffs portret of dat van een zijner familieden? Wij weten het niet en kunnen het evenmin onder de bestaande portretten van 1641 of 1642 terugvinden als de portretten van Abraham van Wilmerdonx en zijn vrouw, waarvoor Rembrandt „in de zieckte en doen voor de doot van zijn huisvrouw” f 500. — kreeg en nog f 60.— voor ‘t doek en de lijst. Omdat er slechts van de lijst en niet van de lijst en gesproken wordt, mag men veronderstellen, dat Wilmerdonx en zijn vrouw samen in één stuk waren afgebeeld. Een schilderij voorstellende dit echtpaar, bestaat er uit deze jaren niet.

42. In Maart 1659 belooft Rembrandt voor Lodewijk van Ludick „te zullen afschilderen en leveren een stuckje schilderye uytbeeldende de Historie van Jonathan en Davidt, dat hy alreede onderhanden heeft en dat naerby het eerste jaer naer dato.” Het is niet zeker of dit schilderij ooit gereed gekomen en afgeleverd is.

43. In den Inventaris der schilderijen van den stadhouder der Spaansche Nederlanden, Aartshertog Leopold

Willem van Oostenrijk, die den 14 Juli 1659 werd opge-
maakt, kwam voor : Ein Stuckh von Oehlfarb auf Holz,
warin ein Astrologe an einen Tisch siczt unddt hatt ein
Buch führ sich unddt nuf dem Tisch stehet ein Globus,
ein Todtenkopff unddt andere astrologische Instrumenta,
hoch 3 Spann 1 Finger (0.626 M.) unddt 2 Spann
7 Finger (0.56 M.) braidt, Original von den Rheinbrandt
ausz Hollandt. — Zoek geraakt.

44. De dichter Jeremias de Dekker liet zich door
Rembrandt uitschilderen en dichte daarvoor zijn bekend
„Dankbewijs”. Dit gedicht komt voor 't eerst voor in
de in 1667 gedrukte uitgave van de Dekkers gedichten,
waarin hetzelfde portret ook bezongen wordt door
J. v. Petersom. Hoe de Dekker er ongeveer uitgezien
heeft, weten wij uit twee gegraveerde portretten. Vosmaer
vond een zekere gelijkenis tusschen een dezer en een
mansportret van Rembrandt in de Eremitage uit het
jaar 1666 en noemde dit daarom het portret van
Jeremias de Dekker. Ten onrechte evenwel, aangezien
dit laatste reeds vóór 1660 geschilderd moet zijn, toen
H. F. Waterloos het bezong in een gedichtje met het op-
schrift: Aan den wgtberoemden Schilder Rembrant van Ryn,
toen zyn Ed. den diepzinnighen Poët Jeremias de Dekker
schilderde. Dit portret is heden ten dage niet meer bekend.

45. Evenmin is dit het geval met „een schilderijtje
daer Christus de voeten wast, hetwelk 10 Maart 1660
in den faillieten Boedel van Abraham Jacobsz. Greeven
te Amsterdam voorkwam.

46, 47. Misschien bestaan ze wel, maar kunnen wij ze niet aantonen de „conterfeysels van den overledene en syn vrouw met swarte lijsten”, die Koert Kooper te Amsterdam in 1660 naliet, zooals blijkt uit den inventaris, die volgens de opgave van Geesie Copers, weduwe van den boekverkooper Jan Jansz. Brouwer van de nalatenschap gemaakt werd.

48. Hetzelfde geldt van het conterfeysel van den Amsterdamsehen koopman Adriaen Banck, van wien boven reeds sprake was. Hij verkocht het den 31 Augustus 1660 samen met de onder N°. 40 vermelde Susanna aan Adriaen Maen, koopman in Schiedam voor een som van **f** 250. —.

49. Even onwetend zijn wij ten aanzien van het portret van Johannes de Caulery, dat zijn vader Joris te samen met zijn eigen portret in 1661 aan Josyna de Caulery vermaakt. Papa de Caulery had op zijn portret een roer in de hand en er bestaat groote waarschijnlijkheid, dat hij voorgesteld wordt op het eenig bekend mansportret, dat dit wapen voert en hetwelk thans in de verzameling Yerkes te New-York berust.

50. Wat de „barse door Rembrant gedaen”, die 18 Aug. 1662 door Dr. med. Johannes Dillemans, te Amsterdam voor **f** 36.— aan Gabriel de la Salle verkocht werd, voorstelde, waag ik niet te beslissen. Was het een baerse, dus stilleven met een baars of een barge, met of zonder landschap als achtergrond, ik weet het niet. In ieder geval is het stuk zoek geraakt.

51, 52. De schuld van Rembrandt aan Van Ludick was van langen duur. Telkens en telkens werden weer andere overeenkomsten gemaakt, doch tot afbetalen is het nooit gekomen. Den 28sten Augustus 1662 contracteeren de partijen opnieuw. Rembrandt heeft een Karsnaght, d. w. z. een Aanbidding der herders en een Besnijdenis voor f 600 aan v. Ludick verkocht, doch moet „den Besnijder van 't voorn. bortie nog verschilderen en verbeteren, soo 't behoort”. Er bestaan van Rembrandt alleen Kerstnachten uit het jaar 1646 en een dezer kan wegens het faillissement niet in aanmerking komen. Evenmin is er een besnijdenis op een bordje, d. w. z. paneeltje, bekend.

53. In dezelfde akte belooft Rembrandt ook nog „syn belofte te quytten, soo verre hy gehouden mach syn wegens een conterfeytsel aen van Ludick in seckere occasie toegezeyt ende aengenomen te maecken”. Of het hier ooit toe gekomen is, weten wij niet, en

54. Evenmin of Rembrandt ooit de Juno opgemaakt heeft, zooals Harmen Becker, een zijner andere schuldeischers in 1665 van hem verlangde, voordat hij afbetaling van zijn schuld van hem wilde aannemen.

55. Op een zwartekunstprent, voorstellende een naar links kijkenden apostel, met lange lokken en een zwakken glorieschijn om 't hoofd, die in het Amsterdamsche Prentenkabinet als 't werk van J. v. Someren beschouwd wordt, staat in oud schrift de naam van Rembrandt als schilder. Het schilderij zelf is niet meer te vinden.

56. Bij de weduwe van Isaack van Beest te Amsterdam bevond zich in 1672 een hoyschuyr van Rembrandt, op een latere lijst veranderd in een hoyschuyr van Gerard Dou.

57. De kunsthandelaar Gerrit Uylenburgh ging in 1675 bankroet en bezat toen o. a. een Daevetie, d. w. z. David-je van Rembrandt. Thans onbekend, evenals de

58. Paracelsus, een half figuur door Rembrandt, die 15 Mei 1676 in de veiling R. v. d. Wolf te Rotterdam f 200.— opbracht (Hoet, 11 344).

59. Door twee prenten, een van Vaillant en een van de Marcenay is ons een grijsaard met kapje, naar rechts naar beneden kijkend bekend. Het stuk heette op laatstgenoemde gravure „le viellard atrabilaire” en bevond zich in 1764 in het cabinet van den Graaf de Vence te Parijs.

60. Een van de argumenten, die spreken voor een tijdelijk verbluf van Rembrandt in Engeland omstreeks 1661 en 1662, is de mededeeling van den stempelsnijder Christiaan Rijsen aan Vertue, dat de Zweedsche, in Engeland wonende, portretschilder Michiel Dahl een portret van een zeekapitein door Rembrandt bezat met den naam van den afgebeelden persoon en „Rembrandt York $\frac{1662}{1661}$,” gemerkt. Het dubbele jaartal geeft aan: 1662 volgens Gregoriaansch —Hollandschen, 1661 volgens Jaliaansch Engelsehen stijl, d. w. z. de tijd tusschen 1 Januari en 26 Maart 1662.

61. Tot onze rubriek behoort ook het half voltooide

familietafereel, in hetwelk Rembrandt volgens Houbraken zijn juist gestorven dooden aap schilderde, waarop de voorgestelde personen natuurlijk het stuk weigerden. Dit stuk heeft later gediend tot een afschutting voor zijne leerlingen en is derhalve hoogstwaarschijnlijk te gronde gegaan.

62. Dezelfde Houbraken verhaalt ons ook, dat Rembrandt eens Christus bij Maria en Martha geschilderd heeft, „deze laatste voorstellende bezig koeken te bakken onder den schoorsteen, op de wijze als men hier te lande gewoon is, in een Luikse ijzeren pan, in een tijd eer Luik eens Luik genaamt was”.

63. Wij besluiten ons overzicht der zoekgeraakte Rembrandts met de vermelding van een schilderij, dat zich in 1718 in de Keizerlijke verzameling te Praag bevond en in den inventaris beschreven wordt als: Rembrandt, Eine figur (of jüngling) so bei einen ampel schreiben thuet, 13 by 10¹/₂ duim op hout. De tweede Rembrandt in deze verzameling is de Paulus in het Hofmuseum te Weenen, doch de jongeling, schrijvende bij de lamp is in deze verzameling niet meer aan te treffen.

Uit het vorenstaande blijkt voldoende, dat de snuffelaars nog lang niet de hoop behoeven op te geven onbekende Rembrandts weer te vinden. Onder de hiel vermelde schilderijen bevinden zich alleen stukken die zeker bestaan hebben en zeker thans niet meer bekend zijn, terwijl daarin met uitzondering van eenige portretten

de stukken , die bij gemis aan voldoende beschrijving niet te herkennen waren, niet opgenomen zijn. Zoo bijv. weten wij niets naders omtrent zes van de zeven schilderijen, die Jan van de Capelle van Rembrandt bezat, waaronder zich van de Capelle's eigen portret moet bevonden hebben. Wij kunnen verder slechts een beperkt aantal stukken uit Rembrandts desolaten boedel identificeeren; de specificatie der schilderijen ter waarde van f 2448.— die Rembrandt aan Dirk van Cattenburgh overdeed, is verloren gegaan en nadere kennisneming van „de vordere goederen, soo van schilderijen, teyckenen , rariteyten, antiquiteyten en anders, die bij Rembrandts overlyden op drie besondere Camers geset werden, wier deuren door den Notaris toegesloten en verzegeld werden”, zal ons wel voor altijd ontzegd blijven. Waarschijnlijk waren daaronder ook verscheiden thans „zoek-geraakte Rembrandts”.

C. HOFSTEDE DE GROOT.

REMBRANDT.

Rembrandt meurt en Octobre ¹⁾ 1669. Aucun papier du temps n'annonça sa fin. Sur le registre des enterrements de la paroisse on trouve seulement ces deux lignes: „Mardi 8 Octobre. Rembrandt van Rijn , peintre, sur le Rooze-Gracht, vis-à-vis le Doolhof. Laisse deux enfants”. Telle fut la fin du plus grand artiste des Pays-Bas, et si l'on pense aux funérailles triomphales de ses prédécesseurs en génie , Raphaël, Titien, Michel-Ange , Rubens, on a peine à comprendre, cette fois encore, les injustices de la destinée. Qui sait pourtant si, dans l'avenir, ce n'est pas le vieux solitaire de la Rozen-Gracht qui se sera assuré la meilleure part? Tandis que les vastes œuvres, plus majestueuses, plus éclatantes, plus décoratives, de ces maîtres souverains, subissent , sur les murailles ou les larges toiles où elles sont fixées ,

¹⁾ Uit Hofstede de Groot's, na het afdrukken van een groot gedeelte van ons Jaarboekje verschenen, „Urkunden” hlijkt, dat Rembrandt gestorven is den 4ten October en tevens opnieuw, dat men eenigszins voorzichtig moet zijn met te veel nadruk te leggen op de behoeftige omstandigheden, waarin de schilder in de laatste dagen zijns levens zoude hebben verkeerd.

De opwekking van Lazarus.

(Ets).

les affronts irrémédiables du temps qui les condamne à une disparition plus ou moins prochaine, les petites peintures de Rembrandt gardent, presque toutes, leur Mat mystérieux et profond, et, si ces peintures même disparaissaient, la presque innombrable multitude de ses eaux-fortes et dessins suffirait encore à proclamer sa valeur. Tandis que la haute pensée, catholique ou philosophique, l'enthousiasme passionné de la beauté victorieuse, l'enivrement aristocratique de vie et de magnificence, qui ont inspiré les artistes d'Italie et des Flandres au XVIe et au XVIIe siècle, deviendront des sentiments de plus en plus étrangers à nos sociétés pratiques et inquiètes, c'est pendant longtemps encore que l'esprit démocratique et l'esprit religieux trouveront, dans les compositions et les études de Rembrandt, une poésie, peut-être moins éclatante, mais plus accessible, plus humaine, plus pénétrante.

En réalité, ce Hollandais du XVIIe siècle, comme penseur, comme ouvrier, comme poète, se trouve isolé, même dans son pays, par son incomparable supériorité, et l'on ne peut voir en lui ni l'aboutissement ni le point de départ d'une école. Avant lui et après lui, les honnêtes peintres de Hollande, d'une franchise si claire, d'une imagination si calme, n'ont pas su s'élever et ne sauront plus remonter dans les hauteurs où il domine seul, sans pouvoir être suivi. Lui seul a su joindre à leur respect et leur intelligence de la réalité une force et une finesse de sensibilité et

tl'émotion si constantes que toutes les laideurs et les vulgarités s'en trouvent sans effort transfigurées, illuminées, ennoblies; lui seul a su se montrer, dans toutes ses œuvres, si naturellement et si sincèrement humain, que sa virtuosité sans égale s'y fait même oublier. Aucun artiste ne fait plus réfléchir, soit pour les qualités de sa technique, soit pour les qualités de son imagination et de son observation. Il a beaucoup travaillé, beaucoup aimé, beaucoup souffert; rien de son travail, ni de ses affections, ni de ses souffrances, n'aura été perdu pour l'humanité.

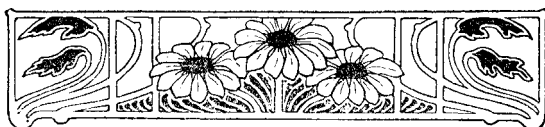
Il ne vit qu'un pays, il ne connut qu'un livre.
Ceux qui gardaient la cendre et la foi des aïeux:
Sa petite Hollande avec ses vastes cieux
Où combat le soleil dans la brnmo et le givrr.

Sa Bible de famille aux vieux fermoirs de cuivre
Où l'aveugle est guéri par l'ange radieux.
Là, sans uhercher plus loin. simple et laborieux,
Il trouve le bonheur d'aimer. penser et vivre.

Des pitiés de son cœur, des beautés de sa terre
Son grand front éclairé dans l'ombre solitaire
Oovrait, devant son rêve, un monde illimité;

Et nul peintre, avant lui, cherchant la vérité.
Ne sut faire frémir, sous plus chaude lumière,
L'âme de la Nature et de l'Humanité!

GEORGE LAFENESTRE.

INHOUD.

Een woord vooraf.

Vereeniging „Oud-Leiden”. Verslag over
het jaar 1905.

Korte kroniek van Leiden en Rijnland.

In Memoriam :

Dr. P. L. Muller.

A. G. Hessels.

C. J. baron Leembruggen.

Dr. H. W. van der Mey.

Dr. w. c. van Manen.

A. J. van H o e k e n.

J. Goedelje.

Dr. J. C. Th. Scheffer.

Inlichtingen omtrent enkele openbare in-
richtingen en besturen.

Peter Ludwig Carl Driessen door FEL. DRIESSEN. blz. 1—28

Rembrandt door H. W. MESDAG „ 29—31

Rembrandt en zijn tijd door Dr. P. J. BLOK. . . „ 32—39

Een levensschets door Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE. „ 40—65

Archiefsprokkelingen door Mr. J. H. DE SITTER. „ 66—68

INHOUD.

Rembrandt door JOZEF ISRAËLS	blz.	69—71
Rembrandt à Leyde door EMILE MICHEL . . .	„	72—80
Rembrandt zoon van Mahomet door E. W. MOES.	„	81-84
Rembrandt als Verzamelaar door Dr. A. BREDIUS.	„	85-97
Rembrandts Emaus-Bilder door Dr. W. BODE .	„	98—102
Rembrandts Hanna en Samuel in de Ermitage te St. Petersburg en de Bridgewater-gallery te Londen door Dr. JOUS. DYSERINCK . . .	„	103—109
Rembrandt und Lucas van Leyden door Dr. FRANZ DÜLBERG	„	110—115
Zoekgeraakte Rembrandts door Dr. C. HOESTEDE		
DK GROOT	„	116—131
R e m b r a n d t d o o r GEORGE LAFENESTRE .	„	135-134

